

37/1

FOLIA HISTORICA BOHEMICA

HISTORICKÝ ÚSTAV
PRAHA 2022

**FOLIA HISTORICA
BOHEMICA**

37

č. 1

Historický ústav
Praha 2022

Redakce:

Jiří MIKULEC (vedoucí redaktor)

Jiří HRBEK (výkonný redaktor)

Redakční rada:

Ivo BARTEČEK, Lenka BOBKOVÁ, Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ,

Václav BŮŽEK, Zdeněk HOJDA, Martin HOLÝ, Tomáš KNOZ,

Antonín KOSTLÁN, Václav LEDVINKA, Eduard MAUR,

Martina ONDO GREČENKOVÁ, Jaroslav PÁNEK, Jiří PEŠEK,

Svatava RAKOVÁ, Tomáš STERNECK, Petr VOREL

International Editorial Board:

Joachim BAHLCKE (Stuttgart), Alessandro CATALANO (Padova),

Marie-Elizabeth DUCREUX (Paris), Henryk GMITEREK (Lublin),

Géza PÁLFFY (Budapešť), James R. PALMITESSA (Kalamazoo),

Karl VOCELKA (Wien)

ISSN 0231-7494

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2022

I

STUDIE

TÉMA

Církev a krize v raném novověku

Petr V o r e l

CÍRKEVNÍ REFORMA BEZ ÚČASTI PŘEDSTAVITELŮ CÍRKVE.

**Augšpurský interim z roku 1548 jako mocenský nástroj císaře
Karla V.**

ABSTRACT

The Ecclesiastical Reform without the Participation of the Church Representatives. The Augsburg Interim of 1548 as Emperor Charles V's Tool of Power

This study's author points out a source that inspired the creation of the Augsburg Interim (1548) that has not been taken into consideration by existing historiography. It excludes Pope Paul III's direct influence on this document's creation given the escalated hostile relations between Emperor Charles V and the Pope that existed at the time when the document was published. According to the author, the Augsburg Interim was inspired mainly by principles of Bohemian compact Utraquism. To support this hypothesis, the author presents three main arguments: Firstly, an important representative of the Catholic Church, Cardinal Íñigo López de Mendoza y Zúñiga, recommended Emperor Charles V to take a similar approach to the issue of dual faith as employed by his brother Ferdinand in Bohemia. Secondly, the Augsburg Interim allows Lutherans in Germany only those things in which the compact Utraquists in Bohemia differed from Catholics - that is a different form of the Eucharist (i.e. "communion under both kinds") and the possibility for priests to marry. Thirdly, during the final phase of the Council of Trent, King Ferdinand managed - with Cardinal Morone's support - to get a re-confirmation of compact Utraquism as an acceptable form of the Catholic Church. At that time, the medieval Bohemian compacts could serve as a suitable tool against dissemination of more radical branches of the Reformation.

Keywords: The Augsburg Interim - 1548 - Emperor Charles V - the Lutheran Reformation - the Philippists - the Flacians - Bohemian Utraquism

V historickém vývoji střední Evropy 16. století představuje klíčový mezník mocenský střet mezi císařem Karlem V. a stavovskou opozicí v Římsko-německé říši z let 1546–1555. Základní chronologické zakotvení tohoto období vymezila německá historiografie již na přelomu 19. a 20. století,¹⁾ což akceptujeme i v současné době.²⁾

Počátek tohoto střetu představuje tzv. šmalkaldská válka (1546–1547).³⁾ Šlo o relativně krátký vojenský konflikt mezi císařsko-papežskou koalicí a Šmalkaldskou jednotou. Ta původně vznikla roku 1531 jako obranný spolek, sdružující část luteránských knížat a říšských měst za účelem společné obrany luteránské víry, pokud by chtěl císař v praxi prosazovat tzv. edikt wormský (1521). Po deseti letech už se postupně rozšiřovaná a strukturálně upevňovaná Šmalkaldská jednota stala velmi vlivným uskupením, které vybuďovalo uvnitř Římsko-německé říše vlastní správní a politický systém, výrazně konkurující císařské moci.⁴⁾

Neválčilo se primárně o víru či o prosazení protiluteránského ediktu wormského. Na straně císařské stála i řada vlivných luteránských knížat. Šlo o to, kdo vlastně v Německu vládne. A také o budoucnost. Může se Římsko-německá říše dál vyvíjet jako státní útvar spolkového typu, který císaře vůbec nepotřebuje? Že to funguje, to praxi prokazovala Šmalkaldská jednota.⁵⁾ Nebo bude postupně přetvářena v absolutistickou monarchii podle španělského vzoru?

V důsledku toho, jak onen konflikt probíhal a skončil, však nedošlo k naplnění ani jedné z těch dvou dlouhodobých perspektiv. Římsko-německá říše vývojově uvízla ve fázi územní, mocenské i konfesijní fragmentace. Neměla možnost koncentrovat zdroje ke koloniální expanzi, kterou v té době rychle rozvíjely ostatní evropské námořní mocnosti. Tuto novou podobu Německa, která se stala východiskem jeho několik století trvající mocenské marginalizace, předjímalo uzavření dohody o konfesijním rozdělení, tradičně označované jako augšpurský náboženský

¹⁾ Gottlob EGELHAAF, *Deutsche Geschichte im sechzehnten Jahrhundert bis zum Augsburger Religionsfrieden (Zeitalter der Reformation) II, 1526–1555*, Stuttgart 1892; Fritz HARTUNG, *Karl V. und die deutschen Reichsstände von 1546–1555*, Halle 1910, Darmstadt 1971.

²⁾ Petr VOREL, *The War of the Princes: The Bohemian Lands and the Holy Roman Empire 1546–1555*, Santa Helena (California) 2015.

³⁾ V německé ani jiné evropské historiografii této válce v posledních desetiletích zvláštní pozornost nebyla věnována, viz Petr VOREL, *Šmalkaldská válka v evropských dějinách 1546–1547*, Pardubice 2021, zde kap. „Vývoj historického bádání nad dějiny šmalkaldské války“ na s. 397–409.

⁴⁾ Gabriele HAUG-MORITZ, *Der Schmalkaldische Bund 1530–1541/42 – Eine Studie zu den gesellschaftlichen Strukturelementen der politischen Ordnung des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation*, Leinfelden-Echterdingen 2002.

⁵⁾ Georg SCHMIDT, *Der Schmalkaldischen Bund und „Reichs-Staat“*, in: Verein für schmalkaldische Geschichte und Landeskunde (ed.), *Der Schmalkaldische Bund und die Stadt Schmalkalden*, Schmalkalden 1996, s. 3–18.

mír (1555).⁶⁾ Shoda tehdejších politiků na obecném principu „čí vláda, toho náboženství“, zavedeném v Římsko-německé říši, znamenala ukončení aktuálního konfliktu v Německu a ve svých důsledcích i vynucenou rezignaci Karla V. na císařský trůn a jeho útěk do Španělska. Následná konfesionalizace říšských teritoriálních knížectví⁷⁾ (kontrastující s principem multikonfesijního soužití, uplatňovaného ve stejné době v Čechách)⁸⁾ však vedla k výrazné politizaci konfesijní identity a po několika desetiletích k rozpoutání mnohem ničivějšího dlouhodobého konfliktu, který souhrnně nazýváme třicetiletá válka (1618–1648).

Než však říšská reprezentace dospěla roku 1555 k dohodě o tom, že o víře svých poddaných má do budoucna rozhodovat vládnoucí kníže, oťrásl Německem jiný konfesijní experiment: augšpurský interim z roku 1548.⁹⁾

Základní princip obou náboženských zákonů, přijatých říšskými sněmy konanými v letech 1548 a 1555 ve švábském Augšpurku (proto ta vazba na Augšpurk v názvu obou dokumentů), byl vlastně stejný. V obou případech rozhodla o konfesijních otázkách světská moc a prosadila své rozhodnutí bez ohledu na názory církevních autorit včetně papeže. V obou případech se církevní struktury (bez ohledu na konfesi) stávaly nástrojem politické moci. Rozdíl byl v tom, že od roku 1555 si právo rozhodovat o konfesijní identitě obyvatel na příslušném území osoboval každý teritoriální kníže (podle principu „já rozhoduji o tom, jako víru máš vyznávat; ty konvertuj, emigruj nebo zemř“), zatímco v roce 1548 se pokusil toto rozhodovací právo ovládnout sám císař Karel V. pro celou říši. Tak vznikl augšpurský interim, který podle svého tvůrce otvíral cestu k návratu luteránů zpět pod křídla katolické církve. Z hlediska konfesijního vlastně nevyhovoval vůbec nikomu, přesto představuje významný mezník v náboženských dějinách Německa. Období jeho formální platnosti a snahy o prosazování do praxe se totiž kryje s vrcholem mocenského vlivu Karla V. v Německu, což je období vymezené dvěma říšskými sněmy v Augšpurku (1547/48 a 1550/1551).¹⁰⁾

⁶⁾ Ke vzniku a principům augšpurského náboženského míru z roku 1555 nejnověji viz Martin WERNISCH, *Politické myšlení evropské reformace*, Praha 2011, s. 111–113.

⁷⁾ Heinrich R. SCHMIDT, *Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert*, München 1992.

⁸⁾ Zdeněk V. DAVID, *Finding the Middle Way – The Utraquists' Liberal Challenge to Rome and Luther*, Washington 2003, s. 106–108 (český překlad této knihy viz TÝŽ, *Nalezení střední cesty: Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, Praha 2012); Petr VOREL, *The Importance of the Bohemian Reformation for the Political Culture of Central Europe from the 15th to the 17th century*, Comenius. Journal of Euro-American Civilization 2, 2015, s. 171–180.

⁹⁾ Horst RABE, *Reichsbund und Interim (Die Verfassungs- und Religionspolitik Karls V. und der Reichstag von Augsburg 1547/1548)*, Köln – Wien 1971; Luise SCHORN-SCHÜTTE (ed.), *Das Interim 1548/50 – Herrschaftskrise und Glaubenskonflikt*, Heidelberg 2005, s. 44–45.

¹⁰⁾ Gustav BOSSERT, *Das Interim in Württemberg*, Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte XII, 1-2 Stück, Halle 1895, s. 81–105.

Jak už samotný název augšpurského interimu napovídá,¹¹⁾ mělo jít jen o dočasné opatření, než se na věroučných otázkách v rámci říše dohodnou teologové katolického a luteránského tábora. To je ostatně výslovně uvedeno v původním názvu tohoto říšského zákona: „*Der Römischen-kaiserlichen Majestät Erklärung, wie es der Religion halben in Heiligen Reich bis zum Austrag des algemeinen Concilii gehalten werden soll.*“¹²⁾

Není už jen na samotném názvu toho dokumentu něco neobvyklého? „*Der Römischen-kaiserlichen Majestät Erklärung*“ (tedy „*Prohlášení Jeho Císařského Majestátu*“). Vždyť se jednalo o záležitosti víry, o kterých se na úrovni jemných nuancí přeli teologové už více než čtvrt století. A najednou jasnořivý císař autoritativně prohlašuje, co se má v záležitosti náboženství v říši zachovávat?

Nařízení císaře Karla V. o konfesijním sjednocení říše bylo nečekané a překvapivé. A bylo projednáno neobvykle rychle.¹³⁾ Hlavní zásady nového církevního uspořádání předložil Karel V. říšskému sněmu ve stručném šestibodovém německém textu 15. května 1548.¹⁴⁾ Sněm pak tento návrh v textově rozšířené latinské verzi, členěné do 26 bodů, schválil jako nový říšský zákon už 30. června 1548.¹⁵⁾

Vlastně to zase tak překvapivé nebylo. Stavovská opozice v říši se nalézala v troskách. Šmalkaldský spolek se pod tíhou vleklé pozíční války v Podunají, kterou velká jihoněmecká říšská města už nebyla ochotna dál financovat, rozpadl v listopadu 1546. Pak už na vojenském poli císaři dál úspěšně vzdoroval na východoněmecké frontě jen saský kurfiřt Jan Fridrich II. a několik jeho spojenců. Vzali si ale příliš velké sousto. Nešlo najednou vojensky ovládat jáchymovskou důlní oblast v českém Krušnohoří a zároveň se účinně bránit španělským, italským a nizozemským žoldnérům, se kterými přitáhl Karel V. nejprve k Chebu, a pak do saského Polabí. V polním táboře na břehu Labe u Mühlberka byl saský kurfiřt nad ránem 24. dubna 1547 překvapen útokem císařského vojska a zajat.

Válka sice pokračovala v severozápadním Německu dál i po bitvě u Mühlberka,¹⁶⁾ ale většina původních členů Šmalkaldského spolku už se císaři vzdala nebo

¹¹⁾ Termin „interim“ přešel z latiny i do moderní italštiny ve smyslu „prozatímní správa“, tedy jako časově omezené opatření. Není to však oficiální název tohoto dokumentu, ale označení, které se následně objevilo při jeho tisku a v komentářích, které zdůrazňovaly dočasnost příslušného konfesijního zákona. Viz obrázek v příloze, též např. Wilhelm RADTKE (ed.), *Antonius Corvinus – Confutatio Augustani libri quem interim vocant 1548 (Eine wiedergefundene Streitschrift des Calenberger Reformators, nach der Abschrift in der Lüneburger Ratsbücherei)*, Göttingen 1936.

¹²⁾ Ursula MACHOCZEK (ed.), *Der Reichstag zu Augsburg 1547/48*, Deutsche Reichtagsakten unter Kaiser Karl V. I–III, München 2006, s. 83–91.

¹³⁾ W. RADTKE (ed.), *Antonius Corvinus*, s. 5.

¹⁴⁾ U. MACHOCZEK (ed.), *Der Reichstag zu Augsburg 1547/48*, Nr. 191, s. 1799–1802.

¹⁵⁾ Tamtéž, Nr. 210, s. 1910–1948.

¹⁶⁾ P. VOREL, *Šmalkaldská válka*, s. 315–334.

byla zajata. Císař mohl podruhé vyhlásit vítězství nad říšskou luteránskou opozicí (poprvé tak učinil předčasně už na podzim 1546) a nechal se od Tiziana vymalovat na známém jezdeckém portrétu jako „vítěz od Mühlberka“.

Své vojenské vítězství si chtěl císař pojistit i formálně. Již na podzim 1547 svolal do švábského Augšpurku říšský sněm. Na něm měly být projednány a schváleny strukturální změny říše v souladu se zájmy císaře. To byl hlavní záměr Karla V.: dát Římsko-německé říši novou vnitřní strukturu tak, aby mohl efektivně využívat ve svůj prospěch její ekonomický potenciál, oslabit vliv říšských knížat i měst a podřídit je autoritě císaře.¹⁷⁾ Vstřícnost účastníků sněmu vůči císařovým návrhům měla podpořit i přítomnost habsburského (přesněji řečeno španělsko-italského) vojska přímo ve městě, což bylo do té doby v říšské politice nemyslitelné. Přesto jednání o strukturálních změnách říše neprobíhala tak jednoduše, jak si Karel V. původně představoval. V tomto klíčovém bodě vlastně neuspěl, i když složitá politická jednání trvala několik měsíců.¹⁸⁾

Návrh na přijetí augšpurského interimu, se kterým císař vystoupil až v závěrečné fázi tohoto říšského sněmu, tak prošel sněmovním jednáním relativně hladce. Jevil se jako menší nebezpečí, než byly snahy císaře o propasení kroků, které by vedly k přeměně říše v absolutisticky řízený stát. Pochopitelně už krátce po předložení toho návrhu se ozvaly hlasy, proč císař zasahuje do náboženských otázek, když od toho jsou zkušení teologové. Císař logicky kontroval argumentem, že teologové se mezi sebou nemohou dohodnout už mnoho let a on potřebuje v říši nastolit klid a pořádek. Ostatně stejně jde jen o dočasné provizorium.

V té době mohl Karel V. rozhodnout v této věci podle své vůle. Přesto se nevydal cestou rekatolizace (jak by mu formálně umožňoval stále platný wormský edikt), ale nabídl jiné řešení. Nemusel se ohlížet ani na papeže (s papežem Pavlem III. už tehdy v severní Itálii vedl válku, jak níže připomenu), ani na předáky luteránské opozice (ty hlavní měl ve svém vězení, ostatní byli rádi, že vyvázli jen s majetkovými sankcemi) a vlastně ani na přední luteránské teology. Sám Martin Luther již byl dva roky po smrti. Lutherovy nejvýznamnější nástupce, Filipa Melanchthona a Martina Bucera, dokázal císař na krátkou dobu přesvědčit, že jeho návrh (interpretovaný jako dočasné a tedy logicky nedokonalé opatření, které má sloužit jen pro uklidnění aktuální rozjitřené situace) může být i ku prospěchu luteránské strany.

To byl vlastně nakonec nejvýznamnější efekt augšpurského interimu: postoj luteránských autorit k tomuto říšskému konfesijnímu zákonu se stal příčinou rozštěpe-

¹⁷⁾ Volker PRESS, *Die Bundespläne Kaiser Karls V. und die Reichsverfassung*, in: Heinrich Lutz – Elisabeth Müller-Lückner (edd.), *Das römisch-deutsche Reich im politischen System Karls V.*, München – Wien 1982, s. 55–106, zde s. 95–97; Heinz ANGERMEIER, *Reichsreform und Reformation*, München 1983, s. 42–43.

¹⁸⁾ H. RABE, *Reichsbund und Interim*, s. 273–294.

ní hlavního proudu německé reformace, tedy přímých žáků a následovníků Lutherových.

Byli to na jedné straně výše zmínění Filip Melanchthon a Martin Bucer jako hlavní představitelé té skupiny, která sice vyslovila nesouhlas s vlastním obsahem augšpurského interimu, ale doporučila jej dočasně akceptovat z politických důvodů. Tak se formovalo konsenzuální křídlo luteránské reformace, hledající politickou dohodu v zájmu zachování jisté míry náboženské svobody. Filip Melanchthon se pokusil oslabit praktický dopad interimu tím, že některé jeho principy (z hlediska tehdejší luteránské reformace těžko akceptovatelné) označil jako „nepodstatné“ („*adiaphora*“), jen jako součást vnějších formálních projevů, které se nedotýkají podstaty víry. Stoupenci tohoto směru byli označováni jako „filipisté“ a jejich pojetí se stalo inspirativní i pro české novoutrakvistické prostředí.¹⁹⁾ Proti Melanchthonově a Bucеровě reakci na augšpurský interim se výrazně ohradil jiný (o generaci mladší) Lutherův žák Flacius Illyricus, působící tehdy v Magdeburku.²⁰⁾ Ten označil vstřícný postoj k augšpurskému interimu za zradu původních Lutherových myšlenek, formuloval principy luteránské ortodoxie a stal se jedním ze zakladatelů jedné z hlavních větví luteránské reformace druhé poloviny 16. století, jejíž stoupenci byli označováni jako „flaciáni“.

To jsou známá fakta z „politických dějin“ luteránské reformace.²¹⁾ K pochopení toho, proč Karel V. přistoupil k tak radikálnímu kroku, jakým bylo vydání augšpurského interimu, se však musíme vrátit o jedno desetiletí zpět. Tedy do doby, kdy se ještě dohoda mezi katolíky a luterány jevila nejen jako možná, ale dokonce měla přesnější obsahové i časové kontury.

Mám na mysli „časové okno“ let 1537–1542. Jeho pomyslné otevření představuje vznik návrhu na reformu církve z roku 1537, vzešlý přímo od vysokých představitelů římské kurie (Consilium de Emendanda Ecclesia),²²⁾ a uzavření mírové smlouvy císaře Karla V. s francouzským králem Františkem I. (Nice 1538).²³⁾ K náhlému a neočekávanému zavření onoho „časového okna“ došlo v důsledku vojenských událostí v létě roku 1542.

¹⁹⁾ Jaroslav PÁNEK, *Nation and Confession in the Czech Lands in the pre-White Mountain Period*, in: Eva Doležalová - Jaroslav Pánek (edd.), *Confession and Nation in the Era of Reformations. Central Europe in Comparative Perspective*, Prague 2011, s. 139–154.

²⁰⁾ Friedrich HÜLSSE, *Die Stadt Magdeburg im Kampfe für den Protestantismus während der Jahre 1547–1551*, Halle 1892.

²¹⁾ M. WERNISCH, *Politické myšlení evropské reformace*, s. 148–151.

²²⁾ Peter ELMER - Nick WEBB - Roberta WOOD (edd.), *The Renaissance in Europe - An Anthology*, New Haven - London 2000, s. 293–295, č. 60.

²³⁾ Heinrich LUTZ, *Kaiser Karl V., Frankreich und das Reich*, in: Heinrich Lutz - Friedrich Hermann Schubert - Hermann Weber (edd.), *Frankreich und das Reich im 16. und 17. Jahrhundert*, Göttingen 1968, s. 7–19.

Během těchto pěti let probíhala intenzivní jednání na dvou základních rovinách. Jednou bylo hledání formálního postupu, jak by mohlo dojít k odstranění konfesijního rozkolu západního křesťanství. Svolání všeobecného koncilu bylo stále vnímáno jako hlavní preferovaná varianta. V souvislosti s přípravou chystaného (ale neuskutečněného) koncilu roku 1538 formuloval sám Martin Luther tři základní podmínky, za kterých se budou zástupci luteránského tábora ochotni účastnit koncilových jednání – koncil musí být „svobodný“, „německý“ a „křesťanský“. Už v té době se však jako alternativní řešení nabízela jednak vnitroněmecká cesta konfesijního usmíření, realizovaná bez ohledu na stanovisko papežské (to byla varianta, o kterou v oblasti svého vlivu usiloval kolínský arcibiskup Herman von Wied), jednak řešení politické, ke kterému se na sklonku svého života stále více upínal Martin Luther (sjednocení Německa císařem, který luteránskou reformaci bude akceptovat).

Druhou rovinou byla praktická politika. Tedy hledání postupů, které budou pro tu či onu stranu nejvýhodnější a přinesou jí mocenský zisk. Hlavními interními aktéry tohoto složitého procesu byli v té době císař Karel V. (současně vládce španělského impéria, k němuž patřila podstatná část Itálie), papež Pavel III. a vůdcové Šmalkaldské jednoty. Zvnějšku průběh mocenského vývoje v Německu ovlivňovali především francouzský král František I. a jeho dlouhodobý spojenec, turecký sultán Sulejman I., a také anglický král Jindřich VIII. Sekundární (ale v jistých chvílích zásadní) roli sehrával i císařův bratr, král Ferdinand I. a Janovská republika jako stále ještě významná námořní mocnost ve Středomoří. Středobodem tehdejší evropské politiky byl dlouhodobý konflikt Habsburků s Francií a s Osmanskou říší.

Na francouzské frontě přinesla sice mírová smlouva z Nice (1538) dočasný klid zbraní, ale ve válce s Osmanskou říší Habsburkové v roce 1541 prohrávali na všech frontách (zkáza španělského loďstva u břehů Alžíru, výrazné úspěchy Turků na Balkáně a obsazení Budína). Akutní potřeba zajistit v Německu finanční zdroje k obraně habsburských dědičných zemí vedla k rozsáhlým ústupkům v otázkách konfesijních. Tak byla roku 1542 na říšském sněmu ve Špyru schválena aktualizovaná verze tzv. norimberského náboženského míru,²⁴⁾ kterým císař v říši na osm let (nedojde-li dříve k dohodě na církevním koncilu) garantoval, že nebude vůči luteránům uplatňovat wormský edikt.²⁵⁾ Tuto konfesijní dohodu provázela rozsáhlá diplomatická aktivita, jejímž cílem mělo být vypravení velkého společného křesťanského vojska na balkánskou frontu.

²⁴⁾ Silvia SCHWEINZER-RURIAN (ed.), *Der Reichstag zu Speyer 1542*, München 2003, s. 65–66, kap. 4.2 „Religion, Friede und Recht“.

²⁵⁾ Franz LAU – Ernst BIZER, *A History of the Reformation in Germany*, London 1969, s. 165–171.

Představa o velké celoevropské křesťanské koalici (zahrnující i Francii, polsko-litevskou unii a další evropské země) se sice nenaplnila, ale zásadní politický „obchod“ byl uzavřen. Šmalkaldská jednota i ostatní sympatizující luteránská knížata a říšská města zásadním způsobem podpořila tažení do Uher finančně i vysláním svých jednotek. Podobně silné vojsko vypravila i Habsburkové a tohoto tažení proti Osmanské říši se fyzicky zúčastnili i vojsko papežské. Bylo to poprvé (a vlastně naposledy) v evropských dějinách 16. století, kdy ve válce stála společně na jedné straně vojska Habsburků, německé luteránské opozice i fyzicky do boje vypravená armáda papežská. Konfesijní rozdíly nikomu nevadily, když bylo možné jasně vymezit společného nepřítele.

Toto tažení, které mělo trvat nanejvýš půl roku, bylo zahájeno na jaře 1542.²⁶⁾ Po očekávaném vítězném návratu se měl na podzim téhož roku konat všeobecný církevní koncil, přičemž papež Pavel III. přislíbil, že budou naplněny podmínky, které k účasti luteránské strany formuloval Martin Luther.

Přes obecnou deklaraci ochoty k vzájemné dohodě, která vyvolávala zvláště v německém prostředí velká očekávání a naději na dlouhodobé řešení stále se prohlubujících konfesijních rozporů, však každý z aktérů této velkolepé vojensko-diplomatické akce v pozadí preferoval vlastní mocenské zájmy. To se projevilo už v průběhu přípravy tažení (spory o velitelské funkce, tajné nabídky předkládané Ferdinandem I. tureckému sultánovi aj.). Zásadní zlom pak nastal v červenci 1542. Francouzský král František I. využil vypravení celoněmeckého vojska na uherskou frontu a zaútočil na císaře Karla V. masivní vojenskou invazí na pěti frontách na severozápadním okraji tehdejší Římsko-německé říše (v oblasti dnešního Nizozemí a Belgie), v severní Itálii a na španělsko-francouzském pomezí. K francouzskému útoku se na severozápadě Německa přidal i Vilém Klévský, který vedl s císařem územní spory. Pro další konfesijní vývoj však bylo podstatné, že této zásadní geopolitické změny využila i Šmalkaldská jednota. Zatímco francouzské a klévské jednotky bez většího odporu obsazovaly severozápadní okraj říše, anektovala armáda Šmalkaldské jednoty rozsáhlé teritorium Brunšvicka-Wolfenbüttelska pod záminkou ochrany svých členských měst Goslaru a Wolfenbüttelu před konfesijně motivovaným útlakem ze strany katolického knížete Jindřicha Brunšvického.²⁷⁾

Pro potřeby této studie není nutné podrobněji zmiňovat složitý kontext těchto konfliktů.²⁸⁾ Za této situace však bylo jasné, že složitě budovaná cesta ke konfesijní

²⁶⁾ Petr VOREL, *Habsbursko-osmanské soupeření v Uhrách v kontextu říšských a papežských dějin (Tažení křesťanského vojska k Budínu roku 1542)*, *Český časopis historický* 117, 2019, s. 935–991.

²⁷⁾ Gabriele HAUG-MORITZ, *Der Wolfenbütteler Krieg des Schmalkaldischen Bundes (1542), die Öffentlichkeit des Reichstags und die Öffentlichkeiten des Reichs*, in: Maximilian Lanzinner (ed.), *Der Reichstag 1486–1613*, Göttingen, 2006, s. 259–280.

²⁸⁾ P. VOREL, *Šmalkaldská válka*, s. 79–110.

dohodě se rázem uzavřela. Karel V. jednoznačně interpretoval vojenský zásah Šmalkaldské jednoty v Brunšvicu-Wolfenbüttelsku jako porušení uzavřených dohod z doby vyjednávání podmínek norimberského náboženského míru. V tom se s ním shodovali i luteránští teologové, kteří vyčítali svým politikům (ve vedení Šmalkaldské jednoty stál saský kurfiřt Jan Fridrich II. a vévoda Filip Hesenský), že prosazováním individuálních mocenských ambicí znehodnotili dlouholeté úsilí o dohodu s císařem.

Ale všechno zlé je k něčemu dobré. Francouzskou vojenskou invazi z léta roku 1542 využil Martin Luther a formuloval nový plán, jak politickými nástroji dosáhnout konfesijních cílů. Obranu proti francouzskému agresorovi (který byl ostatně katolík) definoval jako prvořadý německý národní zájem. Obrana Evropy před společným konfesijně vymezeným nepřítelem (Osmanskou říší) ustoupila do pozadí a nahradil ji nový společný nepřítel, definovaný kritériem nacionálním (Francie). Tato změna politického paradigmatu vedla luteránský tábor logicky k odklonu od hledání dohody na úrovni obecného koncilu (ten, již vyhlášený, na podzim 1542 papež Pavel III. stejně zrušil) a k preferenci vnitroněmeckého konfesijního řešení. V něm se myšlenka německé národní jednoty (intenzivně využívaná už při vzniku raně novověké Římsko-německé říše v 90. letech 15. století)²⁹⁾ měla stát integrujícím prvkem; silnějším, než rozdily konfesijní.

V průběhu roku 1542 se politická situace v Evropě zásadním způsobem změnila a velkolepé tažení koaliční křesťanské armády do Uher, které císaře Karla V. přestalo zajímat, skončilo úplným fiaskem. Papež Pavel III. začal s vítězí Francií vyjednávat o společném postupu proti „neposlušné“ Anglii a František I. se obrátil na Sulejmana I., aby ho ve válce s Habsburky podpořil invazí tureckého válečného loďstva ve Středomoří. Naproti tomu císař Karel V. začal v Jindřichovi VIII. tušit možného spojence ve válce s Francií a snažil se získat papeže Pavla III. (respektive jeho diplomatický a finanční potenciál) zpět na svou stranu. Vůdčí politici Šmalkaldského spolku s radostí akceptovali Lutherem nabídnutou vizi německého národního sjednocení³⁰⁾ v obraně proti věrolomné francouzské invazi (František I. skutečně flagrantně porušil mírovou smlouvu z Nice z roku 1538).³¹⁾ Byli dokonce ochotni „svému“ císaři proti Francii vojensky pomoci, pokud se smíří s mocenskou dominancí Šmalkaldské jednoty v říši a akceptuje její územní zisky. V tomto kontextu jako by přestalo být i pro císaře konfesijní hledisko důležité; podstatný byl

²⁹⁾ Alfred SCHRÖCKER, *Die deutsche Nation (Beobachtungen zur politischen Propaganda des ausgehenden 15. Jahrhunderts)*, Lübeck 1974; Eberhard ISENMANN, *Kaiser, Reich und deutsche Nation am Ausgang des 15. Jahrhunderts*, in: Joachim Ehlers (ed.), *Ansätze und Diskontinuität deutscher Nationsbildung im Mittelalter*, Sigmaringen 1989, s. 145–246.

³⁰⁾ Scott C. DIXON, *Martin Luther and the German Nation: The Reformation and the Roots of Nationalism*, in: E. Doležalová – J. Pánek (edd.), *Confession and Nation*, s. 123–138.

³¹⁾ Frederic J. BAUMGARTNER, *France in the Sixteenth Century*, New York 1995, s. 120.

vojenský potenciál možného spojence. A tím se nakonec skutečně později stal ve válce proti Francii anglický král Jindřich VIII.

Na přelomu let 1542 a 1543 byla pro císaře Karla V. situace kritická především na německo-francouzské frontě. Tam prohrával, co se dalo, a zbytky jeho vojsk už jen bránily velké pevnosti. Na jihu, na frontě španělsko-francouzské, se vedly vleklé poziciční boje v okolí Perpignanu o kontrolu nad hlavní komunikační trasou mezi mořem a horským masivem Pyrenejí a boje o středomořské přístavy, do kterých na francouzské straně účinně zasahoval turecký admirál Barbarossa. Císař vítězil jen v Piemontu, kde mohly být dobře vycvičené španělské jednotky podporovány z neďalekého habsburského Milánska.

Tím si císař vytvořil jistý manévrovací prostor pro jednání s papežskými diplomaty, neboť stále měl Pavlovi III. co nabídnout. Jednání pro něj jistě nebyla příliš příjemná, neboť se vůči papeži ocitl v pozici prosebníka, který Pavla III. znovu (stejně jako před rokem 1538) žádal o zprostředkování mírové dohody s Francií.

Utajovaná osobní schůzka mezi císařem a papežem se odehrála v červnu roku 1543 v severoitalském městečku Busseto.³²⁾ Tam si oba mocnáři soukromě vyjasnili vzájemné priority, očekávané protislužby a cenu za politické angažmá papeže na císařské straně. Už tehdy musely být formulovány hlavní obrysy budoucí spolupráce, vedoucí ke spojenecké císařsko-papežské dohodě z června 1546.³³⁾

Ještě těsně před vypuknutím šmalkaldské války pokračovala politická jednání v Německu, i když na podzim 1545 už luteránská strana účast na koncilu jednoznačně odmítala. Konflikt se však personifikoval. Překážkou ke konfesijní dohodě se stala samotná osoba papeže Pavla III. a jeho systematická nepotická politika, která bránila jakékoli vnitřní reformě církve shora. A papež nemínil ustupovat ani o krůček, zvláště když měl uvnitř „své“ části Itálie vybudován robustní mocenský a kontrolní systém armády a inkvizice, ovládaný rodinným klanem Farnese (vlast-

³²⁾ P. VOREL, *Šmalkaldská válka*, s. 90–92, 110.

³³⁾ Tím lze vysvětlit i onen náhlý obrat krále Ferdinanda I. ve vztahu k náboženské reformě, kterou čeští teologové a politici připravovali už delší dobu. Vzájemnými rozmiškami promeškali zbytečně několik měsíců, kdy český král projevoval v těchto záležitostech vstřícnost, podobně jako Karel V. v říši při jednáních o norimberském náboženském míru roku 1542. Návrh náboženské reformy však Jan z Pernštejna předložil králi Ferdinandovi až koncem jara 1543. I když v Čechách nerozuměli náhlému obratu v králových postojích a zvláště Jan z Pernštejna si bral razantní odmítnutí návrhu konfesijní reformy (s odkazem na platná kompaktáta) hodně osobně, do širšího kontextu habsburské náboženské politiky tato králova reakce plně zapadá. Tuto epizodu z českých náboženských dějin zvláště zdůrazňují, neboť je podle mého názoru důležitá i z hlediska interpretace vzniku augšpurského interimu o pět let později. Viz Winfried EBERHARD, *Monarchie und Widerstand. Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinanda I. in Böhmen*, München 1985, s. 371–383; nověji Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII*, Praha – Litomyšl 2005, s. 153–156 a k roli Pernštejnově TÝŽ, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 2021, s. 162–166.

ních nemanželských potomků) a jeho spojenců. A navíc – císař mu byl zavázán za výraznou diplomatickou pomoc, která skutečně vedla k uzavření nové mírové dohody z Francií roku 1544. Papež také opakovaně nabízel masivní finanční a vojenskou podporu, pokud se císař rozhodne vůči luteránům v Německu zasáhnout vojenskou silou.

Přesné kontury alianční císařsko-papežské dohody se rodily delší dobu, ale s podpisem císař Karel V. skutečně vyčkával až do června 1546,³⁴⁾ kdy již bylo jasné, že k dohodě s říšskou luteránskou opozicí nelze dojít ani na úrovni teologické (poslední pokus o „vnitroněmeckou“ konfesijní dohodu skončil fiaskem),³⁵⁾ ani na úrovni politické. Klíčová politická jednání proběhla těsně před zahájením říšského sněmu v Řezně, kdy luteránská opozice otevřela i otázku možného odvolání Karla V. z císařského trůnu.³⁶⁾ Politickou silu na to měla. Ve volebním kolegiu kurfiřtů získali zastánci luteránské reformace, k nimž se hlásil i kolínský arcibiskup, početní převahu 4:3. V době formálního zahájení říšského sněmu počátkem června 1546 tak už byla císařsko-papežská koalice rozhodnuta, že uskuteční vojenskou invazi do Německa. Císař prodlužováním sněmovních jednání v Řezně už jen oddaloval zahájení války, dokud se mu nepodařilo fyzicky dostat do německého vnitrozemí dostatečně silná vojska ze Španělska, Itálie a z Nizozemí.

Ponechme v tuto chvíli stranou samotný průběh konfliktu, který vešel do dějin jako tzv. šmalkaldská válka. Pro naše téma je však z těchto válečných dějů důležitá jedna okolnost. Ještě koncem roku 1546 došlo k mezi císařem a papežem k vážné roztržce. Jejím důvodem byly jak samotné aktivity papežského vojska na bavorském bojišti (pro císaře mělo vojsko, vyslané Pavlem III. do Německa, větší význam jen na počátku války), tak i nejasné plnění finanční podpory, ke které se papež roku 1546 zavázal ve spojenecké smlouvě.

Slibená vojenská podpora císaře proti luteránům vůbec nebyla zadarmo. Už v roce 1545 se císař a papežem dohodli na tom, že od vévodství milánského, kde vládl Karel V., bude oddělena významná územní enkláva jižně od řeky Pád, kterou do své přímé držby (jako vévodství Parma a Piacenza) získají členové rodu Farnese. Toto „dvojevédovství“ bylo koncipováno jako nové italské teritoriální knížectví, ve kterém by v budoucnu měla vládnout císařova nemanželská dcera Markéta, prodaná za papežova vnuka Ottavia Farnese (resp. jejich dva synové, dvojčata Karel

³⁴⁾ Ludwig PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters V – Geschichte Papst Pauls III. (1534–1549)*, Freiburg ¹³1956, s. 566–568.

³⁵⁾ Jens-Dietmar COLDITZ, *Die Regensburger Religionsgespräche – Ein vorprogrammiertes Scheitern*, in: Martin Angerer u. a. (edd.), *1542–1992. 450 Jahre evangelische Kirche in Regensburg*, Regensburg 1992, s. 71–78.

³⁶⁾ P. VOREL, *Šmalkaldská válka*, s. 199–202.

a Alexander, narození roku 1545). Za prvního vládcе Parmy a Piacenzy byl však roku 1545 jmenován papežův nemanželský syn Pier Luigi Farnese.³⁷⁾

Za tuto transakci měl papež zaplatit masivní finanční podporou císařovy války v Německu:³⁸⁾ nejen přímou finanční subvencí ve výši 200 000 dukátů, ale také akceptováním císařova požadavku, že na financování války v Německu využije církevní příjmy ze španělských diecézí ve výši 500 000 dukátů. Papež sice do Německa vyslal silné vojsko, ale jeho financování se stalo spíše záminkou k tomu, aby rodinný klan Farnese (jehož příslušníci obsadili hlavní velitelské funkce) odčerpal finanční rezervy papežského státu, deponované v hlavní pokladnici na Andělském hradě v Římě.³⁹⁾ Také císařův požadavek na „španělské peníze“ (500 000 dukátů) papež ve finální verzi spojenecké dohody vypustil, takže císař byl nucen španělské zdroje na válku v Německu řešit půjčkou od církevních institucí, nikoli nevratnou dotací. Sám císař Karel V. pak krátce po skončení šmalkaldské války dokládal, že od papeže Pavla III. vlastně žádnou finanční pomoc neobdržel a že byl papežem oklamán.⁴⁰⁾ Proto se ani Karel V. necítil nadále vázán vůči členům rodu Farnese závazkem z roku 1545, týkajícím se Parmy a Piacenzy, zvláště když se papežův syn Pier Luigi Farnese počátkem roku 1547 aktivně angažoval v přípravě pokusu o svržení admirála Dorii, neformálního vládcе Janova a hlavního habsburského spojence v námořní válce ve Středomoří.⁴¹⁾ Císař chtěl Parmu a Piacenzu zpět a nechal na podzim 1547 svými milánskými důstojníky papežova syna Piera Luigiho zavraždit

³⁷⁾ Petr VOREL, *Za obnovu řádu v říši a pravé víry. Dočasné politické a rodinné spojenectví císaře Karla V. a papeže Pavla III. při vojenském tažení do Německa roku 1546*, Acta Societatis Scientiarum Bohemicae 3, 2018, s. 19–164, zde s. 71–74.

³⁸⁾ Ze starší literatury je často přejímán údaj, že papež Pavel III. podpořil císaře ve šmalkaldské válce částkou kolem 800 000 dukátů, viz např. Kenneth M. SETTON, *The Papacy and the Levant (1204–1571) III. The Sixteen Century to the Reign of Julius III*, Philadelphia 1984, s. 484. Ta částka skutečně odpovídá peněžní podpoře, kterou papež v rámci červnové spojenecké smlouvy slibil. Reálné plnění těchto závazků však probíhalo úplně jinak, viz nejnověji P. VOREL, *Šmalkaldská válka*, s. 316–320.

³⁹⁾ Petr VOREL, *Funding of the Papal Army's Campaign to Germany during the Schmalkaldic War. Edition of the original accounting documentation „Conto de la Guerra de Allemagna“ kept by the Pope's accountant Peter John Aleotti from 22 June 1546 to 2 September 1547*, Theatrum historiae 21, 2017, s. 9–96.

⁴⁰⁾ Ještě 30. ledna 1547 císař požadoval na papeži splnění finančních závazků z červnové spojenecké smlouvy, zvláště zajištění slíbené částky 500 000 dukátů z majetku španělských církevních institucí. Viz Walter FRIEDENSBURG (ed.), *Nuntiatuerberichte aus Deutschland 1533–1559 nebst ergänzenden Aktenstücken IX: Nuntiatuer des Verallo 1546–1547*, Gotha 1899, s. 440–442, č. 131. Též viz Armin KOHLE (ed.), *Die Vermächtnis Kaiser Karls V. Die Politischen Testamente*, Darmstadt 2005, s. 69–97, č. 3.

⁴¹⁾ Hugh HARE, *An historical Relation of the Conspiracy of John Lewis, Count de Fieschi, against the City and Republic of Genoua in the Year 1547 I–II*, Edinburgh 1886; P. VOREL, *Šmalkaldská válka*, s. 297–299.

a z jeho rezidence v Piacenze odvézt dlouho strádaný farnesiovský poklad. Ostatní papežovi potomci (včetně císařova zetě Ottavia Farnese) se s podporou Francie a pochopitelně i papeže Pavla III. postavili milánskému vojsku na odpor, který vyústil v další z vleklých válek, na které byla severní Itálie v té době bohatá.⁴²⁾

Pro naše téma je však důležité, že v době, kdy Karel V. na říšském sněmu vyhlášoval augšpurský interim, považoval císař papeže Pavla III. jednoznačně za nebezpečného nepřítele, se kterým už vůbec nemá smysl o čemkoli jednat (vedl s ním válku a už čekal jen na jeho brzkou smrt). Tehdejší papež tedy neměl žádnou možnost obsah augšpurského interimu ovlivnit, stejně jako zástupci luteránské strany. Císař Karel V. vyhlásil náboženskou reformu jako světský vladař, bez účasti představitelů obou stran (katolické a luteránské), které před šmalkaldskou válkou nemohly dospět k vzájemné dohodě. Proto jsem si dovolil v názvu této studie označit augšpurský interim jako „*církevní reformu bez účasti představitelů církve*“. Byl to církevní zákon vyhlášený světskou mocí. A jeho návrh byl schválen říšským sněmem, nikoli na tridentském koncilu, jehož druhá fáze pokračovala (proti vůli císaře) v Boloni.

To byl zásadní precedens, pro který ve starší době nalézáme analogii jen v Čechách v roce 1485, a to s podobnou argumentací: kutnohorský náboženský mír přijal zemský sněm mimo jiné i s odůvodněním, že když nejsou vzájemné dohody v otázkách viry schopni teologové, rozhodne moc světská. Jenže v českém případě šlo o praktickou aplikaci starších kompaktát, nikoli o vyhlášení nějaké nové církevní reformy jako v případě augšpurského interimu.

Augšpurský interim vlastně ani nenavazoval na předchozí jednání, vedená mezi německými luterány a katolíky od 30. let 16. století až do Lutherovy smrti počátkem roku 1546. Byl pro všechny strany překvapením, i pro účastníky tridentského koncilu, kterým byl císařův záměr znám už od konce března 1548.⁴³⁾ Na závěrečné formulaci tohoto dokumentu se za stranu katolickou podílel naumburský biskup Julius Pflug,⁴⁴⁾ za stranu luteránskou pak Jan Agricola,⁴⁵⁾ luteránský teolog působící u dvora braniborského kurfiřta. Nikdo z nich ale nebyl původcem samotného augšpurského interimu, jehož hlavní zásady jsou obsaženy už ve výše zmíněném císařově prohlášení z 15. května 1548. Přijetím interimu se měla luteránská strana zavázat k akceptování všech původních sedmi svátostí (tradičně uznávala jen křest

⁴²⁾ María José Bertomeu MASIÁ, *La guerra secreta de Carlos V contra el Papa - La cuestion de Parma y Piacenza en la correspondencia del cardenal Granvela (Edición, estudios y notas)*, Valencia - Mursia 2009.

⁴³⁾ Hubert JEDIN, *Geschichte des Konzils von Trient III: Bologneser Tagung (1547/48) - Zweite Trienter Tagungsperiode (1551/1552)*, Darmstadt 2017, s. 197–215.

⁴⁴⁾ Hubert KIRCHNER, *Reformationsgeschichte von 1532-1555/1566: Festigung der Reformation, Calvin, katholische Reform und Konzil von Trient*, Berlin 1987, s. 90–91.

⁴⁵⁾ H. ANGERMEIER, *Reichsreform*, s. 20–21.

a eucharistii), měla obnovit většinu obřadů, praktikovaných v rámci katolické církve, odmítnout princip ospravedlnění prostřednictvím samotné víry a také akceptovat princip apoštolské posloupnosti, včetně autority papežské. Jako ústupek luteránské straně zahrnovaly hlavní principy augšpurského interimu možnost dvojí formy eucharistie („pod jednou“ i „pod obojí“) a redukci kněžského celibátu: kněží byl podle augšpurského interimu tolerován sňatek.

Kde se tedy v císařově hlavě vzal ten jasnozřivý nápad, vyhlásit jednostranně takovou náboženskou reformu, která žádné ze zúčastněných stran nevyhovovala? Inspirační kořeny augšpurského interimu hledala pochopitelně už starší německá historiografie.⁴⁶⁾ Na toto téma postupně vznikla řada prací, které však nedospěly k přesvědčivému výsledku.

Za velmi nepravděpodobnou považuji dříve vyslovenou hypotézu,⁴⁷⁾ že císař Karel V. se řídil papežským doporučením, které obsahoval list z 25. října 1547, doručený mu papežským legátem kardinálem Sfondrato.⁴⁸⁾ Zdánlivou logiku tato návaznost má; ostatně sami současníci z řad luteránských teologů, pro které byl augšpurský interim nepřijatelný, spojovali císařův krok s dříve proklamovanými zájmy papeže Pavla III.⁴⁹⁾ Proč by ale císař Karel V. měl tehdy dávat váhu názoru papeže Pavla III., vůči kterému už v té době neskrýval otevřenou nenávisť a vedl s ním v severní Itálii válku?

Necítím se pochopitelně povolán takto složité téma řešit, jen si dovolím upozornit na další stopy, které by k zodpovězení této složité otázky mohly vést.

Vycházím z předpokladu, že pokud jasná odpověď na výše položenou otázku dosud nebyla během uplynulého století nalezena v německém prostředí, musíme hledat i jinde a pohlížet na onu problematiku nikoli jen z hlediska konfesijního, ale také mocenského. Tomu především odpovídá následný postup, tedy jak Karel V. jím vyhlášený augšpurský interim v praktické politice využil.

Je vcelku zjevné, že se pro něj stal nově vyhlášený náboženský zákon pouze nástrojem mocenským, který mu měl posloužit k otupení konfesijní opozice. Namísto „dočasného náboženského opatření“, které jen mělo otevřít cestu k dalšímu jednání (jak byl augšpurský interim vyhlášen na říšském sněmu a interpretován Bucerovi i Melancthonovi), začal Karel V. dodržování nových konfesijních pravidel v lu-

⁴⁶⁾ Walter FRIEDENSBURG, *Zur Vorgeschichte des Interim*, Archiv für Reformationsgeschichte 4, 1906/1907, s. 213–215.

⁴⁷⁾ Georg BEUTEL, *Über den Ursprung des Augsburgs Interim*, Leipzig 1888, s. 67.

⁴⁸⁾ Walter FRIEDENSBURG (ed.), *Nuntiatuerberichte aus Deutschland 1533–1559 nebst ergänzenden Aktenstücken X: Legation des Kardinals Sfondrato 1547–1548*, Berlin 1907, s. 163. G. BEUTEL, *Über den Ursprung*, s. 67.

⁴⁹⁾ Armin KOHLE, *Nikolaus von Amsdorf und das Interim*, in: Irene Dingel (ed.), *Nikolaus von Amsdorf (1483–1565), Leucorea – Studien zur Geschichte der reformation und der Luterischen Orthodoxie* 9, 2008, s. 135–152, zde s. 140.

teránském i kalvínském prostředí v letech 1548–1551 vynucovat silou, včetně vojenských zásahů.⁵⁰⁾ Vyvrcholením tohoto postupu se stalo vojenské obléhání Magdeburku, kde se po vyhlášení augšpurského interimu formovalo hlavní centrum nově se konstituujícího ortodoxního luterství.⁵¹⁾ Boj o Magdeburk se stal symbolickým ale i faktickým počátkem úpadku císařovy politické moci v Římsko-německé říši,⁵²⁾ který vyústil mimo jiné i ve zrušení augšpurského interimu roku 1552.

Karel V. si ale musel být i po svém vítězství u Mühlberka vědom, že v Německu již není možné prosadit rekatolizaci a zničit již tři desetiletí se rozvíjející reformaci přímou silou.⁵³⁾ I proto se z jeho hlediska jevil jako kontraproduktivní vyhlášení křížové výpravy s cílem zničit luteránství „ohněm a mečem“, se kterým v červnu 1546 do šmalkaldské války slavnostně vstupoval papež Pavel III.⁵⁴⁾ Pro německé prostředí musel císař navenek konfesijní charakter oné války zásadně odmítat, aby mohl pro své politické záměry získat spojení i na luteránské straně.⁵⁵⁾ To se mu v průběhu šmalkaldské války úspěšně dařilo.

I z tohoto důvodu nemohl bezprostředně po vojenském vítězství u Mühlberka zahájit otevřený rekatolizační tlak, i když by takový postup odpovídal konfesijnímu modelu, uplatňovanému (jak se tehdy jevil úspěšně) ve Španělsku a jeho zámořských koloniích. Ve fázi expanzivního růstu hlavní evropské velmoci, kterou Španělsko v polovině 16. století nade vši pochybnost bylo, by jakékoli konfesijní odchylky představovaly nežádoucí jev, neboť by snižovaly efekt řízení tak velkého

⁵⁰⁾ Erwein ELTZ (ed.), *Der Reichstag zu Augsburg 1550/51*, Deutsche Reichstagsakten – jüngere Reihe 19, München 2005, s. 186–192, č. 66: Verzeichnis über die Durchführung des Interims in einzelnen Territorien – Brüssel, 1550 März 31.

⁵¹⁾ E. ELTZ (ed.), *Der Reichstag zu Augsburg 1550/51*, zde kap. IV/3 – Verhandlungen zwischen Karl V. und den Reichsständen über die Exekution der Acht gegen die Stadt Magdeburg, s. 1012–1060.

⁵²⁾ Christian WINTER, *Sachsen als europäische Großmacht? Moritz von Sachsen als Führer der Opposition gegen Kaiser Karl V.*, Denkströme. Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften 4, 2010, s. 105–120.

⁵³⁾ Ferdinand SEIBT, *Karl V. und Konfession*, in: Christoph Strosetzki (ed.), *Aspectos históricos y culturales bajo Carlos V – Aspekte der Geschichte und Kultur unter Karl V.*, Madrid 2000, s. 146–158; Heinz SCHILLING, *Karl V. und die Religion. Das Ringen um Reinheit und Einheit des Christentums*, in: Hugo Soly (ed.), *Karl V. (1500–1558) und seine Zeit*, Köln 2003, s. 285–366.

⁵⁴⁾ Miguel LASSO, *La embajada a Roma de Juan de Vega (1543–47)*, Zaragoza 1944, s. 114; Giampiero BRUNELLI, *L'opzione militare nella cultura politica romana: le relazioni papato-impero (1530–1557)*, in: Francesca Cantù – Maria Antonietta Visceglia (edd.), *L'Italia di Carlo V: guerra religiosa e politica nel primo cinquecento*, Roma 2003, s. 523–544, zde s. 538.

⁵⁵⁾ Tuto otázku shrnuje Gabriele HAUG-MORITZ, *Der Schmalkaldische Krieg (1546/47) – Ein kaiserlicher Religionskrieg?*, in: Franz Brendle – Anton Schindling (edd.), *Religionskriege in Alten Reich und in Alteuropa*, Münster 2010, s. 93–105.

soustátí. Struktury katolické církve potřeboval císař Karel V. nejen při správě již ovládaných evropských území (zejména na Pyrenejském poloostrově a v jižní Itálii), ale také při jejich rozšiřování v zámorí. I to byl jeden z důvodů, proč Karel V. koncem 20. let 16. století nevyužil své dočasné převahy nad svým tehdejší nepřítelem papežem Klementem VII. a neodpoutal svou konfesijní politiku od tolik kritizovaného renesančního papežství. Nutně potřeboval součinnost s vysokými španělskými preláty (kardinály, arcibiskupy, biskupy či představenými velkými kláštery), pocházejícími většinou z prostředí nejvýznamnější španělské a neapolské aristokracie. Ze soudobé účetní dokumentace máme ostatně poměrně věrně doloženo, že pravidelné příjmy španělských církevních institucí výrazně převyšovaly finanční aktiva, která z téhož území plynula do panovnické pokladny.⁵⁶⁾

Pro rychlé řešení náboženského rozkolu v Německu, které by zároveň skrytě otvíralo cestu k postupné rekatolizaci (neboť otevřeně tento záměr z politických důvodů Karel V. deklarovat nemohl) musel císař hledat radu mimo Německo, a to právě v prostředí španělské církevní reprezentace. To je právě ona „stopa“, na kterou bych rád touto studií upozornil, neboť ve starší literatuře nebyla dosud zohledněna.

V otázkách pravověrnosti byl v té době významným španělským církevním představitelem sevillský arcibiskup a kardinál Juan García de Loaysa y Mendoza, který působil jako nejvyšší představitel dominikánského řádu a také byl pověřen řízením španělské inkvizice. Jeho názor byl tedy i pro císaře určující, neboť postup, který kardinál Mendoza akceptoval jako adekvátní vzniklé situaci, nemohl být nikým zpochybňován. Z náhodně dochované zmínky, kterou americký historik Hans J. Hillebrand cituje spíše jako kuriozitu,⁵⁷⁾ ovšem jasně vyplývá, co kardinál Mendoza císaři Karlu V. doporučoval: jako vhodný doporučuje postup, který uplatnil jeho bratr Ferdinand v Čechách.

Z kontextu není zřejmé, zda měl kardinál Mendoza obecně na mysli podporu kompaktního utrakvismu či konkrétně postoj Ferdinanda I. roku 1543, kdy král (s odkazem na platnost kompaktního zákona) zásadně odmítl v Čechách akceptovat náboženskou reformu, legalizující radikálnější novoutrakvisty (ovlivněné myšlenkami luteránské reformace) a jednotu bratrskou. Ale samotná inspirace českým prostředím svou logiku má. Po sto letech nesnadného soužití dvou zemských konfesí dospěl kompaktní utrakvismus do fáze, kdy se stal pro krále Ferdinanda I. účinnou obranou proti šíření radikálnějších směrů reformace.⁵⁸⁾ Čeští kompaktní utrakvisté („starokališníci“) sami sebe považovali za sou-

⁵⁶⁾ Vicente DE CADENAS Y VICENT (ed.), *Dos años en la vida del emperador Carlos V (1546-1547). Vistos por los embajadores Venetos, por sus atribuidas „Memorias“, y la batalla de Muhlberg por sus propios escritos*, Madrid 1988, s. 63–71.

⁵⁷⁾ Hans J. HILLEBRAND, *The World of the Reformation*, New York 1973, s. 90.

⁵⁸⁾ P. VOREL, *The Importance of the Bohemian Reformation*, s. 175.

část katolické církve a uznávali apoštolskou poslušnost. Pro katolickou církev tedy představovali v českém a moravském prostředí (neboť jinam vliv kompaktního utrakvismu nesahal) významného spojence v konfesijních střetech od samotného počátku luteránské reformace v Německu.⁵⁹⁾

Můžeme pochopitelně namítnout, že španělský kardinál jen těžko mohl znát české prostředí natolik dobře, aby mohl dávat svému králi dobré rady. To jistě. Nicméně osobní zkušenosti s reálnou náboženskou situací v Čechách měli jiní významní preláti z řad kardinálů, takže se mohlo jednat o zprostředkovaný přenos informací. V tomto kontextu nejvýrazněji vystupuje do popředí kardinál Giovanni Girolamo Morone. Tento významný představitel římské kurie strávil řadu let jako papežský legát u habsburského dvora a měl s českým utrakvismem osobní dlouhodobou zkušenost. Netajil se názorem, že česká konfesijní „anomálie“ už není katolické církvi nebezpečná, a dokonce může posloužit jako obrana proti šíření radikálnějších reformních směrů. K osobě kardinála Moroneho se ještě vrátím v závěru této studie.

O možné roli českých kompaktních jako inspiračním zdroji augšpurského interimu dosud starší historiografie vůbec neuvažovala. Horst Rabe, nejvýznamnější z německých historiků druhé poloviny 20. století, zabývající se speciálně okolnostmi vzniku augšpurského interimu, vůbec neregistruje starší existenci dvojvěří v sousední zemi, i když se českému kontextu věnuje v případě stavovského odboje roku 1547 či měnového vývoje.⁶⁰⁾ Svým způsobem tak toto téma uzavřel i pro jiné badatele, pro které stále představuje cenná Rabeho monografie východisko k širším komparacím.⁶¹⁾

Důvody, které mne vedly k předběžnému formulování této hypotézy,⁶²⁾ jsou tři. První je výše připomenutá zmínka o stanovisku kardinála Mendoza, zaznamenaná Hansem J. Hillebrandem. Neměl jsem dosud možnost tuto informaci ověřit z přímého pramenného zdroje, takže její váhu nemohu považovat za dostačující. Máme ale k dispozici i další podpůrné argumenty. Druhým důvodem je věcná shoda. Augšpurský interim nabízel nekatolíkům v Římsko-německé říši v podstatě jen to, čím se od katolíků lišili čeští „starokališníci“: tedy „kalich“ (přijímání pod obojí) a sňatky kněží. Stejně jako v případě kompaktních byla i v augšpurském interimu zakotvena přímá papežská poslušnost v případě kněžského svěcení. Třetím důvodem je vztah krále Ferdinanda I. k otázce dvojvěří. České země v roce 1548 nebyly

⁵⁹⁾ Z. V. DAVID, *Finding the Middle Way*, s. 112–114, 141–142.

⁶⁰⁾ H. RABE, *Reichsbund und Interim*, s. 127, 145, 180, 334, 341–342, 353–356.

⁶¹⁾ Maciej PTASZYŃSKI, *Beginning or End of the Reformation? Reactions to the 1548 Augsburg Interim in Poland*, in: Joachim Bahlcke – Beate Störkuhl – Matthias Weber (edd.), *The Luther Effect in Eastern Europe: History, Culture, Memory*, Oldenbourg – Berlin – Boston 2017, s. 53–61.

⁶²⁾ P. VOREL, *The Importance of the Bohemian Reformation*, s. 177.

z hlediska státoprávního součástí Římsko-německé říše,⁶³) takže usnesení říšského sněmu neměla v Praze žádnou váhu. Král Ferdinand I. tedy aplikaci augšpurského interimu v Čechách řešit nemusel, ani nemohl. Po potlačení stavovského odboje roku 1547 použil jako argument platné zákonné normy, týkající se konfesijní situace, které se zavázal dodržovat ve svém volebním reversu: tedy obecný rámec tradičního dvojvěří (kompaktáta) a proti jednotě bratrské směřující svatojakubský mandát, vydaný jeho předchůdcem Vladislavem II. Jagellonským už v roce 1508. Král Ferdinand I. byl zastáncem postupné rekatolizační politiky, pro kterou bylo odmítnutí jakýchkoli „novot“ a konzervativní setrvávání na kompaktním modelu konfesijního uspořádání snadnějším cestou než uplatňování nějakých nových nařízení.

Oba habsburští bratři postupovali ve střední Evropě v konfesijních otázkách v souladu. Rozdíl byl však v tom, že císař Karel V. volil ofenzivní postup (schválení nového konfesijního zákona a jeho prosazování mocenskými prostředky), zatímco král Ferdinand I. mohl reagovat pro něj snadnějším obranným postupem (trvat na formálním *statu quo* a nepřipustit legalizaci změn). Bylo by tedy logické, pokud by císař Karel V. při formulování hlavních zásad augšpurského interimu vycházel ze středověkých českých kompaktát, která se v té době osvědčila jeho mladšímu bratru jako vhodný nástroj konfesijní politiky.

Jistou komplikací však v té době představoval papežský dvůr. Jakákoli konfesijní anomálie (tedy jak česká kompaktáta, tak i augšpurský interim) byla v rozporu s náboženskou politikou papeže Pavla III., tak jak se jeho (zásadně negativní) vztah k reformaci vyvíjel od roku 1543. Nesmiřitelný mocensko-politický rozkol, který se mezi císařem a papežem vyhroutil v roce 1547, však fakticky znemožňoval jakoukoli dohodu i na konciliární úrovni. Ozvěny středověkého zápasu o investituru v tomto vztahu stále rezonovaly. To se zásadně nezměnilo ani po smrti Pavla III., neboť jeho následovníci na papežském stolci, Julius III. a Pavel IV., v tomto směru na Pavla III. navazovali. Zostřená protireformační politika za pontifikátu Pavla IV. postihla i kardinála Moroneho, jehož názory na možnou vstřícnost vůči požadavkům nekatolíků vedly k obvinění z podpory hereze a uvěznění v roce 1557. Po dvouletém očekávání vykonání rozsudku jej od hrozby veřejného upálení na hranici osvobodila až papežova smrt. V nové papežské volbě uspěl „habsburský“ kandidát Jan Angelo Medici, který byl ve střeoevropských poměrech dostatečně zběhlý, protože se vedle jiných diplomatických úkolů účastnil spolu s papežskou armádou výše zmíněných vojenských tažení do Uher roku 1542 a také tažení proti Šmalkaldskému spolku (1546). Bezprostředně po svém nástupu na Petrův stolec, na který zasedl jako papež Pius IV., nechal kardinála Moroneho z papežského vě-

⁶³) Petr VOREL, *Státoprávní vyčlenění českých zemí ze Svaté říše římské (Důsledky říšské reformy Maxmiliána I.)*, Český časopis historický 111, 2013, s. 743–804.

zeni propustit. V závěrečné fázi tridentského koncilu (1562–1563)⁶⁴⁾ se stal právě Morone jedním z hlavních tvůrců návrhu na reformu katolické církve,⁶⁵⁾ formulovaného i s ohledem na zájmy císaře Ferdinanda I.⁶⁶⁾ V otázce eucharistie bylo sice schváleno jako hlavní forma přijímání „pod jednou“, ale s možností regionálních výjimek. To byl významný kompromis, který umožnil císaři Ferdinandovi dále jednat o formálním uznání (resp. obnovení) utrakvistických kompaktát jako jedné z oněch regionálních výjimek pro specifickou formu katolické církve, kterou představovali čeští kompaktátní utrakvisté (1564).⁶⁷⁾

V té době už ale v Čechách představovala pozdně středověká kompaktáta z konfesijního hlediska nepřijatelný anachronismus, který prosazoval císař Ferdinand I. ve svém zájmu. Kompaktáta proto skončila nedlouho po císařově smrti podobně jako augšpurský interim v říši: jejich platnost byla roku 1567 zrušena rozhodnutím zemského sněmu, tedy politickou (nikoli konfesijní) dohodou. I v případě augšpurského interimu bylo totiž ukončení jeho formální platnosti výslednicí politické, nikoli konfesijní dohody. Pravda, v samotné preambuli augšpurského interimu se uvádí, že jeho platnost skončí, až se na církevním koncilu dohodne vzájemný kompromis mezi katolíky a luterány. K tomu ovšem nemohlo bezprostředně po roce 1548 dojít ani v rámci „boloňské“ fáze koncilu, ani v druhém koncilovém období, probíhajícím za pontifikátu Julia III. v letech 1551–1552.⁶⁸⁾ Faktickou rezignaci Habsburků na prosazování augšpurského interimu přinesly až tzv. pasovské mírové smlouvy z roku 1552.⁶⁹⁾

Nemyslím, že bychom mohli objevit dosud neznámý autentický dobový pramen, ze kterého by jednoznačně vyplývala přímá inspirace augšpurského interimu českými kališnickými kompaktáty. Těch nepřímých indicií a shod je však podle mého názoru dostatečné množství pro to, aby tato eventualita byla podrobena širší analýze.

⁶⁴⁾ Hubert JEDIN, *Geschichte des Konzils von Trient IV: Dritte Tagungsperiode und Abschluß – Zweiter Halbband: Überwindung der Krise durch Morone, Schließung und Bestätigung*, Darmstadt 2017, s. 3–28, 134.

⁶⁵⁾ Philipp HELLE, *Die Konferenzen Morones mit Kaiser Ferdinand I. und ihre Einwirkung auf den Gang des Trienter Konzils*, Bonn 1911.

⁶⁶⁾ Theodor Bruno KASSOWITZ, *Die Reformvorschläge Kaiser Ferdinand I. auf dem Konzil von Trient*, Wien 1906.

⁶⁷⁾ František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu Tridentském a původní koncepcie habsburské rekatolizace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561–1580*, Praha 1969; Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547–1577*, Praha 1982, s. 59–65.

⁶⁸⁾ Tuto interpretaci přináší G. BOSSERT, *Das Interim in Württemberg*, s. 149–172. Též viz H. JEDIN, *Geschichte des Konzils von Trient III*, s. 398–399.

⁶⁹⁾ Gerhard BONWETSCH, *Geschichte des Passauischen Vertrags von 1552*, Göttingen 1907.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Titulní strana oficiálního německého překladu augšpurského interimu, vydaného v roce 1548 v tiskárně J. Schöffera v Mohuči, Österreichische Nationalbibliothek Wien, sign. 78 A 63

Petr Vorel

THE ECCLESIASTICAL REFORM WITHOUT THE PARTICIPATION OF THE CHURCH REPRESENTATIVES.

The Augsburg Interim of 1548 as Emperor Charles V's Tool of Power

SUMMARY

For a long period, the author of this contribution has been studying the issue of confessional-political development in Central Europe in the middle of the 16th century and the long-term conflict between Lutheran opposition in the Roman-German Empire and the Habsburgs. In 2021, he published a monograph about this topic in which he introduced a new perspective on circumstances surrounding the origins and development of the so-called Schmalkaldic War (1546–1547) in a broader European context. One of the direct consequences of this conflict was the emperor's attempt to introduce a new organization of confessions in the Roman-German Empire, the Augsburg Interim of 1548. By this decree, Emperor Charles V attempted – by means of minor concessions – to incorporate the Lutheran Reformation back into the structure of the Catholic Church. Charles V perceived it mostly as a tool of power that he wanted to use to strengthen his power within the Roman-German Empire and for its inner reform that was under preparation. The main consequence of the Augsburg Interim – which was repealed as an imperial law already in 1552 – was a split within the Lutherans, as there existed two approaches to this document: Philipp Melanchthon and Martin Bucer recommended to temporarily accept the Augsburg Interim so that the political situation would calm down. To make it more acceptable for the Lutherans, Melanchthon labelled certain passages of the Augsburg Interim “insignificant” (“adiaphora”). This compromise stance was criticized by a group of Lutheran theologians led by Matthias Flacius. He referred to Luther's original teaching, refused all concessions and formulated the basis of Lutheran orthodoxy. As a result of these disputes pertaining to the interpretation of the Augsburg Interim (the so-called “adiaphoric disputes”), two main branches came to exist within the Lutheran Reformation – the Philippists and the Flacians.

The Augsburg Interim was created by the decision of the secular power and was declared a law at the Imperial Diet. At that time, its content was not confessionally

acceptable neither for Lutherans nor for Catholics. Older historiography, especially the German one, has been searching for sources that inspired Emperor Charles V to make such an unexpected decision. Arguments that have been published so far refer to the then theologians of the Lutheran and Catholic sides within the Roman-German Empire and they are not very convincing. The author of this study focuses on other connection that has not been considered at all within the German historiography. The author excludes Pope Paul III's influence on the creation of this document. According to the author, the Augsburg Interim was inspired mainly by principles of Bohemian compact Utraquism. In order to support his hypothesis, the author presents three main arguments for the experts: The first, there exist sources of Spanish origin according to which an important representative of the Catholic Church, Cardinal Íñigo López de Mendoza y Zúñiga, recommended Emperor Charles V to take a similar approach to the issue of dual faith as employed by his brother Ferdinand in Bohemia. The second, the Augsburg Interim allows Lutherans in Germany only those things in which the compact Utraquists in Bohemia differed from Catholics – that is a different form of the Eucharist (i.e. “communion under both kinds”) and the possibility for priests to marry. The third, subsequent successful effort of King Ferdinand and Cardinal Giovanni Morone to get a re-confirmation of compact Utraquism as an acceptable form of the Catholic Church during the final phase of the Council of Trent. They were both well aware that the Bohemian compacts could be interpreted as a tool against dissemination of more radical branches of the Reformation and they employed this tool with a temporary success.

Translated by Daniela Reischlová

Radmila Prchal Pavlíčková

**KNIHY O STÁLOSTI, KONVERZI A EXILU
Z TĚSNĚ POBĚLOHORSKÉHO OBDOBÍ -
DVA PŘÍKLADY***

ABSTRACT

Books about Constancy, Conversion and Exile from the Period Just after the Period Following the Battle of White Mountain - Two Examples

This case study focuses on two works of literature written just after the Battle of White Mountain that reacted to a radical change of religious situation following the defeat of the Bohemian Uprising and commented on the issues of conversion and going into exile. These small prints are part of a collection of dozens of books published in print in the 1620s and at the beginning of the 1630s. Their authors were usually Protestant and Catholic priests who strove to influence non-Catholic believers to maintain their creed or rather to convert to Catholicism.

Keywords: Creed - conversion - exile - polemic literature - re-Catholization

* Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2022_021).

„Divím se, že ti kacíři tak houfně z vlasti své vycházejí! Nemohli-li by ti kacířství opustiti a při svých živnůstkách zůstávati!“¹⁾

„...trochu sobě usmyslili, že jim lépeji bude v Čechách při svém (bud' že toho na mále neb mnoho jest) pokání činiti, nežli po jiných zemích se toulaje, svobody a rozpustilosti kacířské užívati.“²⁾

Citáty pochází z anonymních knížek vydaných roku 1627 a 1629, které jsou součástí osobitého souboru literárních děl z těsně pobělohorského období, jež svým obsahem reagovaly na radikální změnu náboženských poměrů po porážce stavovského povstání.³⁾ V krátkém časovém období zhruba deseti let (1620/21 až 1631) se dočasně proměnila témata knih vydávaných pro věřící z Čech a Moravy. Aktuální vně zájmu o téma konverze podleli autoři na obou stranách konfesního spektra, tedy jak kněží evangeličtí, kteří byli na základě nařízení panovníka vykázáni z Čech a Moravy, tak katoličtí, kteří se po dvou stoletích ocitli v privilegovaném postavení výhradní církve, jež byla 1627/1628 právně ustavena jedinou povolenou církví v obou zemích.⁴⁾

Aktivnější byli nekatoličtí autoři, kteří začali hned na počátku 20. let 17. století vydávat drobné i rozsáhlejší knížky, v nichž se zabývali otázkou konverze ke katolictví a vyzývali své posluchače ke stálosti ve víře. Několik desítek českých a německých knih, podepsaných, ale také anonymních, mělo většinou nekatolické věřící Čech a Moravy, zbavené často přítomnosti svých duchovních, povzbudit, utěšit a varovat před přijetím katolictví. Knihy jim měly na dálku poskytnout praktické

¹⁾ *Rozmlouvání dvou osob v náboženství sobě odporných. O artikulích víry křesťanské člověka katolického a evangelického. Tento jsa vyhnan z vlasti do ciziny vandruje, onen pak v cestu jemu vyhází a doma jej s sebou, pokudž by chtěl náboženství jeho přijíti, zdržeti usiluje*, s. l. 1627, s. 152–153. NK ČR, sign. 54 F 127. K14976.

²⁾ *Obrana křesťanů pokrytých, při učení nov evangelitském, příčinou nynějšího skrze války božího navštívení od rozličných sekt a kacířství ku poslušnosti předního ovcí Kristových pastýře papeže římského a k starobylé vždy trvající církvi katolické, to jlesť všeobecné, se po tolika letech teprva zase navracejících. Toliko původem některého chytráka vymyšlená a potom léta 1626. pokradmo vytištěná, mezi prostý lid semotam po českém král[ovství] vtroušená. Otázka, zdali táž Obrana duchem upřímným a božím vymyšlená a i zhaněná jest?*, Praha 1629, s. 45. NK ČR, sign. 54 F 188. K06533.

³⁾ Jiří MIKULEC, *Das Ende der Reformation in Böhmen*, in: Petr Hrachovec – Gerd Schwerhoff – Winfried Müller – Martina Schattkowsky (edd.), *Reformation als Kommunikationsprozess. Böhmisches Kronländer und Sachsen*, Wien–Köln–Weimar 2021, s. 611–623.

⁴⁾ Srov. analýzu celého souboru v Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Konverze, odpadlictví, přistoupení a obrácení. Několik slov a jejich významy v českých pramenech z pobělohorského období*, in: Radmila Prchal Pavlíčková – Iveta Coufalová – Hana Ferencová (edd.), *Vytváření konvertity. Jazyková a vizuální reprezentace konverze v raném novověku*, Praha 2021, s. 35–72.

rady, jak si mají jako „pravověrní“ počínat v odloučení od „pravých“ kněží a při nátlaku vrchnosti a církve, a nabídnout potřebné argumenty pro zachování nekato-lického vyznání, odmítnutí přestupu ke katolictví a ve svém důsledku pro rozhodnutí k odchodu ze země. Díla obsahují výrazné rysy konfesní polemiky, vyhraňují se vůči katolické věrouce, polemizují s ní, objasňují evangelikům základní principy jejich věrouky a hlavní rozdíly mezi oběma vyznáními a varují je před přestoupením, které chápou jako opuštění věroučné pravdy a přistoupení k ďáblu a Antikristu.⁵⁾

Dosti přehlednou skupinu tvoří jazykově německé tisky luteránských kněží, kteří působili v Praze u luteránských kostelů na Malé Straně a Starém Městě a byli na podzim 1622 vykázáni z Čech.⁶⁾ První spisy vyšly ještě v listopadu a v prosinci 1622, jen několik týdnů po jejich nedobrovolném přesunu do Saska.⁷⁾ Zásadní byl zejména kolektivní spis čtyř pražských luteránských duchovních s názvem *Krátká zpráva*, v němž vylíčili okolnosti svého vyhnání, uzavření pražských kostelů, odchodu a rozloučení s Pražany a apelovali na opuštěné farníky, aby setrvali u své víry.⁸⁾ Někteří kněží poté publikovali samostatně svá starší kázání, kterým připisovali symbolickou nadčasovou hodnotu: tak například vyšlo tiskem kázání, které bylo jako úplně poslední v Praze pronoseno jen krátce předtím, než byly luteránské kostely na základě nařízení mistodržícího Karla z Lichtenštejna náhle uzavřeny a uzamčeny, nebo starší kázání, v němž se luteránský kněz věnoval otázce stálosti a pevnosti ve víře a nyní je vydal pro napomenutí bývalých farníků.⁹⁾ Zvláštní postavení

⁵⁾ Nina-Maria KLUG, *Das Konfessionelle Flugblatt 1563–1580. Eine Studie zur historischen Semiotik und Textanalyse*, Berlin – Boston 2012, s. 200–216; Albert KUBIŠTA, *Konfesijní polemika – málo využívaný pramen k dějinám konfesionalizace*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, České Budějovice 2006, s. 389–408.

⁶⁾ Ferdinand HREJSA, *U Salvátora. Z dějin evangelické církve v Praze (1609–1632)*, Praha 1930; Jiří JUST – Zdeněk R. NEŠPOR – Ondřej MATĚJKA (edd.), *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009.

⁷⁾ Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, „*Sehet, daß jhr ewre Seelen erretet*“. *Trost- und Ermahnungsschriften für die Prager nach der Vertreibung der lutherischen Prediger im Jahre 1622 und Warnung vor der Konversion*, Archiv für Reformationsgeschichte 112, 2021, s. 211–242.

⁸⁾ Kaspar WAGNER – David LIPPACH – Fabian NATUS – Sigismund SCHERERTZ, *Kurtzer Bericht, Wie die vier Evangelische deutsche Prediger zu Prag, nach ihrer Beurlaubung, sich mit ihren lieben Zuhörern, Christlich und öffentlich auff reyem Feld gesegnet: Sampt einem Trostbrieflein, an die hinterlassene Evangelische hochbetrübte Christen, wie sie sich in jetziger grosser Trübsal bezeigen sollen, Gestellet und in Druck gegeben, durch obgedachte vier deutsche Evangelische Prediger...*, Leipzig 1623. HAB, sign. Xb 8780.

⁹⁾ Kaspar WAGNER, *Die allerletzte Evangelische Predigt in Prag Zur heiligen Dreyfaltigkeit auff der kleinen Seiten, Vor Sperrung gemeldtes Gottshauses, Bey trawrigem Leichbegengnis eines entleibten Jünglings, Den 24. Octobris newen Calenders, dis 1622. Jahrs...*, Leipzig 1622, HAB, Sign. J 77.4^{Helmst.} (17); Fabian NATUS, *Vermahnungs-Predigt Zur Christlichen Beständigkeit.*

mezi někdejšími pražskými luteránskými kněžími měl Sigismund Scherertz, který se ukázal ve svém literárním působení na dálku ze svého nového působiště v Lüneburku jako nejhouževnatější. Evidentně si s Pražany, svými bývalými farníky, ještě pár let dopisoval a vydal pro ně hned několik tisků, z nichž některé jsou přepracovanými dopisy, v nichž jim odpovídal na konkrétní otázky ohledně toho, jak si mají počínat v obtížných životních situacích, v nichž se nyní musí obejít bez přítomnosti kněze své konfese.¹⁰⁾ Poslední tisky dedikované Pražanům vyšly roku 1624.¹¹⁾ Po mandátu vůči obyvatelům královských měst bylo zjevně i Scherertzovi v jeho novém působišti v Lüneburku zřejmé, že jeho korespondenční a literární mise v Čechách skončila a že členové jeho luteránské obce buď odejdou do exilu, nebo přimou katolictví.¹²⁾ Některé z jeho raných spisů poté vyšly v reedicích, ale již bez

Gehalten in der Königlichen Haupt und alten Stadt Praga, bey der deutschen Evangelischen Kirchen zum Salvator genandt, den 11. Martii, Anno 1622. Und anjetzo in diesen betrübtten schweren Zeiten männiglich, sonderlich aber denen, so der Abfall vom rechten Glauben zugemuthet wird, zu trewhertziger Erinnerung in Druck verfertiget, Durch M. Fabianum Natum, Weyland Evangelischen Predigern daselbst, anjetzo exulem Christi, Leipzig 1623. HAB, sign. 39 Pol. (2).

¹⁰⁾ Alexander BITZEL, *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz. Ein lutherischer Theologe im Dreißigjährigen Krieg*, Göttingen 2002; Sigismund SCHERERTZ, *Zwey christliche Sendschreiben, an die Evangelischen Präger Sigismundi Scherertzii, gewesenen Prägerischen Teutschen Evangelischen Predigers. Sampt der Relation, vom Abzug der vier Teutschen Prediger daselbst*, Lüneburg 1623, HAB, sign. J 2.4^oHelmst. (3); TÝŽ, *Constantia veritatis evangelicae: Das ist, Christlicher Bericht, Von Beständigkeit bey der Göttlichen Warheit des Heiligen Evangelii, Augspurgischer Confession. An die hinterlassenen Evangelischen Präger...*, Lüneburg 1623, HAB, sign. J 2.4^oHelmst. (2); TÝŽ, *Oves suspirantes. Das ist, Kurtzer Schrifftmessiger Bericht, Wie diejenigen, So unterm Papsthumb nach der reinen öffentlichen Predigt deß Evangelii, und dem rechten Gebrauch deß H. Abendmahls hertzlich seufftzen, sich untereinander erzeigen und trösten sollen. An die hinterlassene Evangelischen Präger gesendet*, Lüneburg 1623, HAB, sign. 1240.1 Theol. (3).

¹¹⁾ Sigismund SCHERERTZ, *Sion Afflicta, Non Derelicta. De betrübtte: doch nicht verlassene Zion. Das ist: Christlicher Bericht, daß Gott seiner lieben Kirchen und Gleubigen in langwiriger Verfolgung und Creutz nie vergesse: Und warumb er die seinen offi im Elend langezeit auffhalte: Etlichen Evangelischen Prägern auff ihr begehren übersendet, und andern betrübtten Creutzschülern zu Trost in Druck gegeben*, Lüneburg 1624; TÝŽ, *Vale Pragense. Das ist Kurtze und gründliche Relation von dem Abzug der vier Teutschen Evangelischen Prediger von Prag. Sampt zweyen Sendschreiben an die hinterlassenen Evangelischen Präger. In Druck gegeben Durch Sigismundum Schererzium, gewesenen Evangelischen Prediger zu Prag*, Lüneburg 1624, Augsburg Staats- und Stadtbibliothek, sign. 4 Th H 2360.

¹²⁾ V dubnu 1624 byl nejprve vydán císařský patent, který povoloval v Čechách pouze katolické náboženství, v návaznosti na něj vyšly vzápětí patenty, které znemožňovaly v královských městech působení nekatoliků. Ivana ČORNEJOVÁ - Jiří KAŠE - Jiří MIKULEC - Vit VLNAS (edd.), *Velké dějiny země Koruny české VIII, 1618–1683*, Praha - Litomyšl 2008, s. 90–102; Jiří MIKULEC, *Die staatlichen Behörden und das Problem der konfessionellen Emigration aus Böhmen nach dem Jahr 1620*, in: Joachim Bahlcke (ed.), *Glaubensflüchtlinge. Ursachen, For-*

dedikací Pražanům a byly zbaveny kontextualizačních narážek jako obecně použitelná, univerzální útěšná náboženská literatura.¹³⁾

Jazykově české evangelické tisky jsou daleko méně přehledné, většina je anonymní, postrádají často i nakladatelské údaje a vrocení. Je jich však více (nejméně patnáct) a také ze žánrového hlediska představují velmi bohatou, nesourodou skupinu, již spojuje shodná funkce a argumentace: všechny spisy se soustředí na vysvětlení věroučných rozdílů mezi katolictvím a nekatolickými konfesemi, zdůrazňují důležitost přijímání pod obojí a varují před přestupem ke katolictví. Dobrým příkladem celé této skupiny může být anonymní kolektivní dílo nekatolických kněží s názvem *Napomenutí lidu božimu*.¹⁴⁾ Knihou reagovali kněží roku 1624 na mandát vůči obyvatelům královských měst, napomínali své bývalé farníky ke stálosti a chtěli je na dálku posilnit a povzbudit.

Knih z pera katolických kněží na téma konverze ke katolictví je z tohoto období nejméně. Jednalo se částečně o překlady děl v té době významných katolických teologických autorit, které byly adaptovány pro české prostředí a zasazeny do domácího rekatolizačního kontextu zejména prostřednictvím apelativních předmluv.¹⁵⁾ Některé knihy byly naopak sepsány jako reakce na aktuální situaci a na podle nich živě nekatolické příručky, které se šířily mezi lidmi.¹⁶⁾ Cílem katolických autorů a překladatelů bylo nabídnout laikům ochotným ke konverzi podporu

men und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa, Berlin 2008, s. 165–187.

¹³⁾ Například spis *Sion Afflicta, non derelicta a Oves Suspirantes* (1623, 1624) vyšly znovu roku 1628 a 1637 ve Sternově tiskárně v Lüneburgu (VD17 23:648868M, VD17 23:288416W), ale již bez odkazů na Prahu, jako univerzální útěšné spisy, viz např. S. SCHERERTZ, *Sion Afflicta, Non Derelicta...*, Lüneburg 1637, HAB, sign. Yv 1236 Heomlst. 8° (4); TÝŽ, *Oves Suspirantes...*, Lüneburg 1628, HAB, sign. 1240.1 Theol. (3).

¹⁴⁾ *Napomenutí lidu božimu v náboženství čistém postavenému, k stálému pravdy boží se přidržení i k následování jí skutečnému učiněné. Léta souzení těžkých duchovních i tělesných plného*, s. l. 1624. MZK, sign. Ks-50.166 přív. 2. K06011.

¹⁵⁾ Leonard LESSIUS, *Rada o víru a náboženství. Od ctíhodného kněze Linharta Lessia z Tovarystva (sic) jména Ježíšového sepsaná. Potom z latiny v češtinu vpravená. A nákladem urozeného pána P. Vilíma Vřesovce z Vřesovic, J. M. C. radě, komorníka, etc. a nejvyššího minemistra Království českého vytlačená 1622*, Praha 1622. NK ČR, sign. 54 G 44. K04788; Henricus LANCILOTUS, *Haereticum quare per Catholicum quia. Totiž: Otázky kacířské a na ně odpovědi katolické: z latinské řeči do češtiny přeložené, práci a nákladem K. a M. Jana Václava Caelestýna z Kronenfeldu...*, s. l. 1625. NK ČR, sign. 54 H 15352. K04670.

¹⁶⁾ Šimon Eustach KAPIHORSKÝ, *Dokázání mocné a podstatné, že z potreby spasení i přijímání pod obojí způsobou žádný zavazán není. Na světlo vydané proto, aby žádnéj z neumělosti povstalou v Praze léta 1414. o přijímání s cestnosti sveden a podveden nebyl*, Praha 1625. KNM, sign. 38 B 7, K03767; František ROZDRAŽEWSKI, *Rozbroj o kalich, v kterém artikulův, nimiž se zastávají ti, kteří od kalicha upustiti a k náboženství pravému katolického přistoupiti nechtějí, podvod patrně na světlo se přednáší...*, Praha 1626. NK ČR, sign. 54 C 103. K15001.

a argumentační jistotu, že dělají správně, přesvědčit váhající a současně jim nabídnout úvodní poučení o katolické víře. Jeden ze spisů byl sepsán jako apologie čerstvých konvertitů a přinášel argumenty na jejich obranu.¹⁷⁾

Podobné útěšné spisy, které měly povzbudit věřící ke stálosti, varovat je před tzv. odpadnutím a poskytnout praktické rady, jak žít mezi jinověrci, nebyly v konfesně rozdělené Evropě ničím neobvyklým a jejich tradice sahala k Martinu Lutherovi. Výjimečnost situace z těsně pobělohorských let spočívá v intenzitě, kdy během krátkého období zhruba deseti let vyšlo více než třicet knih na toto téma s tím, že největší množství spadá do klíčového pětiletí 1622–1627, tedy do období, kdy ještě bylo možno lavírovat nebo doufat, že se situace vrátí ke starým multikonfesionním pořádkům.

Celým souborem jsem se zabývala na jiném místě, kde jsem představila obvyklou argumentační strukturu knih, jazyk a metaforiku, již evangeličtí a katoličtí duchovní používali pro označování konverze a hodnocení konvertitů.¹⁸⁾ Mým cílem bylo mimo jiné popsat, jaké představy o přestupu ke katolictví šířili evangeličtí kněží mezi svými bývalými farníky, jakým způsobem inscenovali konfesní hranici a jaký obraz o konverzi a konvertitech toužili v jejich myslích vytvořit.

Předložená případová studie se detailněji zaměřuje na dva z těchto tisků ze sameho konce 20. let 17. století, kdy již bylo v Čechách a na Moravě uzákoněno katolictví jako jediné povolené náboženství a mnoho nekatolických věřících učinilo nebo se chystalo učinit zásadní rozhodnutí jejich života – buď přestoupit ke katolictví, nebo odejít do exilu. V prvním případě se jedná o polemický fiktivní dialog z pera neznámého evangelického autora propagujícího odchod do exilu,¹⁹⁾ ve druhém o apologii čerstvých konvertitů z pera anonymního katolického autora, který obhájí a propaguje přestup ke katolictví a varuje věřící před exilem.²⁰⁾ Mým cílem je analyzovat, jakým způsobem byl obraz konverze a zejména exilu v těchto spisech utvářen, jaké argumenty autoři využili, aby podpořil pozici konvertity nebo exulanta a znedůvěryhodnili odlišné řešení.²¹⁾

Na *Rozmlouvání dvou osob* z roku 1627 upozornil nedávno Pavel Kůrka, který tisk zařadil do kontextu několika dalších literárních dialogů 16. až 18. století, v nichž se polemicky utkávají katolík s nekatolíkem.²²⁾ Kniha začíná vnitřním monologem katolíka, který uvažuje o tom, že by sepsal knížku o základních člancích

¹⁷⁾ *Obrana křesťanů pokrytých.*

¹⁸⁾ R. PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Konverze, odpadlictví, přistoupení a obrácení.*

¹⁹⁾ *Rozmlouvání dvou osob.*

²⁰⁾ *Obrana křesťanů pokrytých.*

²¹⁾ K výzkumům exulantského mýtu např. Martina LISA, *Der Homo migrans der Frühen Neuzeit. Die böhmischen Exulanten und die neuere deutsche Migrations- und Exilforschung*, *Acta Comeniana* 25, 2011, s. 221–240.

²²⁾ Pavel KŮRKA, *Jak nepřesvědčit protivníka o víře. Setkání katolíka a nekatolíka jako téma dialogu*, *Folia Historica Bohemica* 27, 2012, s. 225–236.

katolické víry, aby pomoci ní přivedl „kacíře“ k pravé, tedy katolické víře. Svůj misionářský záměr se rozhodne vyzkoušet na kolemjdoucím člověku, evangelíkovi, který právě odchází ze země do exilu. Osloví jej a následujících několik desítek stran se jej snaží přesvědčit, aby konvertoval. Nejenže proti věroučné pevnosti evangelika samozřejmě nic nezmuže a nakonec zanechá slov, dokonce se vrhne na svého soupeře, aby ho zbil, ale sám se nakonec nechá zviklat, zapochybuje o vlastní víře a musí vyhledat katolického kněze, aby mu pomohl najít ztracenou věroučnou jistotu: „Škoda přeškoda, že jsem se s ním kdy tu zastavil! Vším mozkiem mi hnul, šibal nešlechetný, takže nevím, budu-li moci při svém náboženství setrvat.“²³⁾

Jádrum rozhovoru je několik základních teologických rozdílů: dva zbožní laici, katolík a evangelík, konfrontují své představy o očištění,²⁴⁾ o svatých a jejich vzývání,²⁵⁾ o mši, přijímání pod jednou způsobou,²⁶⁾ o Antikristu,²⁷⁾ dobrých skutcích, pokání, postu, kněžství, zázracích, náboženských obrazech.²⁸⁾ Dialog je typicky asymetrický, katolík vždy nejprve stručně představuje svou verzi pravdy, na což navazuje svou oponenturou evangelík, jehož argumentům autor přirozeně věnuje daleko větší prostor. Tak například zatímco povahu, podobu a funkci očiště katolík vyjádří na ploše jedné a půl strany, evangelickému odmítnutí představy o očišťování duší na onom světě je vyhrazeno dalších asi třicet stran. Prvních zhruba pět témat je pojednáno opravdu detailně, další jsou již jen stručně naznačena, a to pouze z nekatolické pozice.

Dobrym příkladem názorového vymezování je hned první téma – existence očiště. Katolík stručně konstatuje, že očištěc je uveden na osmi místech Bible a příslušná místa stroze vyjmenuje („*Důvod první beře 1. Ep. Cor. 3,13*“). Evangelík s pomocí odkazů na Bibli, církevní Otce a další autority dokazuje, že duše po smrti fyzického těla odchází buď dobré do nebe, nebo špatné do pekla, že po smrti není možné z hříchů činit další pokání a že odpuštění hříchů vyplývá jen z Kristovy krve vylité na kříži na základě víry a pokání věřícího. Vymezuje se vůči katolickým praktikám, které mají pomáhat duším v očišťovacím ohni: „...za mrtvé v nich [kostelích, pozn. aut.] *mšiti a odtud je* [duše, pozn. aut.] *z očiště, posty, almužnamí, vigiliemi a páteři při mši vykupovati, jest pouhá šalba a pověra, pověra směšná a Bohem přísně zbráněná.*“²⁹⁾ Několik desítek stran věnovaných tématu očiště je poměrně hutným teologickým výkladem, který je jen tu a tam narušen tím, že evangelík svého oponenta oslovuje, peskuje a mentoruje. Aktivní slovesa, jako „neukazuj“,

²³⁾ *Rozmlouvání dvou osob*, s. 152–153.

²⁴⁾ Tamtéž, s. 4–38.

²⁵⁾ Tamtéž, s. 39–57.

²⁶⁾ Tamtéž, s. 69–100.

²⁷⁾ Tamtéž, s. 101–113.

²⁸⁾ Tamtéž, s. 114–150.

²⁹⁾ Tamtéž, s. 26.

„máš si myslet“, „neoháněj se příkladem“ a podobně, staví evangelíka do role experta, který poučuje hloupého a čím dál tím pasivnějšího posluchače. Stejným způsobem jsou pojednána i ostatní témata, snad jen s tím rozdílem, že katolíkově v průběhu knihy není dáván už žádný prostor, dokonce i jeho názory jsou vkládány do úst evangelíkovi, který je parafrázuje, aby je obratem vyvrátil („Pravíš, že..., ale v tom se mylíš, protože...“), a katolickému oponentovi se vysmál nebo mu rovnou vynadal: „Ó bídný slepče!“³⁰⁾

Na několika místech, zejména v dialogických pasážích v úvodu a závěru, si oba mluvčí vyměňují názory na exil a konverzi. Exulant se v očích katolíka chová nerozumně, protože – ač člověk vzdělaný a studovaný v oblasti obojího práva a teologie, bohatý a moudrý – pospíchá za „rebelanty a kacíři“ místo toho, aby se srovnal s panovníkem ve víře a mohl tak zůstat u svého.³¹⁾ Naproti tomu evangelík rozvíjí tradiční obraz exulanta jako vyhnance pro víru, který byl skrze své vyhnání vyvolen Bohem a snaží se pro víru utrpět, včetně případně mučednické smrti.³²⁾ Raději by zvolil smrt, než aby ztratil pravdu a ztratil svou duši.³³⁾

Zatímco v chápání exulantů se oba rozcházejí, podobně hodnotí chování konvertitů, kteří se podle obou poté, co se stali katolíky, mají začít chovat ve své nové víře horlivěji a ke svým bývalým souvěrcům přísněji: „*Nebo znám mnohé,*“ tvrdí katolík, „*kteří z počátku velmi drzí a neústupní byli proti nám, ale když skrze častá rozmlouvání mezi námi okrotli, potom sami bez starosti a práce naší dobrovolně k nám přistoupili a přijavše náboženství naše, mnohem příkřeji nežli my k kacírům se chovali. Nemohu tedy ještě ani o tobě pochybovati. Nebo i ty můžeš zejskán, obrácen a vzdělán býti.*“³⁴⁾ Zatímco ovšem katolík toto tradiční hodnocení konvertitů použil pro formulování naděje, že snad jeho misie ještě může být úspěšná, evangelík z toho vyvozuje, že ti, kteří přestoupí ke katolictví, si zaslouží mnohem horší boží tresty, než tak zvaní rodilí katolíci: „*Nebo takoví obyčejně, když se od pravdy odvrátí, horší bývají a větších sobě pomst zaslужují nežli kdy prve..., takže bývají poslední věci člověka*

³⁰⁾ Tamtéž, s. 70.

³¹⁾ Tamtéž, s. 1–2.

³²⁾ Alexander SCHUNKA, *Constantia im Martyrium. Zur Exilliteratur des 17. Jahrhunderts zwischen Humanismus und Barock*, in: Thomas Kaufmann – Anselm Schubert – Kaspar von Greyerz (edd.), *Frühneuzeitliche Konfessionskulturen*, Gütersloh 2008, s. 175–200; Vladimír URBÁNEK, *Patria Lost and Chosen People: The Case of the Seventeenth-Century Bohemian Protestant Exiles*, in: Balázs Trencsényi – Márton Zászkaliczky (edd.), *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, Leiden – Boston 2010, s. 587–609.

³³⁾ *Rozmlouvání dvou osob*, s. 3, 40.

³⁴⁾ Tamtéž, s. 38.

*toho horší nežli první. A to jsou ti novověrci od vás učinění dvakrát horší, nežli ste vy sami.*³⁵⁾

Spis *Rozmlouvání dvou osob* je v kontextu sledovaného souboru výjimečný nejen žánrem rozhovoru, ale také významnou a přímou tematizací exilu. V ostatních knihách evangelických autorů se největší pozornost věnuje chvále stálosti a teologickým důvodům, proč odmítnout konverzi, ale odchod do ciziny z věroučných důvodů je v nich přítomen jen implicitně, jako důsledek, o němž se zpravidla přímo nehovoří. V této příručce se již rozvíjí tzv. exulantský mýtus, tedy sebeobraz exulantů jako vyhnanců a trpitelů pro víru. Pozitivní obraz exilu je ukotven v tradičních rámcích, běžných v tehdejší Evropě: exulant požívá zvláštního statusu božího vyvolence, který osvědčil ve chvíli zkoušky svou věroučnou stálost.³⁶⁾

Druhý pojednávaný spis s názvem *Obrana křesťanů pokrytých* je dílem neznámého katolického autora z roku 1629. Zabývá se situací čerstvých konvertitů a reaguje podle svých slov na nedávno vydaný tisk jakéhosi kalvinisty, který se měl urážlivě vyjadřovat o čerstvých konvertitech ke katolictví. Podle autora vyznávají upřímní konvertité díky pravému pokání a užívání pravých svátostí konečně pravou víru a poznávají bludy, v nichž vězeli, a kalvinistova kniha jim tak nemůže uškodit. Ale „dvojnásobní křesťané“, tedy konvertité, kteří katolickou víru nepřijali vnitřně, pochybují, jsou malomyslní a mdlí, mohou být takovým spisem vystrašení a mohou pomýšlet na útěk „netoliko do hor a lesův, ale i do cizích dalekých krajín“.³⁷⁾ Spis je určen jak těm, kteří již přijali katolickou víru, ale jsou v ní slabí a vratcí, tak těm, kteří se ještě nerozhodli a konverzi odkládají.

Vedle věroučných důvodů je ústředním argumentem spisu otázka poslušnosti vůči vrchnosti. Zatímco evangeličtí autoři stavěli svou argumentaci na důležitosti čistého svědomí a následování Krista jako nejvyšší autority pravdy, katolický autor přesvědčuje čtenáře, že primární hodnotou každého křesťana je poslušnost vůči světské a církevní vrchnosti, nařízená v božích přikázáních. Protivit se vrchnosti znamená bouřit se proti božímu řádu a každý, kdo jej neposlouchá a jedná svévolně, je rebel. S konceptem poslušnosti souvisí i nároky na disciplínu ze strany vrchnosti: její povinností je přivést – a to třeba i tzv. laskavým trestáním, tedy násilnými prostředky – své poddané k lepšímu poznání pravdy. Stejně jako rodiče trestají děti, tak i vrchnost má právo trestat poddané za neposlušnost, k čemuž obdržela od Boha moc meče a soudu.³⁸⁾ Autor dlouze vysvětluje, proč lidé nemají „zbrkle“

³⁵⁾ Tamtéž, s. 41–42.

³⁶⁾ Alexander SCHUNKA, *Migranten als Glaubenszeugen und Vermittler. Zum Verhältnis von religiösem Exil und protestantischer Kommunikation seit der Reformationszeit*, in: Irene Dingel – Ute Lotz-Heumann (edd.), *Entfaltung und zeitgenössische Wirkung der Reformation im europäischen Kontext*, Heidelberg 2015, s. 214–230.

³⁷⁾ *Obrana křesťanů pokrytých*, s. 3.

³⁸⁾ Tamtéž, s. 21, 24, 36–37, 57–58.

odcházet do exilu, ale posečkat a naučit se katolické víře, která je chápána primárně nikoli jako boží dar, ale jako pravda, již je třeba na základě příkazu přijmout, vyučit se v ní, a pak se z milosti boží obrátit. Exulanty chápe jako neposlušné poddané, kteří se ukvapili a následovali kacířské predikanty; bylo pro ně lepší užívat si svobodně „rozpustilosti kacířské“, než respektovat boží ráda a povinnou poslušnost. Negativní obraz exulantů je posilován tradičními stereotypy, které se vztahují k neusedlým lidem. Musí se podle autora bez domova toulat v cizině, kde se jim vysmívají „jako cikánům“, učit se neznámý jazyk a jako rozplašené stádo se schovávat po lesích.

Součástí argumentace je i vlastenecký a jazykový apel: do exilu lákají dobré Čechy kalvíniští cizozemci, protože chtějí zahubit a zničit český národ: „... by jen brzo Čechové mnozí vyšli, cizímu jazyku na stará kolena se učili, cizím národům v chlapství se poddali, robotovali aneb žebrali.“³⁹⁾ Naopak, díky těm, kteří se obrátili a činí pokání, „laskavý Pán Bůh větší a větší vždy požehnání zemi české zase navrací a rozmnožuje“, lidé se nemusí bát drahoty, protože je hojnost obilí, a nebudou muset mít strach z božích trestů, hladu, války a nepřátel. Ti, kteří jsou roztroušeni v cizině, se mají vrátit do lůna katolické církve: „Pročež milé ovce rozplašené všudy po horách, po lesích, milí Čechové semotam rozběhli, jak dlouho pak budete se plašiti, jak dlouho pastýřův vám od Boha hned od počátku daných nebudete znáti? Již jsou falešní proroci a lahodící vám vlkové, mocnou a samou rukou Boží zahrnutí, jako vítr pominuli, jako pára a dým zmizeli...“⁴⁰⁾

Zobrazení exilu a apel na návrat exulantů je opět v souboru sledovaných knih na katolické straně dosti ojedinělý. Exulant je vnímán jako porušitel božího rádu, který namísto povinné poslušnosti vůči vrchnosti upřednostnil morální bezuzdnost a utekl do ciziny, kde musí vést kočovný život.

Literární provoz 20. a počátku 30. let 17. století byl silně ovlivněn radikální náboženskou proměnou, která způsobila, že původní multikonfesní společnost Čech a Moravy byla během několika málo let formálně a vnějškově rekatolizována. České a německé tisky kněží všech konfesí krátkodobě tematizovaly ve velké míře otázku stálosti ve víře, přestoupení ke katolictví a někdy též téma odchodu do exilu. Během jediného desetiletí tak vyšlo více než třicet českých a německých knih, překladových a zejména původních, jejichž autoři se snažili věroučně zapůsobit na laické věřící a buď je přesvědčit ke stálosti a odchodu do exilu, nebo naopak ke konverzi a přijetí katolické víry. Krátkodobý zájem o téma konverze byl vyvolán aktuální situací několika let, během nichž se většinou nekatolické svobodné obyvatelstvo muselo za poměrně složitých sociálně-ekonomických i politických okolností rozhodnout, zda konvertuje, či si zachová původní víru.

³⁹⁾ Tamtéž, s. 40.

⁴⁰⁾ Tamtéž, s. 90.

Radmila Prchal Pavlíčková

BOOKS ABOUT CONSTANCY, CONVERSION AND EXILE FROM THE PERIOD JUST AFTER THE PERIOD FOLLOWING THE BATTLE OF WHITE MOUNTAIN - TWO EXAMPLES

SUMMARY

In a short period of roughly ten years (1620/21-1631), the topics of books published for believers from Bohemia and Moravia temporarily changed due to a radical change of the religious situation and an establishment of Catholicism as the only allowed religion. During this period, several dozens of books in Czech and German were printed - these books were written by Protestant and Catholic priests who strove to influence decisions of the non-Catholic free population which was facing a choice - either to convert to Catholicism or to go into exile.

More active in this respect were the non-Catholic authors. Right at the beginning of the 1620s - after they had been banished from the country - they started to publish small as well as larger books dealing with the issue of a conversion to Catholicism and they appealed to their listeners for a stability of creed. The aim of their books - intended for their former parishioners - was to uplift and comfort the mostly non-Catholic believers from Bohemia and Moravia, who were often deprived of the presence of their clergy, and to warn them against converting to Catholicism. These books were also intended to give them - albeit distantly - practical advice how to behave "orthodoxly" while being separated from the "true" priests and under pressure from the nobility and Church, and to offer them needed arguments for maintaining their non-Catholic creed, for refusing to convert to Catholicism and as a result for deciding to leave the country. The books show strong characteristics of confessional polemics, they assume a definite attitude against Catholic catechism, argue against it and explain to Protestants the basic principles of their catechism and the fundamental differences between these two schools of thought; they warn them against eschatological consequences of a conversion which they understand as a denial of Christ, as a departure from the catechismal truth and as an acceptance of the Devil and Anti-Christ.

The Catholic production was substantially more modest and consisted of not only original works but also of translated ones. As for the translations, they were usually works of the then important Catholic theological authorities that were adapted to the Czech environment and embedded into the local re-Catholicization

context, especially by means of appellative forewords. On the contrary, some books were written as a reaction to the current situation and to – according to them – mendacious non-Catholic publications that were disseminated among the people. The Catholic authors and translators aimed to offer support and argumentative certainty that they were doing the right thing to laypeople willing to convert, to convince those hesitating and to offer them an introduction to the Catholic faith.

The study brings a brief summary characteristic of the Protestant and Catholic book production pertaining to conversion to Catholicism from the 1620s and the beginning of the 1630s and subsequently focuses on argumentations in two treatises. The first case is a polemical fictitious dialogue *Rozmlouvání dvou osob* [A Dialogue of Two People] from 1627 written by an unknown Protestant author promoting going into exile. In the second case – a treatise entitled *Obrana křesťanů pokrytých* [A Defense of hypocritical Christians] from 1629 – it is an apologia of recent converts written by an anonymous Catholic author that defends and promotes a conversion to Catholicism and warns believers against going into exile.

Translated by Daniela Reischlová

Petr Honč

MALÉ KRIZE DOBY POBĚLOHORSKÉ.

Kurie, nunciové a čeští preláti*

ABSTRACT

Minor Crises of the Period Following the Battle of White Mountain. Curia, Nuncios and Bohemian Prelates

The article deals with cleavages between individual representatives of the Church as well as between the Church and the State in the period following the Battle of White Mountain. These cleavages were often related to a parallel process of centralization of both the Catholic Church and Habsburg monarchy. It focuses on mapping complicated relations between individual Church actors whose position and authority were often ambiguous and prone to changing over time. The crucial conflict pertained especially to the position of bishops, since both Rome and the Court in Vienna wanted them to be subordinated to their authority. The article also lists examples illustrating other areas of conflicting interests that could potentially develop into a crisis.

Keywords: The Catholic Church – cleavages – relations between the State and Church – the Salt Treaty – Papal Curia

Úvod

V této studii, jež je založena především na rozboru akt Kongregace pro šíření víry (*Congregatio de Propaganda Fide*, dále jen „Propaganda“) z let 1622–1781,¹⁾ se za-

* Tuto studii věnuji prof. Tomáši Petráčkovi k jeho životnímu jubileu.

¹⁾ Jedná se zejména o fondy Acta Sacrae Congregationis, Lettere della S. C., Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali a Scritture riferite nei Congressi, nacházející se v historickém archivu Congregatio De Propaganda fide. Opisy z těchto fondů se nachází v NA Praha,

měřím na zmapování komplikovaných vztahů mezi jednotlivými církevními institucemi i mezi duchovní a světskou mocí a na vytváření konfliktních linií, které často přerůstaly v menší krize.²⁾ Cílem příspěvku není podat úplný přehled všech typů konfliktů, k nimž docházelo v raně novověké katolické církvi v Čechách. Jedná se spíše o dílčí sondu, jejíž záběr je určen použitou pramennou základnou, tedy komunikační sítí Propagandy a její agendou týkající se českých záležitostí.³⁾ Samotné téma sice není v české historiografii zdaleka nové,⁴⁾ stále je však potřeba doplňovat z různých úhlů pohledu další jednotlivosti, abychom získali ještě ucelenější představu o pobělohorském českém státě.

Přestože byla česká katolická církev na počátku tohoto období značně oslabena, její mocenské nároky významně vzrostly. Stále se mohla opírat o hierarchickou strukturu v čele s papežem, o zkušené papežské diplomaty u vídeňského dvora a o platné kanonické právo.⁵⁾ Důležitou oporu jí rovněž poskytovali někteří významní světští úředníci, jako byli například Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic či Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka. Opomenout nelze ani roli samotných panovníků, zvláště doba vlády císaře Ferdinanda II. byla mnohými církevními představiteli vnímána jako *kairos*, tedy jedinečný, rozhodující moment, v němž lze realizovat žádoucí změny, které už později nebude možno provést.

Termín krize původně v klasické řečtině znamenal bod obratu, ať už k lepšímu, či horšímu, a používal se především v medicínském kontextu. Později se jeho použití rozšířilo i do oblastí práva a teologie. V národních jazycích se pojem krize v souvislosti s politickými či ekonomickými obtížemi začal používat teprve od

Sbírka přepisů z italských a vatikánských archivů, Acta Sacrae congregationis de propaganda fide (SCPF), inv. č. 693-743, kart. 123-173.

²⁾ Termín „konfliktní linie“ používám ve shodě se studií Libor FRANK, *Pojmy centrum a periferie v teorii Steina Rokkana a relevance jejich vymezení ve věku informačních technologií*, Středoevropské politické studie 4, č. 2-3, 2002.

³⁾ Hlavní důraz je přitom kladen na komunikaci členů Propagandy s nuncií, místními biskupy a kapitulou, jejichž proměňující se autoritu jsem se snažil popsat. Spory diecézního duchovenstva s jezuitu, k nimž archiv kongregace rovněž poskytuje dostatek podkladů, zde z důvodu specifčnosti a obsáhlosti tohoto tématu ponechávám stranou.

⁴⁾ Přehledné shrnutí základních aspektů poměru státu a církve s odkazy na základní literaturu podává Jiří MIKULEC a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013, s. 72-88. Srov. též Alessandro CATALANO, „Das temporale wird schon so weith extendiret, daß der Spiritualität nichts als die arme Seel überbleibet.“ *Kirche und Staat in Böhmen (1620-1640)*, in: Petr Mafá - Thomas Winkelbauer (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740*, Stuttgart 2006, s. 317-343.

⁵⁾ Joachim BAHLCCKE, *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686-1790)*, Stuttgart 2005, s. 21.

17. a ve větší míře až od 18. století.⁶⁾ Ani v novověké latině až do 19. století nebyl termín *crisis* příliš frekventovaný. Ve studovaném časově rozsáhlém pramenném korpusu se v tomto významu objevují nejčastěji pojmy *difficilia tempora*, *calamitosus rerum status*, od druhé poloviny 18. století i spojení *status criticus*, které se jinak objevuje opět zejména v lékařských textech.⁷⁾ Otázkou tedy je, zda můžeme označit jako krizi jev, který probíhá po dlouhou dobu, aniž by nastal zásadní obrat. Na druhou stranu se zejména v církevním milieu často hovoří o permanentní krizi, která je vyvolávána napětím mezi postulovanými evangelijními ideály a jejich deficitní realizací v dané historické době.⁸⁾ Krize je tak podle mnohých teologů bytostnou součástí existence církve.⁹⁾

Doba pobělohorská se vyznačovala stále rostoucí mírou centralizace v duchovní i světské sféře. Hlavním impulsem k centralizaci a unifikaci katolické církve byl tridentský koncil (1545–1563), který reagoval na protestantskou reformaci a který bezesporu patří k zásadním událostem církevních dějin raného novověku. Potridentská katolická církev se ve srovnání s předchozí etapou v mnoha aspektech radikálně proměnila.¹⁰⁾ Prosazování reform tridentského koncilu podle Klause Schatze nezáleželo zprvu ani tak na biskupech, jako spíše na nových řádech, zeměpanské moci a papežských nunciích.¹¹⁾ V Království českém byla situace v tomto ohledu poněkud rozdílná. Byli to právě diecézní biskupové, kteří činili první kroky v procesu akceptování závěrů tridentského koncilu,¹²⁾ třebaže státem nebyly nikdy

⁶⁾ K etymologii a používání termínu krize srov. zejména Reinhart KOSELLECK, *Crisis*, *Journal of the History of Ideas* 67, 2006, s. 357–400.

⁷⁾ „*Patronus ob difficilia tempora illms dominus baro de Nostitz nihil confert.*“ NA Praha, Sbirka přepisů, inv. č. 721, kart. 151: „[...] *quae hocce calamitoso rerum statu in pluribus aliis regnis jam pessum ire incipit.*“ Tamtéž, inv. č. 740, kart. 170: „*Medium hoc in tam critico et periculoso cassae salis statu ad exasperatum suae majestatis animum placandum [...]*“. Tamtéž, inv. č. 740, kart. 170; srov. též heslo *crisi* v italsko-latinském slovníku, který vydal Carolus EGGER (ed.), *Lexicon recentis latinitatis*, Città del Vaticano 2003, s. 199.

⁸⁾ K tomu srov. Tomáš PETRÁČEK, *Adaptace, rezistence, rezignace. Církev, společnost a změna v novověkých dějinách*, Ostrava 2013, s. 76–83.

⁹⁾ Přehled teologického pojetí krize podává např. Wim DREYER, *The Real Crisis of the Church*, *HTS Theologies Studies/Theological Studies* 71(3), Art. #2822.

¹⁰⁾ Srov. John W. O'MALLEY, *Trent and All That. Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, Harvard 2002.

¹¹⁾ Klaus SCHATZ, *Všeobecné koncily*, Brno 2014, s. 204. Srov. Thomas WINKELBAUER, *Österreichische Geschichte 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter II*, Wien 2004, s. 116–122.

¹²⁾ Jednalo se zejména o konání diecézních synod. Srov. Tomáš PARMA, *Olomoucké diecézní synody 16. století a přijetí dekretů Tridentského koncilu*, *Studia theologica* 23 (4), 2021, s. 51–72; František VACEK, *Diecézní synoda pražská z r. 1605. Život církevní v Čechách s počátku sedmáctého století*, *Sborník historického kroužku* 5, 1896, s. 25–45.

oficiálně přijaty.¹³⁾ Po znovuobsazení pražského arcibiskupského stolce roku 1561 se arcibiskupové jako důležití političtí aktéři začali prosazovat až po bitvě na Bílé hoře.¹⁴⁾ Je však třeba brát v úvahu i fakt, že se kompetence některých představitelů katolické hierarchie teprve nově formovaly a katolická církev nepředstavovala jednolitý útvar. Právě ne zcela striktně vymezené a obecně akceptované role jednotlivých aktérů často způsobovaly kompetenční spory na různých úrovních (např. kapitula – biskup, biskup – jezuité, biskup – nuncius, nuncius – papežská kurie, jezuité – staré řády). Podobné konstatování pro 17. století alespoň částečně platí i pro světské úřady v habsburské monarchii.¹⁵⁾

Lze konstatovat, že hlavní mechanismy nově formovaných vztahů mezi státem a katolickou církví v Čechách byly nastaveny již během prvních deseti let po bitvě na Bílé hoře. V tomto období můžeme rozlišit několik významných mezníků. Patřil mezi ně rok 1624, kdy začala být realizována řada opatření namířených proti nekatolickému obyvatelstvu,¹⁶⁾ rok 1627, v němž bylo vydáno Obnovené zřízení zemské Království českého,¹⁷⁾ jež prohlásilo katolické náboženství za jediné povolené a z duchovenstva učinilo první stav na zemském sněmu, a konečně uzavření solního konkordátu mezi Apoštolským stolicem a Královstvím českým v roce 1630,¹⁸⁾ který do značné míry vyřešil napjaté vztahy a spory v majetkové oblasti. Na všech těchto opatřeních se aktivně podíleli i zástupci domácí hierarchie, pražský arcibiskup kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu a olomoucký biskup kardinál František z Ditrichštejna, kteří svůj postup konzultovali s vídeňským nunciem i papežskou kurií. V této době teprve začala katolická konfesionalizace, k jejímž hlavním zna-

¹³⁾ Na tento fakt se v historiografii často poukazuje, stále však chybí jasné vymezení konkrétních dopadů na poměr státu a církve v Čechách. Srov. Tomáš PARMA, *La lente réception du Concile de Trente en Moravie*, in: Wim François – Violet Soen (edd.), *The Council of Trent: Reform and Controversy in Europe and Beyond (1545–1700)* I–III, Göttingen 2018, zde II, s. 131–152.

¹⁴⁾ Důležitou roli v této otázce hrálo i biskupovo rodové zázemí. K tomu srov. Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 112.

¹⁵⁾ J. MIKULEC a kol., *Církev a společnost*, s. 76–77.

¹⁶⁾ Jejich shrnutí podává Jiří MIKULEC, *31. července 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005, s. 24–72. Srov. TÝŽ, *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace*, in: Martin Elbel (ed.), *Limity a možnosti historického poznání*, Olomouc 2008, s. 115–123.

¹⁷⁾ K dopadům Obnoveného zřízení zemského na vztahy státu a církve srov. Tomáš KNOZ, *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*, Brno 2006, s. 258–271. Zde jsou odkazy i na další literaturu.

¹⁸⁾ Petr HONČ, *Právněhistorické aspekty solní smlouvy*, *Revue církevního práva* 67, č. 2, 2017, s. 63–77.

kům patří sjednocení politického a náboženského prostoru.¹⁹⁾ Státní kontrola církevní sféry jako jeden z důsledků konfesionalizace zesilovala po celé následující období.²⁰⁾ Katolickou obnovu i rekatolizaci brzdila v první fázi probíhající třicetiletá válka, takže k celkové stabilizaci mohlo dojít až po jejím skončení v 50. letech 17. století.

České království stálo na jedné straně v centru pozornosti římské kurie i vídeňského dvora, na druhé straně se však kvůli postupující centralizaci v duchovní i světské sféře ocitalo v jistém smyslu na periferii. Panovník ani nuncius už nesídlili v Praze. Zatímco zpočátku probíhala centralizace v duchovní i světské sféře paralelně a víceméně bezproblémově, postupem času, když se stát začal stále více zajímat o oblasti, které byly do té doby považovány za čistě náboženskou doménu, začalo docházet ke střetům a vzniku konfliktních linií, jež měly zásadní vliv na budoucí postavení církve ve společnosti. Státní moc si stále více nárokovala právo řídit vnější i smíšené církevní záležitosti a stále méně byla ochotna tolerovat zasahování vyšších církevních instancí do místních poměrů. Ke střetům na lokální úrovni docházelo v případech, kdy se vrchnosti obávaly ohrožení vlastních zájmů, ať už se jednalo o různé reformační komise, snahu o založení nových biskupství či biskupské vizitace.²¹⁾

Centralizace jako stálý zdroj napětí a krizi

Úspěch katolické reformace a prosazení tridentských reforem předpokládal stabilizaci církevních struktur a centralizaci na všech úrovních. Můžeme ovšem sledovat i protichůdné tendence. Mám zde na mysli například na jedné straně snahu posílit biskupskou autoritu, a na druhé straně místní biskupy pevněji připoutat k římskému centru prostřednictvím apoštolských nunciů a vizitací *ad limina*. To vyvolávalo uvnitř církevního milieu různé tenze. Ty byly někdy zapříčiněny i jistou nesoudrž-

¹⁹⁾ Srov. Olga FEJTOVÁ, *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*, Praha 2012, s. 18–79.

²⁰⁾ Ke konceptu konfesionalizace v českých církevních dějinách srov. Jiří MIKULEC, *Koncept konfesionalizace a náboženské dějiny českých zemí*, in: Václav Ledvinka – Olga Fejtová – Jiří Pešek (edd.), *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století*, Praha 2014 s. 27–31.

²¹⁾ K tomu srov. Zdeňka KOKOŠKOVÁ, *Pokusy o zřízení biskupství v západních Čechách v rámci rekatolizačních snah v 17. století*, in: *Z archivních depozitářů. Pavle Burdové k 70. narozeninám*, Praha 1998, s. 50–54; J. M. HAVLÍK, *Jan Fridrich z Valdštejna*, s. 95–97; Nicolas RICHARD, *Proč v Čechách v 17. století založit novou diecézi? Pastorační strategie u zrodu biskupství v Hradci Králové*, in: Petr Polehla (ed.), *350 let královéhradecké diecéze, Červený Kostelec*, 2015, s. 21–35, zde s. 34; A. CATALANO, *Zápas o svědomí*, s. 311–315.

ností katolického tábora a odlišnými zájmy jednotlivých představitelů.²²⁾ Alessandro Catalano dokonce popisoval situaci ve 20. letech 17. století jako „mocenskou decentralizaci“ v prostředí papežské kurie i vídeňského dvora.²³⁾ Podle mého názoru by bylo vhodnější se tomuto termínu vyhnout a hovořit spíše o dlouhodobém procesu centralizace, která v určitých momentech narážela na odpor, ale postupně se prosazovala. Starší katolická historiografie nevěnovala sporům uvnitř katolické církve příliš velkou pozornost a spíše panovala představa o ideologické a doktrinní jednotě.²⁴⁾ V novější historické literatuře se naopak některé krize a konflikty mohou až přeceňovat.²⁵⁾ Co se týče vztahu církev – stát, Heinrich Lutz církev popisoval jako konfliktního partnera státní moci.²⁶⁾ Podle Roberta J. W. Evanse byly spory mezi oběma stranami sice významné, ale stále měly, s výjimkou několika let po roce 1700, daleko k definitivnímu rozkolu: „*Rovnováhu zajišťovala třetí strana zasahující do obou táborů: aristokracie, která měla kromě svazku s korunou také úzké vazby k církvi.*“²⁷⁾

Reformu papežské administrativy provedl Sixtus V. v roce 1588 bulou *Immensa Aeterni Dei*, již vytvořil či znovu ustanovil 15 stálých kongregací.²⁸⁾ Kongregace byly nástroje papeže, jež s ním nesly váhu jeho pontifikátu a prováděly jím svěřené úkoly na základě moci a autority od něj delegované.²⁹⁾ Závažnější problémy měly kongregace ke konečnému rozhodnutí předat přímo papeži. Na druhou stranu úřady římské kurie si do značné míry formulovaly své úkoly samy a udržovaly kontinuitu svých záměrů i v době sedisvakance a po zvolení nového papeže. Pontifik měl k dispozici státní sekretariát, který významně upevnil své postavení po roce 1692, kdy

²²⁾ Robert BIRELEY, *Religion and Politics in the Age of Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamormaini S. J., and the Formation of Imperial Policy*, Chapel Hill 1981, s. 36–41; Alessandro CATALANO, *La politica della curia romana in Boemia: dalla strategia del nunzio Carlo Carafa a quella del capuccino Valeriano Magni*, in Richard Bösel – Grete Klingenstein – Alexander Koller (edd.), *Kaiserhof – Papstthof 16. – 18. Jahrhundert*, Wien 2006, s. 105–121.

²³⁾ Tamtéž, s. 106.

²⁴⁾ Zlom v tomto směru představoval v západní historiografii 2. vatikánský koncil (1962–1965), v našem prostředí spíše až rok 1989.

²⁵⁾ A. CATALANO, *Zápas o svědomí*, s. 374.

²⁶⁾ Heinrich LUTZ, *Reformation und Gegenreformation*, München 1991, s. 160.

²⁷⁾ Robert J. W. EVANS *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, Praha 2003, s. 159–160.

²⁸⁾ Petr HONČ, *Spojenci i rivalové. Církev a stát v době platnosti solní smlouvy (1630–1782)*, Praha 2021, s. 34.

²⁹⁾ K povaze a autoritě kardinálského sboru srov. Christoph WEBER, *Senatus Divinus. Verborgene Strukturen im Kardinalskollegium der frühen Neuzeit (1500–1800)*, Frankfurt am Main 1996, s. 280–302.

byl zrušen úřad kardinála-nepota. Sekretariát fungoval i jako prostředník mezi jednotlivými kongregacemi a nuncií.³⁰⁾

Jen ve výjimečných případech se na nuncia přímo obrátila některá z kongregací římské kurie. Změna nastala až s ustanovením Kongregace pro šíření víry, od jejíhož založení uplynulo 22. června 2022 čtyři sta let.³¹⁾ Od této doby měli nunciaturní úředníci dva hlavní korespondenční partnery. Propaganda brzy vytvořila efektivní byrokratický aparát, jenž se stal v mnohém vzorem i pro administrativu světských států, což podle některých historiků přispělo „k profesionalizaci vládnutí“.³²⁾ Členové této kongregace byli skvěle informováni, protože pravidelně a přímo komunikovali nejen s nuncií, ale i s představiteli řeholních řádů, biskupy, kapitulami a také zástupci státní moci. Na Propagandu se záhy po jejím založení obrátil s návrhy na reformu v Čechách vlivný jezuita Vilém Lamormaini s reprezentanty české katolické šlechty Vilémem Slavatou z Chlumu a Jaroslavem Bořitou z Martinic.³³⁾ Ze společného dopisu by se mohlo zdát, že duchovní i světská moc bude postupovat v otázce reformy v harmonické jednotě. Ve skutečnosti téměř všechny body jejich programu později vyvolávaly napětí a k realizaci mnoha reforem mohlo, i v důsledku probíhající třicetileté války, dojít až mnohem později.

Nunciové, jak už bylo zmíněno, byli chápáni jako klíčoví hráči katolické reformace.³⁴⁾ Pro římskou kurii byl nunciatus zpravidla spolehlivějším partnerem než

³⁰⁾ Srov. Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii*, Brno 2012, s. 48–53.

³¹⁾ Oslavy tohoto výročí se kongregace (v roce 1967 přejmenovaná na Kongregaci pro evangelizaci národů) jako samostatná instituce nedočkala. Byla zrušena v rámci reformy římské kurie ke dni 5. 6. 2022, kdy vstoupila v platnost apoštolská konstituce papeže Františka *Praedicare Evangelium*. Její kompetence byly přiděleny Dikasteriu pro evangelizaci, které vzniklo sloučením Kongregace pro evangelizaci národů a Papežské rady pro novou evangelizaci a v jehož čele je sám papež. K založení Propagandy, její činnosti a kompetencím srov. Josef METZLER, *Foundation of the Congregation „de Propaganda Fide“*, in: Týž (ed.), *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum 1622–1972 I (1622–1700)*, Rom – Freiburg – Wien 1971, s. 79–110; Amandus REUTER, *De iuribus et officiis Sacrae Congregationis „de Propaganda Fide“*, in: J. Metzler (ed.), *Sacrae Congregationis I*, s. 112–145; Giovanni PIZZORUSSA, „*Per servizio della Sacra Congregazione de Propaganda Fide: i nunzi apostolici e le missioni tra centralità romana e chiesa universale (1622–1660)*“, Cheiron. Materiali e strumenti di aggiornamento storiografico 30, 1998, s. 201–227.

³²⁾ Hubert WOLF, *Krypta. Kapitoly z dějin křesťanství od středověku po současnost*, Praha 2018, s. 82.

³³⁾ Srov. Tomáš ČERNUŠÁK, *První církevní koncepty pobělohorské rekatolizace v Čechách a na Moravě (1620–1622). Vize, realizace, komparace*, *Opera historica* 22, 2021, s. 237–255.

³⁴⁾ Základní biografické údaje k vídeňským nunciům podává Donato SQUICCIARINI, *Die apostolischen Nuntien in Wien*, Città del Vaticano 2000; srov. též Elisabeth GARMS-CORNIDES, *Liturgie und Diplomatie. Zum Zeremoniell des Nuntius am Wiener Kaiserhof im 17. und 18. Jahrhundert*, in: R. Bösel – G. Klingenstein – A. Koller (edd.), *Kaiserhof – Papstthof*, s. 125–146.

místní biskup. Nunciové jako vyslanci Svatého stolce byli titulárními arcibiskupy, což mělo posílit jejich autoritu při jednáních s duchovními i světskými úřady. Pravidelně museli podávat zprávy o situaci ve svých provinciích. Součástí těchto zpráv bylo často i hodnocení jednotlivých biskupů a řeholních řádů. Nuncius Mario Alberizzi tak například hodnotil pražského arcibiskupa Sobka slovy: „*On je řeholník, a abych řekl pravdu, třebaže je člověk dobrých úmyslů, nevím, jak by se mohl hodit k takovému chrámu. Mohli se spokojit s jeho ponecháním v Hradci Králové, který byl pro něj vhodnější.*“³⁵⁾

Nuncius Giorgio Spinola, jenž vykonával svůj úřad v době vlády Karla VI., hodnotil obecně velmi negativně řeholníky, zvláště pak benediktýnského opata Otmara Zinkeho, který se snažil „*vymanit z jurisdikce pražského arcibiskupa a jiných biskupů všechny kláštery svého řádu v Čechách.*“³⁶⁾ Konfliktní linie mezi místními ordináři a řeholními představenými se zpravidla týkaly právě jurisdikce, kompetenčních otázek a ekonomických záležitostí. Jejich spory se pak řešily na vídeňské nunciatuře i u římské kurie. Samotní nunciové však byli někdy podrobováni kritice. Ke zmíněnému nunciovi Spinolovi sekretář Propagandy Silvio de Cavalieri zastával velmi kritický postoj, když zpochybňoval jeho obezřetnost, diskretnost a celkovou informovanost, tedy kvality, které bývají u diplomatů nejvíce ceněny.³⁷⁾

Pro zkoumání vztahu církve a státu jsou také velmi důležité zprávy kardinálů-protectorů, kteří měli za úkol hájit na konzistoři a v jednotlivých kongregacích zájmy své země zejména v oblasti církevní politiky.³⁸⁾ V listech kardinálů-protectorů dědičných habsburských zemí se často zrcadlí velké dilema mezi loajalitou vůči

³⁵⁾ „*Egli è monaco et a dir il vero benche huomo di buona intentione non so però quanto fosse adatto ad una chiesa tale, e potevano contentarsi di lasciarlo in Chinigratz che era fato più a suo dosso.*“ NA Praha, Sbirka přepisů, SCPF, inv. č. 715, kart. 145.

³⁶⁾ P. HONČ, *Spojenci i rivalové*, s. 146–147.

³⁷⁾ „*Ver'è che la sacra congregazione può e deve fidarsi del nunzio, ma egli'è anco vero, che non sempre può Ella esser sicura d'haver in esso un soggetto, vigilante, discreto, ed' informato.*“ NA Praha, Sbirka přepisů, SCPF, inv. č. 722, kart. 152. Tato negativní hodnocení se však nemusela nutně podepsat na jejich budoucí kariéře. Spinola byl ještě za svého působení ve Vídni jmenován kardinálem a po svém návratu do Říma stál v čele různých kongregací a působil i jako státní sekretář papeže Inocence XIII.

³⁸⁾ Základní práci k tématu kardinálů-protectorů sepsal Josef WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protectorate der Kardinäle an der römischen Kurie*, Innsbruck – Leipzig 1938; také T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, s. 185–193; Jiří KUBEŠ a kol., *V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640–1740*, Praha 2018, s. 209–218; Olivier PONCET, *The Cardinal-protectors of the Crowns in the Roman Curia during the First Half of the Seventeenth Century: The Case of France*, in: Gianvittorio Signorotto – Maria Antonietta Visceglia (edd.), *Court and Politics in Papal Rome, 1492–1700*, Cambridge 2002, s. 158–176; Arne KARSTEN (ed.), *Jagd nach dem rotem Hut. Kardinalskarrieren im Barocken Rom*, Göttingen 2004, passim.

habsburskému soustátí a katolické církvi.³⁹⁾ Role, úlohy a vystupování těchto vysokých církevních představitelů i diplomatů jsou však stále jen velmi nedostatečně prozkoumány, takže nelze vyvozovat definitivní závěry ani shrnout dopady jejich činnosti na poměr státu a církve.

Co se týče vlastní nauky katolické církve, otázka biskupské jurisdikce (tj. zda je udělována biskupská pravomoc bezprostředně Kristem, nebo papežem) vyvolala velkou krizi již během tridentského koncilu a také v budoucnu způsobovala imanentní napětí. Pro světské autority byli biskupové často konkurenty na politickém poli a noví ordináři pro ně znamenali nežádoucí posílení hlasu duchovního stavu na zemském sněmu. Biskupové podle jednoho z reformních dekretů tridentského koncilu neměli prokazovat nedůstojnou poddanost královským úředníkům, šlechtě nebo urozeným osobám.⁴⁰⁾ Státní moc se naopak snažila vzpurné biskupy svými zásahy usměrňovat.⁴¹⁾

To konečně odpovídá již stanovisku císaře Ferdinanda I., jenž nechtěl po znovu-obsazení pražského arcibiskupského stolce obnovit duchovní stav na sněmu, protože „*čím méně se biskup nebo prelát věnuje světským záležitostem, tím více se dá očekávat, že bude svědomitým pastýřem svého stáda*“.⁴²⁾ Český král, jenž měl v této době právo jmenovat biskupy, si mohl na tyto pozice vybírat loajální osoby, u nichž neočekával odpor. Papež mohl jeho nominaci pouze konfirmovat. Předpoklad, že nominovaný biskup bude dobře a ochotně spolupracovat se státem, se však nemusel vždy naplnit. Když císař Leopold I. dne 17. prosince 1694 jmenoval novým pražským arcibiskupem Jana Josefa Breunera, řekl, že doufá, že se nový pastýř zaslouží o rozkvet a upevnění katolického náboženství a že „*spolu s duchovenstvem bude ochotně hotov sloužiti císaři a vlasti*“.⁴³⁾ V tomto císařově vyjádření jasně rezonují dozvuky ostrých sporů s arcibiskupem Janem Fridrichem z Valdštejna.⁴⁴⁾

Teoretická a tehdy platným kanonickým právem definovaná nadřazenost metropolitů nad jejich sufragány vždy neodpovídala jejich reálnému vlivu u papežské kurie, případně u vídeňského dvora.⁴⁵⁾ Dobře to ilustruje postavení hradeckého

³⁹⁾ Srov. P. HONČ, *Spojenci i rivalové*, s. 168–169.

⁴⁰⁾ Ignác Antonín HRDINA (ed.), *Dokumenty tridentského koncilu*, Praha 2015, s. 279.

⁴¹⁾ R. J. V. EVANS *Vznik habsburské monarchie*, s. 158.

⁴²⁾ František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepcce habsburské rekatolizace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561–1580*, Praha 1969, s. 41, pozn. 82.

⁴³⁾ Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské od konce století XVII. do počátku století XIX. I. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694–1710)*, Praha 1917, s. 8.

⁴⁴⁾ Srov. Jiří M. HAVLÍK, *Jan Fridrich z Valdštejna. Arcibiskup a mecenáš doby baroka*, Praha 2016, s. 220–228.

⁴⁵⁾ Ignác Antonín HRDINA – Hedvika KUCHAŘOVÁ, *Záhady kolem sňatku Anny Kateřiny Šporkové. Historickoprávní studie z manželského práva*, Praha 2017, s. 158.

a později litoměřického biskupa Jana Adama Vratislava z Mitrovic, jehož neformální vliv dosáhl vrcholu ve 20. letech 18. století. Nuncius s ním tajně konzultoval většinu plánů, se kterými přišel pražský arcibiskup František Ferdinand z Khünburku nebo hradecký biskup Václav František Karel Košín. Stanovisko litoměřického biskupa bylo zpravidla pro definitivní rozhodnutí papežské kurie rozhodující.⁴⁶⁾ Autorita pražského arcibiskupa byla větší než moc biskupů v mnoha protestantských oblastech, avšak zároveň podstatně slabší než u mnohých biskupů v Itálii.⁴⁷⁾ Na rozdíl od protestantských biskupů museli ti katoličtí soupeřit nejen se světskou mocí, ale také s řadou dalších institucí, jako byly řeholní řády a kapituly.⁴⁸⁾ Arcibiskup Arnošt Vojtěch z Harrachu se musel v první fázi svého dlouhého episkopátu vyrovnat s určitou nezávislostí kapituly, která se snažila fungovat jako jistý regulativ jeho biskupských pravomocí. Arcibiskup z tohoto kompetenčního zápasu, během něž jeho protagonisté nechodili pro silnější výrazy i závažná obvinění daleko, vyšel nakonec vítězně. Přes protesty kapituly dokonce na čas zřídil úřad svého zástupce (vicegerenta), který ve svých rukou soustředil část pravomocí generálního i soudního vikáře.⁴⁹⁾ Kanovníci se později většinou už neodvažovali otevřeně arcibiskupovi stavět na odpor a občas si jen prostřednictvím svých agentů anonymně stěžovali na jednání arcibiskupa přímo u kurie. Obecně se spory mezi biskupy a kapitulou často týkaly personálních otázek při obsazování dignit a ekonomických záležitostí.

Papežská kurie nezaujímalá k autoritě a pravomocím biskupů a kanovníků jednoznačný postoj. Jejich pozice v 17. a 18. století nebyla jasně a definitivně kodifikována a až do prvního vatikánského koncilu stále existovalo více možných cest budoucího vývoje. Ultramontanisté 19. století interpretovali tridentský ideál nově.⁵⁰⁾ Ještě v 18. stol. se kurie často přikláněla k tomu, aby kapitula plnila i určitou kontrolní funkci svého biskupa, v případě pražského arcibiskupa se jednalo zejména o správu solní pokladny (*cassa salis*).⁵¹⁾ Příčinu malé autority pražské metropolitní kapituly kurie spatřovala jednak v neurozeném původu většiny kanovníků, jednak v obecné povaze českého národa, který je prý vůči svým nadřízeným „bezmezně

⁴⁶⁾ Srov. P. HONČ, *Spojenci i rivalové*, s. 146–147.

⁴⁷⁾ A. CATALANO, *Das temporale*, s. 319.

⁴⁸⁾ J. W. O'MALLEY, *Trent and All That*, s. 123.

⁴⁹⁾ K tomu srov. Petr HONČ, „*Caso disgratiato*“ aneb *Nečekaný pád Viléma Zumackera*, in: Tomáš Petráček – Oldřich Chládek – Veronika Stachurová (edd.), *Sborník k 66. narozeninám prof. Jaroslava Čechury*, Praha 2018 s. 397–399.

⁵⁰⁾ Srov. H. WOLF, *Krypta*, s. 135.

⁵¹⁾ Srov. Petr HONČ *Solní smlouva a správa cassa salis v letech 1630–1710*, FHB 31, 2016, s. 169–197; TÝŽ, *Praha mezi Vídní a Římem. Správa cassa salis v letech 1711–1782*, FHB 33, 2018, s. 423–460.

servilní“.⁵²⁾ Propaganda proto zvažovala v roce 1716 i deputaci zvláštního agenta, jenž by nepodléhal, na rozdíl od kanovníků, biskupovi, ale byl závislý přímo na římské kongregaci. S tímto plánem však nesouhlasil vídeňský nuncius Giorgio Spinola, podle jehož názoru by bylo pro arcibiskupy málo důstojné, aby museli skládat účty níže postavenému duchovnímu.

Také u vídeňského dvora by tento plán jistě vyvolal nelibost, zvláště pokud by byl agentem jmenován cizinec. Je zajímavé, že česká dvorská kancelář byla rozhořčena i tím, když pražský arcibiskup František Ferdinand z Khünburku požádal roku 1715 o vyřízení svých záležitostí v Římě Bartolomea Antonia Dusiniho, který byl přitom kanovníkem vídeňské kapituly.⁵³⁾ Když papež Benedikt XIII. vydal roku 1729 breve, v němž hrozil pražským arcibiskupům církevními tresty, pokud nebudou řádně vykonávat správu solní pokladny, musel nuncius tuto informaci před vídeňským dvorem tajit, neboť již od roku 1706 platil zákaz vyhlašování církevních trestů bez zeměpanského povolení.⁵⁴⁾ Podobně se měly před světskými úřady tajit různé církevní vizitace, které začaly být rovněž nežádoucí. Po smrti arcibiskupa Breunera proběhla roku 1710 vizitace solní pokladny v Praze, kterou provedl bývalý vídeňský internuncius Marcantonio Santini. Je pravděpodobné, že o rok později vydaný zákaz pro cizí církevní představené provádět vizitace bez zeměpanského povolení, souvisí i s tímto případem.⁵⁵⁾

Nunciové považovali sami sebe za výše postavené a opakovaně si během 17. století papežské kurii stěžovali na neposlušnost českých arcibiskupů a biskupů. Napětí panovalo zvláště mezi nunciem a pražskými arcibiskupy, kteří užívali titulu papežského legáta. Arcibiskup Harrach, který navíc brzy dosáhl kardinálské hodnosti, svou nepodřízenost dával najevo i tím, že všechny dopisy psané nunciovi zasilal v kopii Propagandě do Říma.⁵⁶⁾ Biskupové v nově založených biskupstvích zpočátku takovou autoritu neměli, ale i na jejich jednání si často nunciové stěžovali. Pro lepší ilustraci je možno zmínit dlouholetý spor o mensální statek hradeckého biskupství Úhřetice mezi hrabětem Františkem Antonínem Berkou z Dubé a třetím královéhradeckým biskupem Janem Františkem Kryštofem z Talmberka, který vypukl roku 1675.⁵⁷⁾ Talmberk v jenom dopise adresovaném císaři Leopoldovi I. na

⁵²⁾ „... la nazione Boema vive con un infinita e veramente servil soggezzione verso i suoi superiori“. Notizie concernenti la cassa del sale di Boemia, Notizie concernenti la cassa del sale di Boemia, NA Praha, Sbirka přepisů, SCPF, inv. č. 726, kart. 156; Srov. též P. HONČ, *Spojenci i rivalové*, s. 152.

⁵³⁾ Spinola Propagandě 30. ledna 1717, NA Praha, Sbirka přepisů, SCPF, inv. č. 723, kart. 153.

⁵⁴⁾ P. HONČ, *Spojenci i rivalové*, s. 152–153.

⁵⁵⁾ Tamtéž, s. 182.

⁵⁶⁾ A. CATALANO, *Zápas o svědomí*, s. 170.

⁵⁷⁾ Petr HONČ, *Processus Berkianus - soudní spor o mensální statek královéhradeckého biskupství z pohledu církevní hierarchie*, Revue církevního práva 74, č. 1, 2019, s. 15–28.

psal, že je „*sub potestate*“ a že se neodvází nic udělat bez rozhodnutí Propagandy. Kardinálové v Římě četli slova o biskupově podřízenosti jistě s potěšením, vždyť to stálo mnoho úsilí podřídit biskupy prostřednictvím nunciů jejich pravomoci. Vídeňský nuncius Francesco Buonvisi si přesto na jeho postup opakovaně stěžoval a psal, že Talmberk nechce dbát na jeho rady, pokud se neshodují s tím, jak hodlá sám postupovat.

Papežská kurie v tomto střetu, který lze označit jako snahu o disciplinaci potriidentských biskupů, nakonec alespoň dočasně zvítězila, ale v průběhu 18. století do vztahů místních biskupů se Svatým stolcem stále více zasahoval stát, který usiloval o to, aby biskupové byli primárně závislí na něm. Státní moc se tedy snažila oslabit závislost místních biskupů na Římu i tím, že je zejména od druhé poloviny 18. století podporovala proti kompetencím nunciů i zásahům papežské kurie,⁵⁸⁾ zároveň však nechtěla připustit nezávislé vykonávání biskupské jurisdikce.⁵⁹⁾ V této době už bylo nemožné, aby se takový soudní spor, který se dotýkal světského i církevního práva, řešil před církevními tribunály. Je třeba připomenout, že pře o duchovenské statky vyňal z církevní soudní pravomoci již Ferdinand II. v roce 1624 a jeho nástupce Ferdinand III. rozšířil kompetence světských soudů i na spory o desátky a kolatury. Také Leopold I. v této politice přisvojování si práv na vnější (i smíšené) církevní záležitosti (*iura circa sacra*) pokračoval.⁶⁰⁾ Duchovní měli stejně jako ostatní stavy uznávat českého krále za svou hlavu *in temporalibus*, tedy ve všem, co nemá čistě duchovní a náboženskou povahu.⁶¹⁾

Panovníci si postupně vyhrazovali vůči církvi různá práva jako dozor nad správou církevního majetku, dozor nad vnějšími projevy náboženského života a právo odvolat se proti rozhodnutí církevních institucí ke státním orgánům.⁶²⁾ Tento postup souvisel se snahou habsburských panovníků konsolidovat a centralizovat jejich značně heterogenní soustátí a byl zdrojem častého napětí nejen na lokální úrovni, ale také mezi panovníky a Svatým stolcem. Císař Karel VI. začal používat titul *Supremus advocatus et protector ecclesiarum*, což byla v podstatě obdoba titulů

⁵⁸⁾ Rotraud BECKER, *Die Wiener Nuntiatur um 1630. Spannungen in den Beziehungen zwischen Kardinal Klesl und Nuntius Pallotto*, in: Gisela Fleckenstein – Michael Klöcker – Norbert Schloßmacher (edd.), *Kirchengeschichte. Alte und neue Wege. Festschrift für Christoph Weber I*, Frankfurt am Main – Berlin 2008, s. 215–245, zde s. 216.

⁵⁹⁾ Papežské nároky na supremaci se musely vypořádat nejen s odporem jednotlivých monarchií, ale i s episkopalismem (febronianismem). Srov. např. Drahomír SUCHÁNEK – Václav DRŠKA, *Církevní dějiny - Novověk*, Praha 2018, s. 351–353.

⁶⁰⁾ Srov. Jaroslav KADLEC, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 135–137.

⁶¹⁾ Valentin URFUS, *Císař Josef I. Nekoronovaný Habsburk na českém trůně*, Praha 2004, s. 148.

⁶²⁾ Jiří R. TRETERA – Záboj HORÁK, *Konfesionální právo*, Praha 2015, s. 301–302.

protestantských vládařů, kteří se označovali jako Obránci víry.⁶³⁾ Marie Terezie pak vedle toho jako uherská královna získala pro sebe a své následovníky od papeže Klimenta XIII. v roce 1758 titul *Majestas Apostolica* (*Apostolische Majestät*), čímž završila téměř stoleté úsilí svých předchůdců. Tento historický titul, jenž pro sebe poprvé získal uherský panovník Štěpán I., v sobě nesl symbolická i reálná privilegia. Ta činila z panovníka papežského legáta s právem organizovat církve na jeho území a podle libosti dosazovat biskupy.⁶⁴⁾ Zmíněné tituly habsburští panovníci důsledně používali při jednáních s papežskou kurií a zdůvodňovali jimi své právo zasahovat do církevních záležitostí i bez jejího souhlasu.

Napětí a krize mezi duchovní a světskou mocí se týkaly mnoha oblastí. Na způsob provádění rekatolizace měli od počátku církevní představitelé jiný názor než státní moc. Ať už mluvíme o různých koncepcích, důrazech na zakládání nových biskupství či farností, vizitacích, centralizaci pražské arcidiecéze nebo finančním zajištění celého podniku. Nikdy se nenaplnil církevními představiteli často postulovaný ideál, aby světské zákony v ničem neodporovaly církevnímu právu. Zaznamenáváme četné spory o interpretaci solního konkordátu i církevních imunit.⁶⁵⁾ Můžeme konstatovat, že přijetí zákona omezujícího určitá církevní práva či zvyklosti znamenalo většinou jen definitivní tečku za roky nebo i desetiletí trvajících spory v určité oblasti, které způsobovaly menší i větší krize ve vzájemných vztazích. Většinou se tedy zákonem sankcionovalo něco, co bylo reálně velmi těžko proveditelné již mnohem dříve.

Můj vlastní archivní výzkum v mnohém potvrzuje tezi britského historika Roberta Evanse, že veškeré konflikty mezi světskou a církevní mocí byly ve skutečnosti konflikty mezi Vídni a Římem.⁶⁶⁾ Abychom mohli ještě lépe porozumět všem souvislostem, bylo by třeba mít k dispozici nunciaturní akta pro celé 17. i 18. století. Vypracování těchto edic je pro církevní historiky velký úkol.⁶⁷⁾

Co se týče majetkové oblasti, církevní představitelé do jisté míry sami uznávali, že církevní majetek představuje jakýsi záložní zdroj, který stát v případě potřeby může využít, což se také často dělo. Zároveň se ale snažili bránit stále většímu státnímu dohledu nad různými církevními příjmy. Opakovaně bylo obnovováno nařízení zapovídající církvi nabývat majetek bez souhlasu dvora. Zatímco v 17. století se světské úřady o stav solní pokladny zajímaly jen příležitostně, počínaje vlá-

⁶³⁾ Alexander SCHUNKA, *Social and moral Disciplin*, in: Howard Louthan – Graeme Murdock (edd.), *A Companion to the Reformation in Central Europe*, Leiden – Boston 2015, s. 267–268.

⁶⁴⁾ Béla K. KIRÁLY, *The Hungarian Church*, in: William J. Callahan – David Higgs (edd.), *Church and Society in Catholic Europe of the Eighteenth Century*, Cambridge 1979, s. 116–118.

⁶⁵⁾ Johann SCHLENZ, *Das Kirchenpatronat in Böhmen. Beiträge zu seiner Geschichte und Rechtsentwicklung*, Prag 1928, s. 296–297; P. HONČ, *Právněhistorické aspekty*, s. 70–72.

⁶⁶⁾ Srov. R. J. V. EVANS, *Vznik habsburské monarchie*, s. 158–159.

⁶⁷⁾ V současnosti je ediční činnost těchto dokumentů plánována pouze do roku 1650.

dou Karla VI. jejich snaha získat přehled o zůstatku v pokladně značně zesílila. Císařský dvůr se rovněž snažil ovlivnit, komu Propaganda přidělí subvenci, a veškeré žádosti o podporu chtěl evidovat. Někteří neúspěšní žadatelé se sami obraceli na světské úřady, aby jejich žádost u papežské kurie podpořily. Tak se dále prohlubovala závislost katolické církve na státu.⁶⁸⁾

Patronátní právo bylo další oblastí, v níž se prolínaly světské a duchovní zájmy.⁶⁹⁾ V Čechách bylo považováno za čistě světskou záležitost, přestože to nebylo právně kodifikováno. Vrchnosti se s odvoláváním na staré zvyklosti bránily jakýmkoli novotám. Otázka patronátních práv a zakládání nových farností nemohla být vyřešena dříve, než se katolická církev začala na obnově farní sítě sama finančně podílet. To se podařilo až díky zřízení tzv. *cassa parochorum* v roce 1696, která však kvůli ekonomickým těžkostem habsburské dynastie mohla začít plnit svůj účel až o mnoho let později.⁷⁰⁾ Tehdy konečně byl nastaven jistý *modus vivendi* a spory mezi církví a světskými úřady v této oblasti postupně ustávaly. Ani poté však proces zakládání farností nepostupoval rychle a hladce, a to zejména kvůli častým půjčkám zadluženému státu.

Závěr

Na počátku námi sledovaného období převládal u řady církevních představitelů přílišný optimismus ohledně katolické reformace a rekatolizace. V listech mezi církevními představiteli se často objevoval názor, že je třeba využít vhodné příležitosti i zbožnosti panovníka Ferdinanda II., která se u jeho nástupců už nemusí opakovat. Tato naděje, že budou beze zbytku naplněny církevní mocenské nároky, začala při reálných a často velmi tvrdých jednáních se světskou mocí postupně opadat. Přesto pražští arcibiskupové i ve druhé půli 17. století neváhali opakovaně vstupovat do tvrdých střetů se světskou mocí. Pokud ve svých snahách neuspěli, obraceli se s žádostí o pomoc na vyšší církevní představitele (nuncie, papežskou kurii), kteří většinou měli realističtější pohled na věc a často zvolili umírněnější postup. Vztahy mezi kurií a vídeňským dvorem mívaly dopad i na lokální politiku, politické zájmy začaly vyvažovat duchovní hodnoty.⁷¹⁾

⁶⁸⁾ P. HONČ, *Spojenci i rivalové*, s. 184.

⁶⁹⁾ V agendě Propagandy zaujímalo toto téma, které si zaslouží samostatné zpracování, velmi důležité místo. Obecně k patronátnímu právu srov. Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010; Marie RYANTOVÁ, *Církevní patronát Eggenberků a Schwarzenberků na přelomu 17. a 18. století (1694-1730)*, Opera historica 5, 1996, s. 617-637.

⁷⁰⁾ P. HONČ, *Spojenci i rivalové*, s. 130-138.

⁷¹⁾ V. URFUS, *Císař Josef I.*, 137.

Katolická církev přes dílčí úspěchy po celé období kontinuálně oslabovala své pozice. Konec episkopátu arcibiskupa Harracha a začátek episkopátu arcibiskupa Antonína Petra Příchovského dělí téměř sto let. Poměr mezi církví a státem se za tuto dobu radikálně proměnil, církev a stát přestávaly mít společné zájmy i cíle, jako byla například rekatolizace.⁷²⁾ Zatímco Harrach se často střetával se zástupci světské moci, Příchovský při jednáních mezi vídeňským dvorem a papežskou kurií většinou pouze přejímal, podporoval a zprostředkovával stanoviska státu. Toto naprosté podřízení světské moci, které bylo v Římě podrobováno ostré kritice, zdůvodňoval tím, že „náboženství v této nešťastné době již začíná v mnoha jiných královstvích hynout“.⁷³⁾ Jeho slova jistě souvisela s proměnou společenského klimatu pod vlivem osvícenských idejí. V úvahu je jistě třeba brát i fakt, že mnozí církevní hodnostáři tyto ideje sami recipovali a aktivně usilovali o spolupráci se státní mocí i ve změněných poměrech.⁷⁴⁾ Nuncius Giuseppe Garampi si v dopisech do Říma na jednání těchto prelátů opakovaně stěžoval a velmi nelibě nesl, „že místní biskupové, s výjimkou některých uherských prelátů, nekladou proti zaváděným novotám žádný odpor.“⁷⁵⁾

Frustrace papežské kurie kulminovala v roce 1770, kdy Vídeň fakticky zbavila Řím rozhodovacího práva v otázce, na jaké účely mají být použity prostředky z *casas salis*, čímž došlo k zásadnímu porušení solní smlouvy. Tehdy také arcibiskup Příchovský použil slova o kritickém stavu této instituce. Propaganda, která byla po celé námi sledované období velice aktivní, prakticky rezignovala na veškerou další iniciativu. Sekretář kongregace Mario Marefoschi napsal vídeňskému nunciu Viscontimu, že i on má zkušenosti, jak velmi těžce dvory ustupují od oznámených požadavků a vydaných rozhodnutí.⁷⁶⁾ K téměř úplnému přerušení komunikace Propagandy i některých dalších úřadů římské kurie s českými preláty došlo po nástupu císaře Josefa II. na trůn. Souviselo to mimo jiné i se zavedením náboženské tolerance v roce 1781.⁷⁷⁾

⁷²⁾ J. MIKULEC a kol., *Církev a společnost*, s. 88.

⁷³⁾ „... quae hocce calamitoso rerum statu in pluribus aliis regnis jam pessum ire incipit“. Příchovský Propagandě 30. 9. 1767, NA Praha, Sbirka přepisů, SCPF, inv. č. 740, kart. 170.

⁷⁴⁾ Jako typický příklad je možno uvést aktivitu královéhradeckého biskupa Jana Leopolda Haje. Srov. Milan MIČO, *Příspěvek k dějinám reformace a náboženské svobody. Jan Leopold von Haye, biskup královéhradecký (1735-1794)*, *Studia theologica* 7, č. 2, 2005, s. 33-45.

⁷⁵⁾ P. HONČ, *Spojenci i rivalové*, s. 171-173.

⁷⁶⁾ Marefoschi Viscontimu, 7. 3. 1770: „Non sà per altro concepirne molta speranza per la sperienza che ha anch'esso della estrema difficoltà che hanno le corti di ricedere dalle pretenzioni manifeste o istanze esposte.“ NA Praha, Sbirka přepisů, SCPF, inv. č. 740, kart. 170.

⁷⁷⁾ Propaganda věnovala této otázce velkou pozornost, srov. NA Praha, Sbirka přepisů, SCPF, inv. č. 743, kart. 173; srov. též P. HONČ, *Spojenci i rivalové*, s. 174.

Petr Honč

MINOR CRISES OF THE PERIOD FOLLOWING THE BATTLE OF WHITE MOUNTAIN. Curia, Nuncios and Bohemian Prelates

SUMMARY

At the beginning of the 1620s, the Catholic Church in Bohemia was significantly weakened. Yet, it still had enough tools to strengthen its positions, including its hierarchical structure and experienced diplomats. Even the ruler - Ferdinand II - was perceived by the Church representatives as a person who would significantly support the Catholic Church and renew its former influence. Yet despite all that, cleavages - sometimes labelled as crises - soon started to emerge, both between the State and Church as well as within the Church. A definition of the term *crisis* - which started to be widely used only in the 18th century - is not clear-cut and it should therefore be used with consideration in historiography. On the contrary, many theologians often speak about a permanent crisis being an essential part of the Church.

One of the main sources of tension was the process of centralization that was simultaneously taking place in the secular sphere as well as in the spiritual sphere. On the one hand, the Bohemian Kingdom was the centre of focus of both the Roman Curia and the Court in Vienna. On the other hand, it was of peripheral interest due to an advancing centralization in both secular and spiritual spheres. Regarding the ecclesiastical environment, the centralization was related especially to the Council of Trent (1545-1563) and the Papal Curia reform in 1588. An important milestone occurred in 1622 when the Congregation for the Propagation of the Faith (*Congregatio de Propaganda Fide*) was established - the Congregation significantly intervened in the situation in Bohemia and served as an intermediary between nuncios, bishops and members of religious orders and often also negotiated with representatives of the secular power. Thanks to its effective bureaucratic apparatus it became a model for an administration of secular states as well. Cleavages emerged between local bishops, Viennese nuncios, and the Papal Curia, often due to issues of authority and jurisdiction that were not clearly defined and generally accepted. The nuncios were the key players of the Catholic Reformation, and the Roman Curia usually perceived them as more reliable partners compared to local bishops, although even the nuncios sometimes became the target of criticism. The nuncios regularly reported about the situation in their province, and their re-

ports revealed the main contentious issues between individual representatives of the Church and between the Church and State.

The Council of Trent strengthened the authority of bishops, yet the at the same time, a process of their disciplinatio could be observed – at first by the Roman Curia and later also by the State. The archbishops did not necessarily have more influence at the Roman Curia or Viennese Court than their suffragans. Ordinaries often got into an argument with a chapter regarding personnel, jurisdiction, and economic issues. Similar confrontations pertaining to the area of jurisdiction were quite frequent also between the bishops and superiors of religious orders.

Secular authorities perceived the bishops often as competitors in politics and thus attempted to regulate them through various interventions. Gradually, the rulers reserved various rights towards the Church, such as the right to oversee the administration of the Church property, an oversight over outer manifestations of religious life and the right to appeal against decisions of the Church bodies to state bodies. They attempted to appropriate and gain titles that would legitimize these interventions (*Supremus advocatus et protector ecclesiarum* and *Majestas Apostolica*). Ecclesiastical and political interests of the rulers were defended at the Papal Curia by cardinals–protectors whose letters sometimes reflect a dilemma between their loyalty towards the Viennese Court and towards the Catholic Church. There were also frequent disputes pertaining to the interpretation of the Salt Treaty and ecclesiastical immunities. Another area where the secular and ecclesiastical interests conflicted was the issue of the right of patronage, which was related to a renewal of a network of parishes. The Church had to participate in it financially, yet this process was progressing very slowly due to frequent loans to the indebted State.

Unlike his predecessors in the 17th century, Prague Archbishop Antonín Petr Přichovský (1764–1793) actively adopted and supported the State position in Church politics, for which the Papal Curia severely criticized him. Yet it remains unclear to what extent the local representatives of the Church adopted ideas of the Enlightenment and the official politics, and to what extent they merely succumbed to pressure by the State. This pressure was culminating since the 1770s and especially after Emperor Joseph II took the throne, since he radically limited communication between the Papal Curial and the local prelates.

Translated by Daniela Reischlová

II
STUDIE
MISCELLANEA

Marie B u ň a t o v á

**RODINNÁ MOBILITA MEZI AŠKENÁZSKÝMI
OBCEMI RANĚ NOVOVĚKÉ EVROPY NA PŘÍKLADU
ŽIDOVSKÉ OBCE V PRAZE V DLOUHÉM
16. STOLETÍ***

ABSTRACT

Family Mobility between Ashkenazi Communities in Early Modern Europe Shown on the Example of the Prague Jewish Community in the Long 16th Century

This study deals with the topic of mobility of Jewish families, which is understood in spatial (geographical) terms here. As for the time delineation, it pertains to the 16th century and the end of the period preceding the Battle of White Mountain. The text focuses on networks of relationships established between Prague Jewish families and Jewish communities in other regions and on related movements of people across near and far places of the then Europe. The study aims to describe how the Prague Jews most frequently established these family ties and with which Jewish communities, as well as the backdrop of political, social and economic events against which this took place. Based on particular examples from the Jewish community of Prague, a specific typology of life events leading to situations when family members set out for a journey to visit their relatives in foreign countries or to permanently move in with them is formulated.

Keywords: early modern age – Prague – Jews – family – migration – mobility

* Studie je rozšířenou verzí příspěvku, předneseného na 22. pracovním setkání interdisciplinárního fóra „Jüdische Geschichte und Kultur in der Frühen Neuzeit“, které se konalo (online) ve dnech 5. – 6. února 2022 v Stuttgartu-Hohenheimu. Text vznikl v rámci premie Lumina quae-runtur Akademie věd ČR – projekt LQ 300151901 „Migrace a mobilita v pražské židovské obci na přechodu od středověku k ranému novověku“.

Úvod

Výzkum rodinných vazeb židovských komunit střední Evropy sahá svými kořeny do poslední čtvrtiny 19. století, kdy se badatelé začali postupně zabývat různými aspekty židovských dějin. Tomuto poměrně širokému proudu výzkumu se pak institucionální podpory dostalo v roce 1912, kdy bylo v kruzích blízkých Židovskému muzeu ve Vídni iniciováno založení časopisu *Archiv für jüdische Familienforschung, Kunstgeschichte und Museumswesen*. Programovým cílem tohoto periodika, které redigoval rabín a učenec Max Grünwald, bylo dát prostor právě genealogickému výzkumu a studiu materiálů rodinné povahy, jako jsou např. testamenty, osobní privilegia, pečeti a další rodinné dokumenty.¹⁾

Časopis přinesl na svých stránkách během relativně krátké existence (1912–1916/17) také texty vztahující se k židovským rodinám v českých zemích, resp. v Praze. Obdobně byl zacílen časopis *Jüdische Familien-Forschung. Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Familien-Forschung*, vydávaný v letech 1924/25–1938 v Berlíně.²⁾ Pozornost badatelů se v této době primárně soustředila na genealogickou rekonstrukci jednotlivých rodin a příbuzenských vztahů významných osobností židovského společenství napříč různými obdobími. Hlavním zdrojem pro takto orientované bádání byly vedle výše zmíněných materiálů zejména náhrobky židovských hřbitovů, jejichž zpracování a zpřístupňování formou edic probíhalo od druhé poloviny 19. století postupně v různých lokalitách.³⁾ Rešeršovány byly ale i další materiály židovské provenience, jako např. knihy pohřebních bratrstev (*Chevra kadiša*) nebo knihy obrázek (tzv. mohelbuchy).

Genealogicky zaměřené texty k dějinám Židů v českých zemích přinášela posléze i další periodika, jako byl pod vedení historika a nakladatele Hugo Golda vychá-

¹⁾ Paul Josef DIAMANT, *Sinn und Zweck der jüdischen Familienforschung*, Archiv für jüdische Familienforschung, Kunstgeschichte und Museumswesen, Heft Nr. 1, 1912, s. 2–5.

²⁾ Mirjam THULIN, *Arthur Cellitzer (1871–1943) and the Society for Jewish Family Research*, in: Táž – Markus Kraus – Bianca Pick (edd.), *Jewish Families and Kinship in the Early Modern and Modern Eras*. PaRDeS: Zeitschrift der Vereinigung für Jüdische Studien 26, 2020, s. 29–42; Otto MUNELES, *Bibliografický přehled židovské Prahy*, Praha 1952, s. 363, 383, passim.

³⁾ Koppelmann LIEBEN, *Gal-ed. Grabsteininschriften des Prager isr. alten Friedhofs mit biographischen Notizen*, (dále Gal-ed.), Prag 1856; Moritz POPPER, *Die Inschriften des alten Prager Judenfriedhofes*, Braunschweig 1890; Simon HOCK, *Die Familien Prags nach den Epitaphen des alten jüdischen Friedhofs in Prag*, Pressburg 1892; Bernhard WACHSTEIN, *Die Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien I, 1540 (?)–1670*, Wien – Leipzig 1912; Markus HOROVITZ, *Die Inschriften des alten Friedhofs der Israelitischen Gemeinde zu Frankfurt a. M.*, Frankfurt am Main 1901.

zející *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei* (1930–1938)⁴⁾ a v české a německé jazykové mutaci pod redakcí historika Samuela Steinherze vydávaná *Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice / Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik* (1929–1938).⁵⁾ Vědecké ambice i tematické zaměření těchto periodik však již byly odlišné a genealogicky zaměřené články tu tvořily spíše jen doplňkovou část. Po dlouhou dobu pak představoval rodinný výzkum oblast, již se věnovali převážně soukromí badatelé a rodopisné společnosti.

Nové oživení zájmu o dané téma i jeho určité etablování v odborných kruzích můžeme v zahraniční i české odborné literatuře sledovat v posledním čtvrtstoletí.⁶⁾ Pod vlivem historickosociologických metod se však současně proměňují i přístupy a předmětem výzkumu se postupně stává rodina jako taková, tedy její struktura, sociální a hospodářské funkce, ale i strategie, jež její členové využívali v různých životních situacích.⁷⁾ Nejde tak již o pouhou genealogickou rekonstrukci příbuzenských vztahů, ale o řadu dalších aspektů, souvisejících jak s vlastním fungováním těchto rodin, tak s jejich sociálním i ekonomickým zázemím. Zkoumána je také samotná struktura židovské rodiny, stejně jako její postavení uvnitř vlastní komunity nebo vztahové sítě jejich příslušníků s křesťany.⁸⁾

Mezi dílčí tématy, která jsou v posledním období předmětem zvýšeného zájmu, patří též otázky související s rolí žen v rodině i širěji v komunitě, způsob sjednávání

⁴⁾ Marie BUŇATOVÁ, *Hugo Gold (1895–1974) – publicista a vydavatel*, in: Emil Kordiovský – Jana Stárková – Helmut Teufel (edd.), *Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918) / Mährische Juden in der österreichisch-ungarischen Monarchie (1780–1918)*, Brno 2003, s. 333–337.

⁵⁾ TÁŽ, *Projekt „Bohemia, Moravia et Silesia Judaica“*. *Konzeption–Ziele–Ergebnisse 1999–2003*, *Judaica Bohemiae* (dále JB) 39, 2003, s. 239–309.

⁶⁾ Současně nejdůležitější genealogické periodikum představuje *Avotaynu. The International Review of Jewish Genealogy*, kde se lze setkat se seriózními příspěvky věnovanými genealogii židovských rodin ve středoevropském prostoru. Srov. <https://www.avotaynu.com/journal.htm> (cit. 21.7.2022).

⁷⁾ Průkopníkem těchto přístupů byl izraelský sociální historik Jacob Katz. Srov. Jacob KATZ, *Tradition and Crisis: Jewish Society at the End of the Middle Ages*, New York 1993; TÝŽ, *Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation*, Cambridge 1973; TÝŽ, *Tradition und Krise. Der Weg der jüdischen Gesellschaft in die Moderne*, München 2002.

⁸⁾ Srov. např. Francesca BREGOLI – David B. RUDERMAN (edd.), *Connecting Histories. Jews and Their Others in Early Modern Europe*, Philadelphia 2019; Ronnie PO-CHIA HSIA – Hartmut LEHMANN (edd.), *In and out of the Ghetto. Jewish-Gentile Relation in Late Medieval and Early Modern Germany*, Cambridge 1995; Jorg MÜLLER (ed.), *Beziehungsnetze aschkenasischer Juden während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Hannover 2008; Wolfgang TREUE, *In die Jeschive und auf den Jahrmarkt: Jüdische Mobilität in Aschkenas in der Frühen Neuzeit*, in: Rolf Kiessling – Peter Rauscher – Stefan Rohrbacher (edd.), *Räume und Wege. Jüdische Geschichte im Alten Reich 1300–1800*, Berlin 2007, s. 191–205.

a uzavírání sňatků ale i rozvody, dědická řízení⁹⁾ nebo podoby komunikace mezi rodinnými příslušníky.¹⁰⁾ Rozsáhlou problematikou pak je role rodin v politickém systému samosprávných úřadů židovských obcí¹¹⁾ a jejich role v hospodářské činnosti a při vytváření sítí dálkového obchodu.¹²⁾ Tento nový pohled je uplatňován tak ve studiích, jež jsou věnovány konkrétním, významným osobnostem židovského společenství.¹³⁾ I pro takto zacílený výzkum zůstává důležitým nástrojem stále prosopografická metoda, umožňující rekonstrukci konkrétních příbuzenských

⁹⁾ K postavení židovských žen v pozdním středověku a raném novověku srov. Martha KEIL, *Geschäftserfolg und Steuerschulden. Jüdische Frauen in österreichischen Städten des Spätmittelalters*, in: Günther Hödl – Fritz Mayrhofer – Ferdinand Opll (edd.), *Frauen in der Stadt*, Linz 2003, s. 37–62; Birgit KLEIN, *Nach jüdischem Recht oder ‚Puderhähner Gesezen‘? Frauen im Kampf um ihr Vermögen im frühneuzeitlichen Aschkenas*, in: Peter Rauscher – Barbara Staudinger – Sabine Hödl (edd.), *Hofjuden und Landjuden. Jüdisches Leben in der Frühen Neuzeit*, Berlin – Wien 2004, s. 185–216; Monika RICHARZ, *Die Hamburger Kauffrau Glikl. Jüdische Existenz in der Frühen Neuzeit*, Hamburg 2001; Jiřina ŠEDINOVÁ, *Židovské ženy v Praze v 16.–18. století*, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (edd.), *Žena v dějinách Prahy*, Praha 1996, s. 91–100; Marie BUŇATOVÁ, *Die Handelsaktivitäten jüdischer Frauen in Prag und ihre soziale und rechtliche Stellung an der Wende des 16. zum 17. Jahrhundert*, in: Martha Keil (ed.), *Besitz, Geschäft und Frauenrechte. Jüdische und christliche Frauen in Dalmatien und Prag 1300–1600*, Kiel 2011, s. 144–169; TÁŽ, *Rykl Enochova Weiselova a její rodina. Příspěvek k dějinám židovské společnosti v předbělohorské Praze*, in: Zdeněk Hojda – Jan Kahuda – Zdeňka Kokošková (edd.), *Z archivu ke studentům a zase zpět. Věnováno Ivaně Ebelové k životnímu jubileu*, Praha 2021, s. 217–225. Dále srov. Lenka BLECHOVÁ, *Jews in the Lesser Town of Prague during the Transition from the Middle Ages to the Early Modern Period: Houses, Period Contexts and the Malostranský Family*, JB 56, č. 2, 2021, s. 47–81.

¹⁰⁾ Např. Joseph M. DAVIS, *Concepts of Family and Friendships in the 1619. Yiddish Letters of Prague Jews*, JB 48, č. 1, 2014, s. 27–58; Lisa-Maria TILLIAN, *Von Prag nach Wien – nicht zugestellt. Jüdisch-deutsche Privatbriefe aus dem Jahr 1619*, JB 46, 2011, Supplementum, s. 75–85; TÁŽ, *„Tu jo nit anders un' schreib oft briv“*. *Jüdische Privatbriefe aus dem Jahr 1619. Quellen zur Alltagsgeschichte der Wiener Juden in der Frühen Neuzeit*, Diplomarbeit Universität Wien, Wien 2009; Sabine HÖDL, *Die Privatbriefe von Prager an Wiener Juden (1619) als familienhistorische Quelle*, in: Táž – Martha Keil (edd.), *Die jüdische Familie in Geschichte und Gegenwart*, Bodenheim 1999, s. 51–77.

¹¹⁾ Alexandr PUTÍK, *Příčiny a důsledky pražského „rabínského převratu“ roku 1579. Příspěvek k vnítropolitickým dějinám pražské židovské obce v 2. polovině 16. století*, JB 46, 2011, Supplementum, s. 33–74, 231–264.

¹²⁾ K hospodářské a obchodní činnosti rodin např. Marie BUŇATOVÁ, *Jewish Goldsmiths in Early Modern Prague: A Paper on Immigration, Labour Mobility, and Socio-Economic Relations in 16th Century Prague Jewish Society*, JB 56, č. 1, 2021, s. 29–60; TÁŽ, *Hedvábí, sklo a koření. Obchod mezi Prahou a Itálií (1500–1620)*, Praha 2019, s. 235–264.

¹³⁾ Pro rané novověkou Prahu srov. Alexandr PUTÍK (ed.), *Cesta života. Rabi Jehuda Leva ben Becalel (kol. 1525–1609)*, Praha 2009; TÝŽ, *Joachim (Chajim) Gans Braunschweig (zemř. před 1631?) a jeho usazení v České Lípě (Je totožný s metalurgem Joachimem Gaunzem, účastníkem expedice do severoamerického Roanoke?)*, *Bezděz* 30, 2021, s. 61–80; TÝŽ – Daniel POLAKO-

vztahů. Tato rekonstrukce však již jistě není hlavním cílem a výsledkem, nýbrž pouze základním kamenem pro další výzkum sociálního, politického a ekonomického ukotvení rodin ve společnosti, jejich strategií a sociální i prostorové mobility.¹⁴⁾

Poslední ze zmíněných okruhů výzkumu je také předmětem této studie. Mobilita, již se zabývá, je tu tedy primárně chápána ve smyslu prostorovém (geografickém).¹⁵⁾ Text se zaměří na vztahové sítě židovských rodin Prahy navazované v komunitách jiných regionů a s tím spojený pohyb lidí napříč blízkými i vzdálenějšími místy tehdejší Evropy. Časově je téma vymezeno obdobím 16. století a koncem doby předbělohorské. Cílem studie je popsat, jakým způsobem a mezi kterými židovskými obcemi byly takové rodinné vztahy s pražskými Židy nejčastěji navazovány a na pozadí jakých politických, společenských a ekonomických událostí k tomu docházelo. Na základě konkrétních příkladů se pak v textu pokusím formulovat určitou typologii životních událostí, jež vedly k tomu, že se rodinní příslušníci vydávali na cesty, aby v cizích zemích navštívili své blízké nebo se k nim přestěhovali natrvalo.

Pramenná základna

Pro období 16. století nejsou pro židovskou Prahu až na naprosté výjimky k dispozici prameny statistického charakteru (např. seznamy obyvatel, soupisy daňových poplatníků), z těchto důvodů tak pro takto zacílený výzkum stále zůstává naprosto klíčová prosopografická metoda.¹⁶⁾ Pro sledování příbuzenských vztahů, mnohdy

VÍČ – Jaroslav ŠULC, *New Findings about the Life of David Gans (1541–1613) and his Closest Relatives: A Study and Source Edition*, JB 51, č. 1, 2016, s. 5–63.

¹⁴⁾ Tato témata byla předmětem diskusí např. během mezinárodní konference Migrační procesy a mobilita evropských Židů na přechodu od středověku k novověku/Migrationsprozesse und Mobilität der europäischen Juden am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit, pořádané Historickým ústavem AV ČR. Srov. zprávy o konferenci: Sabine HÖDL, „Migrationsprozesse und Mobilität der europäischen Juden am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit“. *Tagungsbericht*, *Aschkenas* 32, 2022, s. 175–188; Kajetán HOLEČEK, *International Conference in Prague: 'Migration Processes and the Mobility of European Jews at the Turn of the Middle Ages and the Early Modern Period'*, JB 57, č. 1, 2022, s. 115–118.

¹⁵⁾ K prostorové (geografické) mobilitě obecně srov: Jiří ANDĚL – Ivan BIČÍK, *K některým problémům geografické mobility obyvatelstva*, Acta Universitatis Carolinae, Geografica, Supplementum, Praha 1980.

¹⁶⁾ Otto MUNELES, *Zur Prosopographie der Prager Juden im 15. und 16. Jahrhundert*, JB 2, 1966, s. 64–88. Topografickou metodu využili při rekonstrukci podoby židovské čtvrti 16. století autoři publikace: Josef TEIGE – Ignát HERRMANN – Zikmund WINTER, *Pražské ghetto*, Praha 1902. Nejucelenější edici pramenů, vztahující se k přítomnosti Židů na území českých zemí

obtížné nejen s ohledem na zlomkovitě zachovalé prameny židovských institucí, jsou tak cenným materiálem zejména epigrafické prameny jako náhrobky Starého židovského hřbitova v Praze, jejichž menší část byla v minulosti zkoumána a také edičně zpřístupněna¹⁷⁾ a zpracování dalších náhrobků hebraisty ze Židovského muzea v Praze stále pokračuje.¹⁸⁾

Vzhledem k požáru pražské židovské čtvrti v roce 1689, během něhož shořel též archiv zdejší židovské obce a jejich úřadů, jsme pro období 16. století vedle toho odkázáni především na prameny křesťanské provenience. Z nich jsou pro dané téma nejbohatším informačním materiálem staroměstské městské knihy sporného i nesporného soudnictví, mezi nimi na prvním místě *Knihy židovské bílé* (*Libri albi Judeorum*), založené na Starém Městě pražském v roce 1577 speciálně pro evidenci nesporných záležitostí Židů.¹⁹⁾

Významná jsou také akta jiných institucí, jako byl např. soud nejvyššího pražského purkrabství, apelační soud, komorní soud. Cenným zdrojem jsou pak zejména v nich uvedená svědectví (tzv. svědomí), která často referují o každodennosti života raně novověké společnosti a zachycují řadu aspektů ze života konkrétních židovských i křesťanských rodin. Mezi dokumenty jedinečného charakteru pak patří také *Soupis židovských daňových poplatníků v Praze*, datovaný historikem J. Heřmanem do roku 1540 (1528),²⁰⁾ a dále *Popis pražských Židů* z roku 1546, sestavený úředníky české komory v souvislosti s vyhnáním Židů roku 1541 z Prahy.²¹⁾ Pro mladší období druhé dekády 17. století představuje zcela unikátní materiál soubor dopisů, které v roce 1619 napsali pražští Židé a Židovky svým příbuzným a známým, usazeným ve Vídni.²²⁾

v období od středověku do roku 1620 stále představuje dvoudílná, v české a německé mutaci vydaná publikace Bohumil BONDY – František DVORSKÝ (edd.), *K historii židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku. 906 až 1620, I (906 až 1576), II (1577 až 1620)*, Praha 1906 (dále citována dle českého vydání jako *BD I; BD II*).

¹⁷⁾ Otto MUNELES – Milada VILÍMKOVÁ, *Starý židovský hřbitov v Praze*, Praha 1955; Otto MUNELES, *Epitaphs from the Ancient Jewish Cemetery of Prague*, Jerusalem 1988. Dále srov. pozn. č. 3.

¹⁸⁾ Dan POLAKOVIČ, *Documentation of the Old Jewish Cemetery in Prague*, JB 43, 2007, s. 167–192.

¹⁹⁾ K *Libri albi judeorum* srov. M. BUŇATOVÁ, *Prager Juden*, s. 39–42.

²⁰⁾ Jan HEŘMAN, *Das Steuerregister der Prager Juden aus dem Jahre 1540 (1528)*, JB 1, 1965, s. 2–58.

²¹⁾ *Popis Židův pražských, jich žen, dětí, příbuzných i čeledi, kteří listů bezpečných neměli, vykonaný dne 8. června 1546 a popis [ze] dne 10. června t. r. těch [Židů], jimž královské gleity byly vystaveny; BD I, č. 524, s. 353–367.*

²²⁾ Alfred LANDAU – Bernhard WACHSTEIN (edd.), *Jüdische Privatbriefe aus dem Jahre 1619. Nach den Originalen des k. und k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien – Leipzig 1911.*

Vedle zlomkovitě zachovaného písemného materiálu židovské proveniencie se ale badatelé, zabývající se pražskou židovskou obcí v raném novověku, musejí vyrovnat i s jinými problémy. Tím nejzávažnějším je skutečnost, že Židé (muži i ženy) vystupovali v křesťanských pramenech zpravidla pod odlišnými jmény, než tomu bylo v jejich vlastní komunitě. V městských knihách, vedených radními jednotlivých měst pražských, jsou tak tito lidé často uváděni pod jmény, která představují určité počestění (nebo poněmčení) jmen hebrejských (např. Hošek či Hašek = Jehoschua; Šťastný = Ascher nebo Selig; Viktorin = Avigdor; Heřman = Gerschom; Michal = Jekutiel; Května = Bliml).²³⁾ V řadě případů ale pražští Židé a Židovky používali v úředním styku s křesťanskými institucemi jména zcela odlišná (např. Rykl, Rückle = Lída). Identifikace osob, uvedených v těchto jazykově českých nebo německých pramenech a jejich ztotožnění se jmény, která se objevují v hebrejských pramenech (náhrobky, kolofony hebrejských tisků atd.), je tak nesmírně obtížná. Vzhledem k tomu, že podoba osobních jmen nebyla v 16. století obecně (ani u křesťanů) v písemnostech zdaleka ustálena, tak i podoba židovských jmen ve všech typech výše uvedených pramenů dále variuje.²⁴⁾

Danou, již tak značně nepřehlednou situaci jistě neulehčuje ani zvyklost, podle níž zeťové někdy přebírali příjmy rodiny nevěsty, zejména pokud se přiznili do rodiny, jež měla uvnitř komunity vlivné postavení.²⁵⁾ Další varianty podoby jmen současně souvisely též s jazykem písemnosti. V případě obecně vysoké mobility pražských Židů a současně silného přistěhovalectví cizích Židů do Prahy během druhé poloviny 16. století tak nebylo žádnou vzácností, že podoba jména příchozích se proměňovala podle toho, zda bylo o této osobě referováno v pramenu jazy-

²³⁾ Např. Bliml, dcera rabbiho Šemů éle kóhéna, manželka Móšého, snacha Jicchaka Margalita (zemřela 1573), je v pražských pramenech křesťanské proveniencie uváděna jako: Bliml, dcera Samuele Zanwila Katze Gaffa / Května Mojžišova / Května, žena Mojžiše Izákového. Jméno jejího muže pak v pramenech variuje mj. v těchto podobách: Moše ben rabbi Jicchak Margaliot / Moyses Sun Rabe Isaac / Moše Margalit / Moše, syn Jicchaka / Mojžiš Izákův / Mojžiš zlatník / Moses Goldšader či Goldscheider. Srov. O. MUNELES – M. VILÍMKOVÁ, *Starý židovský hřbitov*, náhrobek č. 96, s. 329, dále s. 153; M. BUŇATOVÁ, *Jewish Goldsmiths*, s. 38–42.

²⁴⁾ K této problematice obecně Alexander BEIDER, *Handbook of Ashkenazic Given Names and Their Variants*, Avotaynu 2009; přímo pro Prahu srov. Otto MUNELES, *Zur Namensgebung der Juden in Böhmen*, JB 2, 1966, s. 3–13; Alexander BEIDER, *Jewish Surnames in Prague*, Avotaynu 1994.

²⁵⁾ Např. Chizkia Feiweł ben Šemuel Weisswasser přijal jména svého tchána a je zpravidla v pramenech uváděn pod jménem Feitl Vokatý. Učenec Moses Ahron Theomim, který pocházel patrně z Frankfurtu nad Mohanem a v Praze se oženil s Rivkou z vlivné rodiny Horowitzů-Munků přijal jméno Aron Munka.

kově českém, nebo např. polském, německém či italském.²⁶⁾ Předpokladem pro správnou rekonstrukci příbuzenských vztahů je tedy velká zdrženlivost a obezřetnost badatelů při identifikaci a ztotožňování osob, uváděných v různých pramenech.

Situace v pražské židovské obci v 16. století

Židovská komunita v Praze prošla během 16. století rychlým demografickým, ekonomickým, ale i společenským vývojem, který v mnohém korespondoval s celkovým trendem vývoje pražské aglomerace. Počátkem 16. století, kdy měla Praha celkem 20–25 000 rezidentů, čítala zdejší židovská obec kolem 600 osob a tento počet se k roku 1546 přibližně zdvojnásobil. Ke konci téhož století, kdy císařská rezidenční metropole měla kolem 60–70 000 obyvatel, žilo v pražské židovské čtvrti mezi 6–8000 lidí. Od přelomu 15. a 16. století se Praha stávala cílem židovských přistěhovalců z českého a moravského vnitrozemí. Přicházeli Židé vyhnání z českých královských měst (např. z Českých Budějovic nebo Plzně). Průběžně se ale do pražské metropole stěhovali též lidé z dalších blízkých i vzdálenějších českých a moravských měst a městeček, jejichž důvody byly primárně ekonomické.

Na počátku 16. století se v Praze začaly usazovat také některé rodiny ze zahraničí, jež byly v předchozím období vyhnány z německých území Svaté říše římské.²⁷⁾ Jejich příchod se projevil nejen prostým zvýšením lidnatosti komunity, ale ovlivnil i její sociálněekonomickou strukturu. Do popředí se v té době dostali v pražské židovské obci lidé pocházející z českých měst jako byl Žatec, Litoměřice, Chomutov, České Budějovice, Písek, Plzeň, Domažlice, Kolín, kteří se často věnovali finančnictví a obchodu. Některé z těchto vlivných rodin přistěhovalců (např. Sachsové, Chomutovští, Žatečtí, Litoměřičtí, Brandejští) pak prostřednictvím svých

²⁶⁾ Např. italský Žid Abraham Sacerdoti, který žil přechodně v rudolfínské Praze, se v jazykově italských, německých a českých pramenech objevuje pod následujícími jmény: Abraham de Sacerdoti(bus) / Abraham von Pern [z Verony] / Abraham Sacerdoti aus Bozen / Abraham de Sacerdoti žid z Poczyn [z Bolzana] / Abraham aus Mantua / Abraham Sacerdoti a Mantua / Abraham von Reif [z Riva del Garda] / Abraham von Rofreit [z Rovereta] / Abramo Sacerdoti. Jeho v Praze usazený syn Jakub je pak zmiňován např. jako: Jacobo Scrivano da Praga / Jacob Schreiber či Šraibr / Jakub písař / Jakub Sacerdotibus. Srov. M. BUŇATOVÁ, *Hedvábi, sklo a koření*, s. 250–256.

²⁷⁾ K dějinám pražské židovské obce v 16. století srov. Marie BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg. Handel und Wirtschaftsgebaren der Prager Juden im Spiegel des Liber albus Judeorum 1577-1601*, Kiel 2011, 2016; Kateřina ČAPKOVÁ – Hillel J. KIEVAL (edd.), *Židé v českých zemích: Společná cesta dějinami*, Praha 2022; Milada VILÍMKOVÁ, *Židovské město pražské*, Praha 1993.

příslušníků a členů dalších sešvagřených rodin ovládaly nejméně po celou první polovinu 16. století chod obce a důležité úřady židovské samosprávy.²⁸⁾

Trvale stabilní ale nebyla právní situace Židů ani v Praze, potažmo v českých zemích. Během 16. století bylo židovské obyvatelstvo z města i země několikrát vyhnáno (v letech 1507/1508, 1517/18, 1541 a 1561). Nejsilnější proud migrantů mířil v těchto krizových obdobích na území polsko-litevského státu, kde byli židovští vyhnanci z Čech a Moravy polským panovníkem oficiálně přijímáni. Někteří příslušníci pražských rodin se usadili též v německých zemích nebo v severní Itálii. Tyto vynucené odchody způsobily, že řada pražských rodin byla dočasně či trvale rozptýlena mezi Prahou a dalšími aškenázskými centry Evropy jako byla Poznaň, Krakov-Kaziměř, Lublin, Lvov či Mantova. Někteří pražští Židé se usadili též ve veletržním Lipsku nebo v městečku Rovereto.

Příznivé právní podmínky pro život i podnikání Židů v Praze za vlády Maxmiliána II. a císaře Rudolfa II. ve druhé polovině 16. století pak naopak způsobily návrat některých emigrantů nebo jejich potomků z ciziny (např. z Německa a Polska), stejně jako příchod Židů dalších (např. z Frankfurtu nad Mohanem, Braniborska, Hannoverska a Brunšvicka). Významný byl v tomto ohledu příchod některých Židů ze severní Itálie (Mantova, Benátsko), motivovaný především ekonomicky. Mezi významnými aškenázskými komunitami existovaly současně od středověku další osobní vazby, jejichž součástí byla praxe studijních pobytů dospívajících mladíků v ješívách vyhlášených rabinů, stejně jako mobilita, související s obsazováním rabínských postů v jednotlivých komunitách.²⁹⁾

Sňatková politika rodin mezi aškenázskými centry Evropy

Zejména zámožné rodiny, jež ve svých rukou soustředily náboženský, politický a ekonomický vliv, upevňovaly své pozice napříč Evropou domluvenými sňatky. Těsná spojení tohoto charakteru navazovaly pražské rodiny během 16. století zejména v komunitách na území polsko-litevského státu, jako byla Poznaň, Krakov-Kaziměř, Lvov a Lublin, které v té době představovaly nejvýznamnější aškenázská centra středovýchodní Evropy. Tuto konstelaci příbuzenských sítí samozřejmě výrazně ovlivnily též vynucené migrace pražských (českých) Židů do Polska. Na územích Svaté říše římské pak mezi významná židovská centra s příbuzenskými vazba-

²⁸⁾ K tomuto podrobně: A. PUTÍK, *Příčiny a důsledky*, s. 33–74, s. 231–264.

²⁹⁾ M. BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden*, s. 46–73; TÁŽ, *Jewish Migration in Central Europe during the Transition from the Middle Ages to the Early Modern Period*, *Comenius. The Journal of Euro-American Civilization* 8, č. 1, 2021, s. 9–24.

mi na Prahu patřil Frankfurt nad Mohanem, později Führt nebo Wallerstein a od konce 16. století samozřejmě Vídeň.

O nevěstách, které přicházely do Prahy z různých židovských obcí nejen českého a moravského vnitrozemí, ale též ze zahraničí, nacházíme zprávy po celé sledované období. Byl to i případ židovky Miriam (Marianny), dcery Abrahama z Poznaně, jež byla v Praze provdána za rabína (magistra) Manasese. Z pramenů, které jsou s její osobou spjaty, můžeme usuzovat, že se jednalo o ženu, která samostatně disponovala značným majetkem.³⁰⁾ Přítomnost židovských žen v Praze, které pocházely z jiných zemí, dokládá také Popis pražských Židů, sestavený v roce 1546 úředníky české komory. Mezi více než tisícem osob zaevidovaných ve dvou seznamech jsou uvedeny také ženy původem z německých zemí (např. Rejle Kafmanová a vdova Cypora) nebo konkrétněji z Braniborska (např. Ráchel, vdova po Mojžišovi; Rivka Černá).³¹⁾

Současně se ale v tomto popisu objevují u některých rodin údaje o tom, kde byli usazeni jejich další příslušníci. Ve výčtu destinací se opět objevuje Polsko, německé a rakouské země, ale i Itálie. Například z rodiny Izaiáše, Judova syna, byla dcera Cipra provdána v Lublinu a její bratr Juda žil ve Lvově.³²⁾ Jeden ze synů Mistra Hoška (Jehošua ben rabi Šemuel Altschul) byl usazen v Itálii, jiný kdesi v německých zemích.³³⁾

Rozsáhlou síť příbuzenských vztahů v zahraničí si budovala také mocná rodina Horowitzů-Munků, jež měla své dominantní postavení v pražské židovské obci nejméně od dob Ludvíka Jagellonského opakovaně potvrzované privilegii českých panovníků. Pocházela z ní celá řada významných učenců, rabinů i obchodníků, kteří mimo Prahu působili od poloviny 16. století také v Krakově, Lublinu a později ve Vídni.³⁴⁾ Prostřednictvím sňatků se tak součástí pražské rodiny Horowitzů-Munků stávaly také dívky a ženy z významných židovských rodin z ciziny.

³⁰⁾ O. MUNELES, *Zur Prosopographie*, s. 68–69.

³¹⁾ *BD I*, č. 524, s. 357, 358.

³²⁾ V Popisu pražských Židů z roku 1546 je rodina zapsána takto: *Izaiáš Juduov syn, Maušl. Děti: Juda ve Lvově ženatý, Isdrahel (žena jeho Dubra a Izaiáš bratr její), Izák, Šťastný, Cipra vdaná v Lublíně, Růže, Jutl, Matrona, Frejdl; BD I*, č. 524, s. 360.

³³⁾ *Mistr Hošek, Rendl žena [...] Děti: Mayer, Samuhel (v Vlaších), Anjel (v Němcích), Izdrahel, Abraham, Šťastný; Judka žena; Lea kuchařka; BD I*, č. 524, s. 359.

³⁴⁾ K rodině Horowitzů-Munků srov. O. MUNELES, *Zur Prosopographie*, s. 77 an.; Bernhard WACHSTEIN, *Wer sind die Prager Munk im 16. Jahrhundert?*, *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland* 1, 1929, s. 141–151; Hirsch HOROWITZ, *Die Familie Horowitz in Prag im 16. Jahrhundert*, *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakischen Republik* 12, 1931, s. 89–105. K vídeňské větvi rodiny srov. B. WACHSTEIN, *Die Inschriften*, č. 66, s. 56 an.; Sabine HÖDL, *Zur Geschichte der Juden in Österreich unter der Enns 1550–1625*, *Dissertation Universität Wien*, Wien 1998, s. 230–234.

Hlavní představitel rodiny na přelomu 15. a 16. století, Ješaja Horowitz (Jesaia ben Ascher ha-levi), který stál jako finančník roku 1512 také u počátků hebrejského knihtisku v Praze, se oženil s Rivkou, dcerou významného rabiho Jóm Tóba. Jeden z jejich synů, Šabtaj (Schabattaj Scheftel ben Jesaia Horowitz) se pak oženil s Jochewet, dcerou slavného rabína Akiby Kohena z Budína.³⁵⁾

S významnými rodinami aškenázských komunit v různých oblastech Evropy byli Horowitzové propojeni i v následujících generacích. Jeden z jejich příslušníků, Pinkas Horowitz (Pinchas ben Israel Horowitz, asi 1535–1618) studoval v Krakově ve slavné ješivě učence Mošeho Isserlese (asi 1520–1572) a později se tu oženil s jeho sestrou Bellou. V krakovské židovské obci dosáhl Pinkas Horowitz významného postavení, zastával řadu postů v židovské samosprávě a současně zasedal v Radě čtyř zemí, což byla centrální instituce židovské samosprávy v polsko-litevském státě.³⁶⁾ Významná propojení pak existovala mezi rodinami pražských a vídeňských Horowitzů, k nimž se ještě vrátíme později.

O rozsahu tehdejší mobility finančně či obchodně aktivních rodin podává obrázek např. rodinná konstelace pražského finančníka Judle Hluchého a jeho ženy Ryfky v roce 1546. Jedna z jejich dcer, Bělka, byla provdána za Arona v Rakousích, syn Buffl (Volf) byl usazen v Poznani.³⁷⁾ Přestože měl Judl Hluchý v té době glemtem od panovníka Ferdinanda I. zajištěnu právní ochranu, jež jemu i celé rodině umožňovala přes vyhlášené vyhánění v Praze zůstat, odešla velká část rodiny na přelomu 40. a 50. let 16. století do Berlína ke dvoru braniborského kurfiřta Jáchyma II. Hectora.

Judlův syn Lipold³⁸⁾ tu totiž po tragické smrti předchozího kurfiřtova židovského finančníka Michaela Derenberga zaujal jeho místo hlavního poskytovatele úvěrů. Lipold se u berlínského dvora postupně propracoval do nejužšího kruhu dvorských služebníků, pro kurfiřta zajišťoval nejen finanční půjčky, ale později se dokonce stal hlavním správcem jeho financí. Toto postavení dvorního Žida mu

³⁵⁾ O. MUNELES – M. VILÍMKOVÁ, *Starý židovský hřbitov*, č. 18, s. 143–145; č. 71, s. 269–271; č. 65, s. 258–259.

³⁶⁾ Yehoshua HOROWITZ, *Horowitz, Phinehas ben Israel Ha-Levi*, *Encyclopaedia Judaica IX*, Detroit 2007, s. 539 an.

³⁷⁾ *Judl hluchý, Ryfka. Děti: Litman, Viktorin, Isák, Pinkas, Mojžiš, Bělka má Arona, jest v Rakousích; Buffl jest v Poznani, Nechama, Kyle; Andl kuchařka; Judlův otec Samuhel při Judlovi jest; BD I*, č. 524, s. 362. Srov. O. MUNELES – M. VILÍMKOVÁ, *Starý židovský hřbitov*, č. 84, s. 301–304.

³⁸⁾ Jeho jméno je v jazykově německých pramenech a literatuře uváděno v řadě variant jako: Lippolt / Liepolt / Leypolt / Leippoldt / Leupold / Leopold / Luppoldt / Liebmann; v českých pramenech zpravidla jako Lipman / Litman, syn Judle Hluchého nebo Lipman z Berlína.

vyneslo v roce 1556 i pověření k výkonu funkce správce nad všemi Židy v Braniborsku.³⁹⁾

Co se týče rodinných vztahů, Lipman tu se svou ženou Matou (Magdalenou) založil početnou rodinu s nejméně devíti potomky.⁴⁰⁾ V Berlíně žili se svými rodinami také Lipoldovi bratři Izák a Pinkas (Jakub) i sestra Nechama.⁴¹⁾ Podruhé se tu ale před rokem 1552 oženil také jejich otec Judl Hluchý.⁴²⁾ Přestože tato rodina pobývala dlouhých dvacet let v Berlíně, z Prahy její příslušníci zcela definitivně vlastně nikdy neodešli, stále tu vlastnili nemovitosti a měli také řadu finančních aktivit.⁴³⁾

Priznivá léta v Berlíně ukončila náhlá smrt Jáchyma II. Hectora v roce 1571, po níž byl Lipold ve vykonstruovaném procesu obžalován z řady zločinů včetně kouzelnictví a 28. ledna 1573 na jednom z berlínských náměstí veřejně popraven.⁴⁴⁾ Tyto tragické události musely rodinu jistě hluboce zasáhnout především po stránce lidské, měly na ni ale dopad též v oblasti ekonomické. Očitými svědky ať přímo popravy, nebo událostí bezprostředně navazujících byli podle všeho také někteří Židé z Prahy, jako např. rabi Selikman nebo Ryfka, žena rabiho Izáka. Ta vypověděla, že tehdy navštívila v Berlíně svou matku, ve městě viděla vystavenou hlavu popraveného a o události též mluvila s místními lidmi.⁴⁵⁾

Lipoldovu popravu následoval v rychlém sledu výnos nového kurfiřta Jana Jiřího I., kterým veškeré židovské obyvatelstvo nejen z Berlína, ale celého braniborského území vypověděl.⁴⁶⁾ Vdova po popraveném finančníkovi, Mata Lipmanová, se i s devíti nezletilými dětmi vrátila zpět do Prahy, kde našla zázemí v jednom z Lipoldových domů a přesunula se sem zpět s dětmi též Kaile, druhá žena Judle Hluchého.⁴⁷⁾ Někteří z členů širší rodiny, např. potomci Lipoldova bratra Pinkase (Jakuba), se pak usadili v Poznani.⁴⁸⁾

Jako další příklad rodinných propojení mezi Prahou a Poznani je možno uvést pražskou rodinu Weiselů a její spříznění s poznaňskou rodinou Kolmanů. Rodina

³⁹⁾ Aron ACKERMANN, *Münzmeister Lippold. Ein Beitrag zur Kultur- und Sittengeschichte des Mittelalters*, Jahrbuch der Jüdisch-litterarischen Gesellschaft 7 1909, s. 1–112, zde s. 8–12 a příloha č. 1, s. 79–80.

⁴⁰⁾ Tamtéž, příl. č. 8, s. 98–99.

⁴¹⁾ Tamtéž, s. 21–22, příl. č. 2, s. 80–81; AHMP, Sbirka rukopisů, rkp. 991, Kniha nálezů radních Starého Města pražského, fol. 223v.

⁴²⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, rkp. 101, Kniha obligací a smluv Starého Města pražského (1552–1581), fol. 3r.

⁴³⁾ AHMP, rkp. 991, fol. 223v; tamtéž, fol. 370v–371v.

⁴⁴⁾ A. ACKERMANN, *Münzmeister Lippold*, s. 33 an; AHMP, Sbirka rukopisů, rkp. 1057, Kniha svědomí Starého Města pražského (1572–1574), fol. 68r–v.

⁴⁵⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, rkp. 1057, fol. 68r–v.

⁴⁶⁾ Aron ACKERMANN, *Geschichte der Juden in Brandenburg*, Berlin 1906, s. 60–61.

⁴⁷⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, rkp. 2169, Liber albus Judeorum (1577–1601), fol. 69r.

⁴⁸⁾ A. ACKERMANN, *Münzmeister Lippold*, s. 31–33.

Weiselů patřila v Praze po celé 16. století k elitám, mezi příslušníky širší rodiny byli lékaři, zámožní obchodníci a finančníci, z nichž několik zastávalo během této doby také post židovského rychtáře a řada z nich úřady v židovské samosprávě. Obdobně vlivná byla v Poznani rodina Kolmanů.⁴⁹⁾

Svatby

Se sňatky mezi rodinami v různých místech souvisely také nejběžnější důvody, proč se lidé vydávali na cesty. Takové příležitosti představovaly životní události jako svatby, narození dětí či úmrtí v rodině.⁵⁰⁾ Můžeme sice předpokládat, že taková rodinná setkávání byla, zejména v zámožných rodinách, obvyklá a poměrně častá. O této každodennosti života uvnitř jednotlivých rodin se ale z pramenů dozvídáme opět jen dosti zřídka a spíše pak mimoděk. Vzácné zprávy přinášejí někdy právě svědecké výpovědi Židů a Židovek u různých soudů.

O takové události referuje např. soudní spor pražské Židovky Salomeny Impresorové (ze slavné tiskařské rodin Gersonidiů) se staroměstským kancléřem Sixtem z Ottersdorfu. Z jedné svědecké výpovědi vyplynulo, že Salomena Impresorová zůstala v sychravém podzimu roku 1579 v pražské židovské čtvrti sama doma se svými dvěma těžce nemocnými dětmi. Zbytek rodiny, tedy její otec Mojžiš Impresor i Salomeny manžel byli totiž mimo Prahu na svatbě Salomenina bratra.⁵¹⁾

Způsob i náročnost cestování na svatební veselí v cizině pak dokumentuje jeden případ z prostředí vídeňských Židů. Dvorní Žid Lasl Lazarus se v roce 1624 obrátil na dvorskou komoru s prosbou o vystavení cestovního pasu do Polska. Důvodem byla svatba jeho syna, na níž plánoval Lasl Lazarus z Vídně jet společně se svými příbuznými a známými na dvou až třech vozech.⁵²⁾

Festivity

Významnou příležitostí k rodinným sešlostem skýtaly náboženské svátky, písemné zprávy o nich jsou ale dosti vzácné. V pražském prostředí přináší takové informace např. svědecká výpověď v jednom soudním sporu, který se primárně týkal obchod-

⁴⁹⁾ M. BUŇATOVÁ, *Rykl Enochova*, s. 221 an.

⁵⁰⁾ Martha KEIL, *Gemeinde und Kultur. Die mittelalterlichen Grundlagen jüdischen Lebens in Österreich*, in: Evelyn Brugger – Albert Lichtblau – Christoph Lind – Martha Keil – Barbara Staudinger, *Geschichte der Juden in Österreich*, Wien 2006, s. 15–122, zde s. 103 an.

⁵¹⁾ AHMP, rkp. 1053 *Knihovna svědomí Starého Města pražského 1579–1585*, fol. 7v–8v.

⁵²⁾ Peter RAUSCHER – Barbara STAUDINGER (edd.), *Austria Judaica. Quellen zur Geschichte der Juden in Niederösterreich und Wien 1496–1671*, Wien – München 2011, s. 326, č. 154.

ní záležitosti, k níž došlo roku 1574 na svatobartolomějském trhu v Linci. Mimo-
děk se tu dozvídáme i zajímavé střípky z každodennosti jednoho z vlivných před-
stavitelů tehdejší pražské židovské obce, Izáka Líkaře (Jicchach ben Moše Rofe).
Tento zámožný obchodník a finančník byl tchánem svého vrstevníka, bankéře Mar-
ka Mordechaje Meyzla. V roce 1574 se rozhodl trávit svátky židovského nového
roku (Roš ha šana) u svého bratra Lva (Lebla) v Pardubicích ve východních Če-
chách. Izák Líkař, který k němu na svátky do Pardubic přijel, se tu však nevěnoval
pouze rodinným záležitostem, ale stihl tu ještě dojednat nějaké obchody. Právě ty
se pak staly předmětem soudního sporu, z něhož se o Izákově pobytu u bratra Lva
v Pardubicích dozvídáme.⁵³⁾

Návštěvy příbuzných, úřední jednání

Jako krátkodobou mobilitu lze označit také další návštěvy mezi příbuznými, které
mohly, ale nemusely mít zvláštní důvod. O takových kontaktech Židů z Krakova,
Poznaně nebo Lublinu s příbuznými v Praze jsme informováni zejména kolem po-
loviny 16. století, kdy řada pražských rodin odešla pryč ze země, často právě do
oblastí polsko-litevského státu. Tito emigranti zůstávali s pražským prostředím na-
dále spjati nejen svými osobními kontakty, ale v právním ohledu také svými vlast-
nickými a dědickými právy k rodinným nemovitostem v pražském Židovském Měs-
tě. Situace jako pozůstalostní řízení, převody dílů nemovitostí nebo vyplácení věna,
velmi aktuální zejména pro první generaci vystěhovalců a vystěhovalkyň, byly řeše-
ny různými způsoby.

Někteří vyřizovali tyto záležitosti „na dálku“, prostřednictvím židovských insti-
tucí nebo křesťanských samospráv měst. V prvním případě probíhal proces tak, že
lidé předstoupili v místě svého pobytu v cizině před tamější židovské starší nebo
rabíny, před nimiž příslušný převod, darování nebo kvitanci provedli. Ti pak o tom-
to učinili úřední zápis, který zaslali židovským starším v Praze. Tito úředníci jej
pravděpodobně (knihy se nezachovaly) zanesli do svých knih vedených na obci,
současně jej nechali zapsat také do městských knih, vedených na staroměstské
radnici. Takto například roku 1536 kvitovala z Krakova Židovka Grendl, dcera
Mojžiše, svého pražského příbuzného zlatníka Mojžiše, syna Izáka, ze splacení
svého dědického podílu, který měla pojištěn na jeho domě ve Zlaté ulici.⁵⁴⁾

⁵³⁾ AHMP, rkp. 1057, fol. 244r–247v.

⁵⁴⁾ AHMP, rkp. 2111, *Knih trhová žlutá Starého Města pražského 1531–1543* (shořelá), fol 134v.
Zápisy z městských knih, které shořely při požáru Staroměstské radnice v roce 1945, jsou cito-
vány dle Výpisů archiváře Josefa Teigeho, uložených v Archivu Židovského Muzea v Praze
(dále J. TEIGE, *Výpisy*), zde s. 151.

Jindy provedli imigranti tento převod v cizině přímo před tamější městskou radou, jejíž úředníci pak o tom písemně informovali staroměstské radní. Ti tyto změny ve vlastnictví dílů domů v pražské židovské čtvrti nebo informace o splátkách dluhů zanesli do městských knih. Takto např. roku 1552 převedl před městskou radou v Krakově-Kaziměři své díly pražského domu Šalomún z Krakova na svého bratra Mistra Hoška, který žil v Praze.⁵⁵⁾

Oba tyto způsoby byly využívány zejména v nekomplikovaných případech, kde mezi příbuznými panovala na věci obecná shoda. Popsaný postup totiž šetřil čas i peníze, neboť nebylo nutné se kvůli jeho vyřízení vypravit na zdlouhavou a mnohdy i namáhavou cestu. Svě podíly na domech v Praze takto v 16. století převáděli někteří pražští židovští emigranti a emigrantky, usazení např. v Lublinu, Lvově, Krakově nebo Bochni.⁵⁶⁾

Ze stejných úsporných důvodů vyřizovali tyto záležitosti Židé z ciziny někdy také prostřednictvím zástupců, kteří za ně v Praze jednali osobně. K úřednímu jednání v Praze zplnomocnili jinou osobu, zpravidla příbuzného, známého nebo někoho s vysokou kredibilitou a vážností ve své komunitě (židovští starší, písaři, advokáti). Tito zmocněnci pak na základě udělené plné moci, kterou dokládali písemně, jednali v otázkách nesporného i sporného soudnictví jménem příslušné osoby. Prostřednictvím zmocněnce tak např. roku 1555 postoupil své díly na nemovitostech v Praze pražský emigrant Jakub, usazený v Padově.⁵⁷⁾

Někdy byl akt zplnomocnění proveden přímo v Praze. Např. v roce 1538 se do staroměstské rady ohlásil Samuhel, syn Mojžíše, aby dva zdejší Židy, svého strýce Davida Alexandrova a dále Chaima Žatce zplnomocnil k přijímání splátek dluhu. Samuhel, syn Mojžíše, původem z Prahy, žil totiž tehdy i se svým bratrem Heřmanem již trvale v Krakově. Toto rozhodnutí zdůvodňoval Samuhel právě tím, že se kvůli svému odjezdu zpět do Krakova už nemůže v Praze déle zdržovat, a proto celou záležitostí pověřil jmenované pražské Židy. Do Prahy se ale příležitostně vracel i později. Roku 1540 na staroměstské radnici potvrdil převzetí splátek a roku 1541 kvitoval, že je celý dluh již splacen.⁵⁸⁾

Z obdobných příčin se pražští Židé a Židovky někdy naopak vydávali do ciziny. Jako příklad lze uvést opět jeden případ z rodiny již zmíněného finančníka Judle Hluchého. V roce 1564 proběhlo na staroměstské radnici soudní jednání, v němž si Judlova dcera Nechama nárokovala své dosud nevyplacené věno, pojištěné na jednom z pražských domů svého otce. Nechama, tehdy již vdova po rabi Izrahelovi, žila předešle v Berlíně. Proti jejím nárokům se postavil jeden z jejích bratří, Izák,

⁵⁵⁾ AHMP, rkp. 2117, *Kniha trhová bílá Starého Města pražského 1543–1561 (shořelá)*, fol. 267v; J. TEIGE, *Výpisy*, s. 167.

⁵⁶⁾ Tamtéž, fol. 178r, 214v, 219v; J. TEIGE, *Výpisy*, s. 165 an.

⁵⁷⁾ Tamtéž, fol. 348r; J. TEIGE, *Výpisy*, s. 170.

⁵⁸⁾ AHMP, rkp. 2134, *Kniha obligací Starého Města pražského 1528–1542*, fol. 336v.

kteřý argumentoval tím, že větší část věna byla jeho sestře (v Berlíně) již vyplacena, což chtěl doložit písemností braniborského kurfiřta Jáchyma II. Hectora. V této záležitosti pak Izák staroměstské radní žádal o odklad dalšího jednání s tím, „...*aby ještě do Berlína odjeti mohl a tu by se snad vyptal něco vějše, že je dáno...*“. To staroměstští radní ale s nejmvětší pravděpodobností nepovolili a spor rovnou rozhodli ve prospěch Nechamy, která byla zvedena v polovinu pražského domu svého otce.⁵⁹⁾

V případě komplikovaných úředních jednání nebo přímo sporů ale přijížděli emigranti někdy raději osobně, aby si zde před úřady, příbuznými i případnými věřiteli zesnulého pohlídali svá práva. Patrně takové důvody stály za příjezdem Samuele Šmaje ze Slezska, který byl jedním ze synů bohatého zlatníka Izáka Goldšadera (Eisik ben Mosche Margalio).⁶⁰⁾ Když v září 1582 tento zlatník zemřel, obrátila se na vdovu Annu Goldšaderovu i nebožtíkovy syny z prvního manželství postupně řada věřitelů. Během pozůstalostního řízení, probíhajícího před staroměstským soudem, tak byly řešeny pohledávky Goldšaderových věřitelů a současně dědické nároky pozůstalých. Svá dědická práva přijel do Prahy roku 1583 před soud osobně hájit také zlatníkův syn Samuel Šmaje, který žil dlouhodobě ve Slezsku. Poté, co po otci svůj dědický podíl získal, již v Praze zůstal.⁶¹⁾

Mezi Prahou a Vídní

Velmi úzké příbuzenské vztahy existovaly od konce 16. století mezi pražskými a vídeňskými Židy. S ekonomickým rozvojem Vídně v poslední třetině 16. století a poté, co zde císař Maxmilián II. povolil roku 1571 pobyt sedmi privilegovaným židovským rodinám, se začali totiž do Vídně z Prahy i jiných míst postupně přesouvat příslušníci movitějších rodin. Již od 70. let 16. století tu byl usazen Hyrš (Jelen) z pražské obchodnické rodiny Estery Hoškové, jehož další bratři žili vedle Prahy též na Moravě a na Litvě. Estera Hošková byla dcerou židovského staršího Jeronýma Chromého (Grona) a neteří slavného pražského tiskaře Heřmana Impresora (Geršom Katz Mechokek).⁶²⁾ Jednalo se o podnikavou ženu, jež se zabývala jak dálkovým obchodem, tak finančnictvím a z pramenů víme, že u svého syna Hyrše ve Vídní někdy pobývala.⁶³⁾

⁵⁹⁾ AHMP, rkp. 991, fol. 223v.

⁶⁰⁾ K rodině zlatníků Goldšaderů (Margalio) srov. M. BUŇATOVÁ, *Jewish Goldsmiths*, s. 37–50.

⁶¹⁾ AHMP, rkp. 2186, kniha přípovědi Starého Města pražského 1578–1600, fol. 54v; tamtéž, rkp. 2169, fol. 125v, 97v–98r.

⁶²⁾ Srov. Olga SIXTOVÁ, *Hebrejský knihtisk v Praze (1512–1670)*, dizertační práce Univerzity Karlovy, Praha 2017.

⁶³⁾ V Seznamu pražských Židů z roku 1546 byli uvedeni mezi těmi, kteří disponovali ochranným gjelem ze dne 8. března 1545, oprávnujícím je k dalšímu pobytu v Praze. „*Jerolim chromý,*

V nově se formující, postupně se rozšiřující komunitě vídeňských Židů si významné postavení získal zejména Veit Munka⁶⁴ z pražské rodiny Horowitzů-Munků a jeho žena Gertrud Munková z rodiny Wendl.⁶⁵ Otcem Veitla Munky byl učenec Moses Ahron Theomim, původem z Německa (snad z Frankfurtu nad Mohanem), který se v Praze oženil s Rebbekou (Rivkou), dcerou Izrahele Munky, významného představitele zdejší komunity. Z tohoto manželství vzešla řada dětí, z nichž synové se uplatnili v židovské samosprávě i na rabinských postech různých židovských obcí Evropy.⁶⁶

Dva ze synů Mosese Ahrona Theomima a Rivky Munkové, bratři Veit Munka (Samuel Phöbus ben Moses Ahron Theomim) a Salomon Munka (Meschulam Salman Theomim) se někdy ke konci 16. století natrvalo přesunuli do Vídně. Získali zde elitní mocenské postavení ve své komunitě, současně navázali významné obchodní kontakty v prostředí císařského dvora. Veit Munka, manžel Gertrud, se stal prvním představeným nově konstituované vídeňské židovské obce. Po stránce ekonomické se Veit a Gertrud Munkovi věnovali finančnictví a obchodu se zahraničním kramářským zbožím, jež dodávali také k císařskému dvoru.⁶⁷

Mezi další rodiny, jež byly příbuzensky propojeny s pražskou komunitou, patřili vedle Horowitzů též Auerbachové, Wendlové, Hammerschlagové nebo potomci lékaře Mošeho Lucerny. Také někteří z těchto vídeňských (často dvorních) Židů byli nejen příbuzensky, ale také vlastnictvím dále vázáni na pražskou židovskou čtvrť. Byl to případ např. Reginy a Wolfa Wendlových, kteří v roce 1598 darovali svému vnuku Simonu Munkovi, synu Gertrud a Veita Munkových, svůj díl na tzv. Munkovském domě ve Zlaté ulici v Praze.⁶⁸ Naopak Gertrud Munková, žijící ve Vídni, si poté, co roku 1615 odověla, zakoupila výstavný dům na Starém Městě pražském.⁶⁹ Sondu do každodennosti těchto příbuzenských a osobních vztahů

Nechama. Děti: Jonáš, Ryfka jeho žena, Estera, muž její Hošek a syn jich Jelen.; *BD I*, č. 524, s. 364. Dále srov. AHMP, rkp. 1057, fol. 73v; Marie BUŇATOVÁ, *Podnikání žen v raně novověké Praze a jejich zapojení do obchodu s kramářským zbožím*, *Pražský sborník historický* 46, 2018, s. 59–100, zde s. 94–95.

⁶⁴ Veit Munka (Samuel Phöbus ben Moses Ahron Lemml Theomim, Vit / Feytl / Feitl / Feyviš Munka or Munk).

⁶⁵ Gertrud Munková (též Gutrut / Gertrut / Gerrterat / Hertrut Munk nebo Munková, též Gertrut Wendelin). Narodena někdy po roce 1550, zemřela v období mezi 22. 5. 1622 a rokem 1625.

⁶⁶ B. WACHSTEIN, *Die Inschriften*, č. 66, s. 56 an.

⁶⁷ K dějinám vídeňské židovské obce v tomto období srov. zejména: Sabine HÖDL, *Zur Geschichte der Juden*, zejména s. 230 an; Barbara STAUDINGER, *Die Zeit der Landjuden und der Wiener Judenstadt*, in: E. Bruggen – A. Lichtblau – Ch. Lind – M. Keil – B. Staudinger, *Geschichte der Juden in Österreich*, s. 229–337, 597–615.

⁶⁸ AHMP, rkp. 2169, fol. 335v.

⁶⁹ AHMP, rkp. 2170, *Liber albus Judeorum (1601–1701)*, fol. 198v.

Židů v obou metropolích umožňuje unikátní soubor dopisů, které pražští Židé a Židovky napsali v roce 1619 svým příbuzným a známým do Vídně.⁷⁰⁾

Trvalé přesuny

Lidé se ale někdy ke svým příbuzným stěhovali i natrvalo a takovým klasickým případem bylo přistěhování stárnoucích rodičů ke svým dětem. Z těchto důvodů se do Prahy před rokem 1584 přestěhoval se svou ženou finančník Pfeifuss (Feiviš) z Igersheimu an der Taube v dnešním Bádensku-Württembersku. V Igersheimu an der Taube, který tehdy patřil k panství řádu německých rytířů se sídlem v Mergentheimu, žil předtím Pfeifuss téměř dvacet let. O jeho motivacích k přesunu do Prahy se dozvídáme z jeho supliky dvorské komoře ve Vídni z roku 1584. Žádal v ní totiž císaře Rudolfa II. o vystavení *passbriefu* pro svou cestu z Prahy zpět na území Svaté říše římské, aby tu mohl vymáhat své pohledávky. V suplice přímo uváděl, že jeho tři dcery se vdaly do Prahy a on, aby od nich nebyl ve svých letech tak daleko, se sem z Igersheimu an der Taube přestěhoval za nimi. Cestu za dlužníky pak zdůvodňoval tím, že musí vyplatit věno svým zeťům.⁷¹⁾

Z pražských pramenů pak víme, že jedna z jeho dcer, Malka, byla zhruba od roku 1587 v Praze provdána za proslulého lékaře Mošeho Lucernu (Moses Maor-Katan).⁷²⁾ Tento rodák z Mantovy a absolvent lékařské fakulty v Padově působil dříve ve Frankfurtu nad Mohanem, odkud pro neshody se zdejší židovskou obcí odešel právě na panství řádu německých rytířů do Mergentheimu.⁷³⁾ Pravděpodobně zde se také tento lékař seznámil s finančníkem Pfeifussem a oženil se s jednou z jeho dcer. Další manželkou Mošeho Lucerny pak byla pražská Židovka Gitl (Keile), dcera Mosese Ahrona Theomima a Rivky Munkové z rodiny Horowitzů. Jejich potomci pak opět přesídlili do Vídně.⁷⁴⁾

⁷⁰⁾ Srov. pozn. č. 10 a č. 22.

⁷¹⁾ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Reichshofrat, Grat Feud Geleitbriefe 4–24 Juden.

⁷²⁾ AHMP, rkp. 2169, fol. 135v.

⁷³⁾ Wolfgang TREUE, *Zwischen jüdischer Tradition und christlicher Universität: Die Akademisierung der jüdischen Ärzteschaft in Frankfurt am Main in der Frühen Neuzeit*, Würzburger medizinhistorische Mitteilungen 17, 1998, s. 375–397.

⁷⁴⁾ B. WACHSTEIN, *Inschriften*, č. 26, s. 26–27. K dalším členům rodiny Maor-Katan (Lucerna) srov. č. 87, s. 73–74; č. 210, s. 162–164; č. 283, s. 164–165; č. 283, s. 216–217; č. 490, s. 370–371; č. 600, s. 455; A. LANDAU – B. WACHSTEIN, *Jüdische Privatbriefe*, č. 1 a č. 2, s. 1–6; Quido KISCH, *Die Prager Universität und die Juden. Mit Beiträgen zur Geschichte des Medizinstudiums*, Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslowakischen Republik 6, 1934, s. 1–144, zde s. 15–16, 81–82.

Další příklad přestěhování stárnoucích rodičů k dětem v Praze se váže k veronské rodině Bassevi. Vedle slavného Jakuba Basseviho z Treuenberku se v Praze postupně usazovali i jiní členové této širší rodiny.⁷⁵⁾ Jedním z nich byl Leon Bassevi, který byl patrně bratrancem či nevlastním bratrem Jakuba Basseviho. Právě za Leonem se do Prahy přestěhovala z Innsbrucku jeho stará ovdovělá matka Gentilia Donati. Leon byl jejím synem z prvního manželství, podruhé byla Gentilia v Innsbrucku provdána za bohatého dvorského dodavatele Marxe Maye. Po jeho smrti se pak přestěhovala ke svému synu Leonovi do Prahy.

Víme to opět díky jednomu rodinnému sporu. Když ji totiž jeden z jejich nevlastních synů, Abraham May, přestal z Innsbrucku platit domluvenou roční vdovskou rentu, podala žalobu k soudu v pražské židovské obci. Abraham May se naopak obrátil s touto záležitostí nejprve na židovské rabíny ve Frankfurtu nad Mohanem a později celou věc předal soudu v Innsbrucku, jež roku 1630 Gentilii předvolal. Ta se pak podle dochovaných svědectví přes svůj vysoký věk a chladné počasí neváhala vydat v zimním období na namáhavou cestu alpskými průsmyky a k soudu v Innsbrucku se skutečně dostavila. O výsledku tohoto rodinného sporu bohužel zatím nemáme dostatek jiných zpráv.⁷⁶⁾

Závěr

Příbuzenské vztahy mezi židovskými rodinami usazenými v rozličných oblastech byly během raného novověku nejpřirozenějším a nejběžnějším důvodem cestování a pohybu rodinných příslušníků mezi jednotlivými obcemi. Budování takových vazeb je možné považovat za součást životních strategií, jež příslušníci židovské menšiny používali k upevnění svého mocenského postavení. Tyto strategie byly samozřejmě vlastní zejména zámožnějším rodinám, jež tak prostřednictvím sňatků s členy jiných vlivných rodin posilovaly své postavení jak uvnitř místní komunity, tak i v jiných židovských obcích. Takové jednání bylo příznačné také pro raně novověkou židovskou společnost v Praze. Rodinné sítě mezi Židy v Praze a jejich souvěrci v jiných zemích byly v 16. století determinovány také migrací vynucenou. Tyto dva jevy způsobily, že řada pražských rodin byla příbuzenskými vztahy provázána napříč různými židovskými obcemi Evropy.

Nejsilnější rodinné, ale na ně též někdy navázané obchodní vazby pak existovaly mezi Prahou a komunitami v Krakově-Kaziměři, Poznani, též v Lublinu a Lvově.

⁷⁵⁾ M. BUŇATOVÁ, *Hedvábí, sklo a koření*, s. 257–263.

⁷⁶⁾ Heinz NOFLATSCHER, *Jüdisches Leben in Tirol im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Thomas Albrich (ed.), *Jüdisches Leben im historischen Tirol I: Vom Mittelalter bis 1805*, Innsbruck – Wien 2013, s. 135–246, zde s. 154–155, 164.

Současně tyto vazby existovaly také s velkou komunitou ve Frankfurtu nad Mohanem, ale po polovině 16. století i s menšími komunitami v Braniborsku, Hannoveru nebo Švábsku. V rudolfinském období, kdy ekonomická situace přilákala do císařské rezidence řadu židovských obchodníků a finančníků ze severní Itálie, se vytvořila rodinná spojení mezi Prahou a komunitami v Mantově, Veroně, Roveretu nebo v Riva del Garda. Naprosto jedinečným dokladem příbuzenských a současně obchodních a finančních vazeb pak byla propojení vlivných židovských rodin v Praze a ve Vídni na přelomu 16. a 17. století.

Podíváme-li se na rodinnou mobilitu z hlediska důvodů setkávání, můžeme v Praze identifikovat její důvody od svateb, pozůstalostních a jiných soudních řízení přes běžné rodinné návštěvy, setkávání během náboženských svátků až po trvalé přesídlení k příbuzným. Zprávy o takových rodinných kontaktech, jakkoliv jsou v pramenech řídké, považují za velmi cenné, neboť pomáhají překročit obvyklý rámec nahlížení na dějiny židovské komunity a umožňují vhled do každodennosti vnitřního života rodin tehdejší doby.

Marie Buňatová

FAMILY MOBILITY BETWEEN ASHKENAZI COMMUNITIES IN EARLY MODERN EUROPE SHOWN ON THE EXAMPLE OF THE PRAGUE JEWISH COMMUNITY IN THE LONG 16TH CENTURY

SUMMARY

During the early modern age, family relationships between Jewish families settled in various areas were the most natural and common reasons for travelling and movements of family members between individual communities. The establishment of such ties can be considered a part of life strategies employed by members of the Jewish community in order to strengthen their power. Naturally, these strategies were common especially in wealthier families who used marriages with members of other influential families to strengthen their position both within a local community and other Jewish communities. Such behaviour was also characteristic of the early modern Jewish society in Prague. These family networks between Prague Jews and their fellow-believers in other countries were also determined by a forced migration in the 16th century. These two phenomena caused that many Prague families had family relationships with various Jewish communities across Europe.

The strongest family – and sometimes also related business – ties existed between Prague and communities in Kraków-Kazimierz, Poznań, Lublin and Lviv. There also existed ties with a large community in Frankfurt am Main and after the middle of the 16th century also with smaller communities in Brandenburg, Hanover region or Swabia. During the Rudolphine period – when the economic situation attracted numerous Jewish businessmen and financiers from Northern Italy to the emperor's residence – family connections between Prague and communities in Mantua, Verona, Rovereto or Riva del Garda were established. As a unique proof of family and at the same time business and financial ties, connections between influential Jewish families in Prague and Vienna forged at the turn of the 16th and 17th centuries can be cited.

If we were to study the family mobility based on reasons for such meetings, the following reasons for the mobility could be identified in Prague: weddings, various proceedings pertaining to inheritance and legal proceedings, common family visits, meetings during religious holidays, up to permanent relocations to live with relatives. Information about such family contacts is rarely to be found in various

sources, yet the author considers it very valuable, since it helps to step outside a common framework for interpreting the history of the Jewish community and enables us to get an insight into everyday internal life of families at that time.

Translated by Daniela Reischlová

Jiří K u b e š

**PROKOP VOJTĚCH ČERNÍN Z CHUDENIC
(1726–1777).**

Český hrabě mezi barokem a osvícenstvím

ABSTRACT

Prokop Adalbert Czernin von Chudenitz (1726–1777). Bohemian Count between the Baroque and Enlightenment

The author reconstructed the hitherto little-known life story of the rich Bohemian count Prokop Adalbert Czernin von Chudenitz (1726–1777). He analysed his upbringing and education, career, financial and family situation, composition of his servants, itinerary and favourite residences, including his involvement in the field of theatre. The data gathered was then used to compare the count with his better-known ancestors, as the author wanted to explain why Prokop Adalbert did not establish himself at the imperial court or in high land offices. Lack of education and financial setbacks were mainly to blame. Subsequently, the author attempted to assess to what extent Count Czernin was influenced by Enlightenment ideas, which he may have become acquainted with already during his grand tour. He concludes that Czernin can be seen not only as a generous and bad manager, but also as a prominent builder or a devout Catholic who was neither a reformer nor a vocal promoter of Enlightenment innovations. Nevertheless, he was fluent in French and established himself in public life as a connoisseur and patron of the theatre who promoted mainly modern German drama aimed not only at the noble elite but also at a middle-class audience. He co-designed the repertoire of the theatre in Kotce (1774–1776) and as director of this theatre he participated in the vernacularisation process, i.e. contributed to the penetration of Enlightenment ideas into Central European society.

Keywords: the Czernins von Chudenitz – 18th century – the Habsburg Monarchy – Baroque – Enlightenment

V roce 2011 vyšla kniha Ivo Cermana s názvem *Šlechtická kultura v 18. století* s podtitulem *Filozofové, mystici, politici*. Autor v ní novátorským přístupem představil, jak se čeští a moravští šlechtici aktivně podíleli coby spisovatelé, filozofové a politici na evropském osvícenství. Inspirován intelektuálními dějinami rekonstruoval podobu a strukturu objevených literárních děl a kontext jejich vzniku a poukázal především na klíčové místo etiky v osvětské filozofii.¹⁾ Ivo Cerman tak výrazným způsobem zasáhl do debaty o podobách a podstatě osvícenství v rakouské monarchii a docenil úlohu, již v procesu recipování osvětských myšlenek sehrála šlechta. Jeho kniha však nemůže být chápána jako komplexní pojednání o šlechtické kultuře té doby, protože nechal stranou řadu souvisejících otázek. Například se soustředil na literární díla sepsaná šlechtici, ale pominul fenomén divadla. Divadelní hry sice šlechtici ve velkém nepsali, ale nacházelo se mezi nimi mnoho podporovatelů divadla a ti jistě také ovlivňovali soudobou tvorbu a dávali najevo svůj vkus výběrem zahraničních děl, jež se inscenovala, a podíleli se zároveň na vernakularizačním zápasu, když začali preferovat představení v německém jazyce.²⁾ Ne všichni tehdejší šlechtici po sobě také zanechali nějaké literární dílo a je otázkou, nakolik ovlivňovaly osvětské myšlenky právě tuto, do jisté míry „mlčící“ většinu urozené společnosti.

V tomto článku bude upozorněno na jednoho z takových šlechticů, kteří dosud zůstali stranou bádání. Jedná se o hraběte Prokopa Vojtěcha Černína z Chudenic (1726–1777), člena starého a v 17. a 18. století velmi mocného českého šlechtického rodu.³⁾ Ivo Cerman se o něm ve své citované práci krátce zmiňuje v souvislosti s jeho studiem u Vitriaria v Leidenu a s posudkem, který si na mladého Černína nechala vypracovat jeho matka a v němž je Prokop Vojtěch líčen jako náladový,

¹⁾ Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011, zejména s. 5–8.

²⁾ K vernakularizačnímu zápasu typickému pro osvícenství blíže Daniela TINKOVÁ, *Osvícenství jako proces „vernakularizace vědění“*, Cornova 10, č. 2, 2020, s. 11–20, zde s. 13. Autorka sice o divadlu nehovoří, ale používá podobný příklad s operou, v níž tehdy probíhal boj mezi německou a tradiční italskou operou a navrch získávala ta německá. K dějinám divadla v druhé polovině 18. století blíže Alena JAKUBCOVÁ (ed.), *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla*, Praha 2007. Mezi mecenáše divadla tehdy patřili např. Clam-Gallasové, Clary-Aldringenové, Chotkové, Krakovští z Kolovrat, Lichtenštejnové, Nosticové či Valdštejnové. Viz též hesla v České divadelní encyklopedii, jež je dostupná na http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Kategorie:Star%C5%A1%C3%AD_divadlo_v_%C4%8Desk%C3%BDch_zem%C3%ADch.

³⁾ K dějinám rodu zejména František TISCHER, *Heřman hr. Černín z Chudenic: obraz ze života a činnosti jeho*, Praha 1903–1904; Zdeněk KALISTA, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic: zrození barokního kavalíra*, Praha 1932; František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/4*, Jindřichův Hradec 1936; Zdeněk HOJDA a kol., *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje III*, Praha 2014.

snivý, ponurý a zádumčivý cholerik.⁴⁾ Ve zbytku práce se však autor k Černínovi, jednomu z tehdejších nejbohatších českých šlechticů, nevrací. Otázkou tedy zůstává, jak Prokop Vojtěch později zužitkoval svá studia v Nizozemí a vůbec celou svou kavalírskou cestu⁵⁾ a zda ho osvícenské ideály nějakým způsobem ovlivnily, či zda zůstal myšlenkově zakořeněn spíše v barokním šlechtickém světě. Pokud se totiž badatel pokusí získat informace o jeho dospělém životě, mnoho se toho z dosud publikovaných prací nedozví,⁶⁾ což je v rozporu s faktem, že o jeho otci, dědovi či pradědovi toho víme poměrně hodně.⁷⁾ Jako kdyby stál Prokop Vojtěch ve stínu svých slavnějších předků, jako kdyby se ničím neproslavil a nic významného po sobě nezanechal. Je faktem, že filozofické či politické úvahy po něm určitě nezbyly, navíc nedosáhl (jak ještě uvidíme) na žádný významný úřad. Přesto by neměl být zapomenut a opomíjen, protože, jak bude doloženo, nešlo o žádného bezvýznamného a veřejnosti neznámého člověka. Také bude prozkoumáno, jak Prokop Vojtěch navázal na zásluhy svých poměrně úspěšných a nepřehlédnutelných předků v rakouské habsburské monarchii a proč se mu nepodařilo získat významné zemské či dvorské funkce, což zřejmě vedlo k pozdějšímu nezájmu historiků o tohoto muže.⁸⁾

Abyste bylo možné odpovědět na položené otázky komplexněji, je nutné projít základní etapy Černínova života a nastínit jeho životní styl i myšlenkový svět. Proto se první část textu věnuje průběhu jeho výchovy a vzdělání a následuje ji pojednání

⁴⁾ I. CERMAN, *Šlechtická kultura*, s. 98–99, 251–252 a pozn. 21 na s. 649. Nevíme ale jistě, zda se slova posudku vztahují na Prokopa Vojtěcha, protože je nedatovaný.

⁵⁾ O ní blíže Jiří KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013, s. 171–176.

⁶⁾ Základní informace poskytuje zejména F. TEPLÝ, *Dějiny města I/4*, s. 79–181. Jeho sběratelské aktivity krátce připomíná Lubomír SLAVÍČEK, „Sobě, umění, přátelům“. *Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*, Brno 2007, s. 53–54; jeho vztah k divadlu shrnuje v kontextu rodinné tradice A. JAKUBCOVÁ (ed.), *Starší divadlo*, s. 125–126.

⁷⁾ Kromě prací citovaných v pozn. 3 srov. dále publikace o jeho otci Františku Josefovi (Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014, s. 413–465) a o jeho dědovi Heřmanu Jakobovi Aleš VALENTA, *Věřitelem Habsburků. Heřman Jakob Černín za války o dědictví španělské*, Jihočeský sborník historický 80, 2011, s. 23–51; Jiří KUBEŠ, *Hermann Jakob Czernin von Chudenitz' Diplomatic Mission in Warsaw in 1695. A contribution towards the travel arrangements of Imperial diplomats*, *Theatrum historiae* 19, 2016, s. 171–203; TÝŽ, *Misja dyplomatyczna Hermana Jakuba Czernina z Chudenic w 1695 r. Cesarski ambasador i Rzeczpospolita u schyłku panowania Jana III Sobieskiego*, *Kronika zamkowa*. Roczniki 3 (69), 2016, s. 131–156.

⁸⁾ Většina zjištění a závěrů je vystavěna na výzkumu v Rodinném archivu Černínů (dále RA Černínů) a v dalších fondech uložených v jindřichohradeckém pracovišti Státního oblastního archivu v Třeboni. Výzkum byl podniknut zejména v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, provizorně kart. 382–398, Černínská hlavní pokladna, knihy č. 22–31 a Velkostašek Jindřichův Hradec, kart. 533–534.

o jeho společenském uplatnění. Pak je analyzována jeho finanční situace a majetkové zázemí, bez něhož se žádná významná kariéra budovat nedala. Krátce je pojednáno též o jeho sociálním kapitálu, tj. bude vysvětlena volba jeho manželek a bude představen jeho vlivný tchán, který mu mohl s realizací jeho ambicí pomoci. Následují pasáže o jeho rodinném životě a sidlech, která využíval, přičemž některá zásadním způsobem zformoval. Klíčová je pak otázka jeho mecenátu, protože Černín patřil k milovníkům dobré hudby a zejména divadla. Vše je završeno partií o jeho nečekaném skonu a pohřbu. Předložený text má povzbudit zájem o dějiny Černínů z Chudenic a snad přispěje k tomu, že se v dohledné době dočkáme moderních dějin tohoto významného českého rodu.⁹⁾

Původ, mládí a studia

O nedostatečném prozkoumání života Prokopa Vojtěcha Černína svědčí už to, že starší práce pravděpodobně obsahují chybné datum jeho narození. Snad jen s jednou výjimkou všude stojí, že se narodil Františku Josefovi Černínovi a jeho ženě Marii Isabelle, rozené markýze z Westerloo a hraběnce z Merode, po téměř deseti letech manželství 23. března 1726.¹⁰⁾ Nejvěrohodnější zdroj informací však dosud nikdo nevyužil. Jde o matriku narozených u sv. Vítu na Hradčanech, kde stojí, že mladý hrabě spatřil světlo světa o měsíc dříve, tj. 23. února 1726, byl pokřtěn ještě téhož dne díky arcibiskupské licenci přímo v kapli rodného Černínského paláce na Hradčanech a obdržel účtyhodných 14 jmen.¹¹⁾

⁹⁾ Existují sice publikace Pavel KOBLASA, *Czerninové z Chudenic. Stručné dějiny rodu a schematicismus rodových panství*, České Budějovice 2000 či Pavel JUŘÍK, *Czerninové: Nezahyneš ani ohněm, ani mečem*, Praha 2021, obě jsou ale povšechné, shrnují pouze výsledky starších prací a nepřicházejí s novým výzkumem.

¹⁰⁾ Tento údaj uvádějí již soudobé noviny. *Auterní pražské poštowské nowiny* č. 25 z 26. 3. 1726 sdělují, že se Černínova žena „*minulau sobotu ráno w půl páté hodině s gedním čerstwim a spůsobným mladým pánem hrabětem obweselila*“ (tamtéž, poslední strana). Tato informace se pak přebírala nejen v genealogických dílech v druhé polovině 18. století (Gottlob Friedrich KREBEL, *Jährliches genealogisches Handbuch: In welchem der gegenwärtige Zustand von allen Häusern jetztregierender Europäischer Kayer und Könige ... Aus denen neuesten Nachrichten zu finden*, Leipzig 1790, s. 150; Franz Karl WİBGRILL, *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten*, Band 2, Wien 1795, s. 179), ale i později, a to jak v rukopisných dějinách rodu Černínů z Chudenic z konce 50. let 19. století sestavených Rudolfem Konstantinem Vratislavem z Mitrovic (Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka CH, sign. Ch 4 a, záznam č. 92), tak v moderní literatuře (naposledy P. VOKAČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře*, s. 746, pozn. 1762).

¹¹⁾ Archiv hlavního města Prahy, Sbirka matrik, sign. VÍT N5, s. 296: „*Die 23. mensis Februarij Anno 1726 natus est junior comes Illustrissimo ac Excell. Dno. D. Francisco Josepho S. R. Imp.*

Byl to zřejmě nejmladší potomek tohoto páru, protože před ním se narodili čtyři jeho sourozenci a po něm již asi nikdo.¹²⁾ Doba bezstarostného mládí v kruhu rodiny obývající výstavný hradčanský palác, jenž byl na přelomu 20. a 30. let 18. století rušným centrem pražské šlechtické společnosti, však neměla dlouho trvat. Počátek roku 1733 totiž přinesl čerstvě sedmiletému Prokopovi Vojtěchovi hned dvě významné ztráty. Nejprve zemřel 22. února v Praze jeho starší bratr Václav a krátce po něm skonal ve Vídni i jeho otec (6. března).¹³⁾ Oba byli pochováni do rodinné hrobky v kapli sv. Zikmunda v katedrále sv. Víta na Hradčanech.¹⁴⁾ Z malého Prokopa se rázem stal dědic rodinného majetku a na matce bylo, aby se ujala role poručnice a vychovatelky jediného přeživšího syna.

Čekaly ji těžké časy, protože rodinný majetek byl zatížen obrovskými dluhy,¹⁵⁾ synek zřejmě nepatřil mezi skvělé studenty, a navíc měl pravděpodobně s matkou komplikovaný vztah.¹⁶⁾ Přesto musel dostat jako dědic jednoho z nejbohatších českých rodů standardní vzdělání v rámci své vrstvy. Ve třinácti letech získal za hofmistra Johanna Gridlina, a s ním po boku pak absolvoval studia a následné cesty. Vzdělával se v Praze a tamější pobyt završil, jak to tehdy bylo zvykem, jedním akademickým rokem na právnické fakultě (1743–1744). Pak se vydal na relativně krátkou kavalírskou cestu do západní Evropy (říjen 1744 – leden 1746). V jejím rámci

Comiti Tschernin de et in Chudenicz [...] ex Illustrissima ac Excell. Dna. D. Maria Isabella S. R. Imp. Comitissa Czerniniana nata Marchionissa de Westerloo et Comitissa de Merode [...] quem ego P. Antonius Mehler [...] eadem die de speciali licentia [...] in domo Tscherniniana in Hratschin [...] baptizavi, cui imposita sunt nomina sequenti Procopius, Adalbertus, Franciscus de Paula, Josephus, Joachimus, Gabriel, Balthasar, Jo[hann]es Nepom., Wenceslaus, Leonardus, Felix, Carolus Boromaeus, Ignatius, Otto. Levans ejus erat Martinus Swoboda, testes veri Andreas Žywneg, Eleonora Zoblin pauperes, et Carolus Libiczky.“ Matrika se v měsíci asi nemýlí, protože před záznamem o Černinově narození a křtu stojí zápis z 23. 2. a za ním zápis z 27. 2., a pak teprve začínají březnové záznamy. Vydavatel pražských novin měl tedy asi zastaralou informaci a možná ho spletlo, že v roce 1726 připadalo na sobotu jak datum 23. 2., tak 23. 3. Mimochoodem, datum narození 23. února uvádí také vynikající znalec dějin Jindřichova Hradce a jeho majitelů František Teplý ve své práci z roku 1936. F. TEPLÝ, *Dějiny I/4*, vlepěný rodokmen Černinů na konci práce.

¹²⁾ Archiv hlavního města Prahy, Sbirka matrik, sign. VÍT N5, s. 167, 184, 207, 260. Sourozenci se jmenovali Marie Terezie Josefa Antonie Markéta Jana (*18. 4. 1719), Marie Josefa Antonie Anna Norberta Desideria (*23. 5. 1720), Herula Marie Anna Gabriela Josefa Ludmila (*19. 1. 1722) a Václav Jan Nepomucký František de Paula (5. 6. 1724).

¹³⁾ K otcově smrti P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře*, s. 463–464, 764.

¹⁴⁾ Archiv hlavního města Prahy, Sbirka matrik, sign. VÍT N2Z1, s. 258.

¹⁵⁾ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 737, pozn. 32. V rámci sanace dluhů se muselo hodně černinského majetku prodat. Postihlo to např. palácovou zbrojnicí. Více o tom Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentací strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015, zejména s. 85–91 a 215–229.

¹⁶⁾ Viz pozn. 4.

se počítalo se studiem u slavného holandského znalce práva Johanna Jacoba Vitriaria působícího na univerzitě v Leidenu, k němuž už více než dvě desítky let jezdili čeští a rakouští šlechtici, aby ovládli základy moderních právních disciplín.¹⁷⁾ Černín sice do severního Nizozemí dorazil, se starým Vitriariem se na hodinách domluvil (a také mu královsky zaplatil), ale výuce se moc nevěnoval. Částečně se mu asi nechtělo a raději putoval po provinciích; z půlročního nizozemského pobytu strávil dva měsíce na různých cestách. Bral též lekce ve hře na violoncello. Je ale nutné dodat, že ani politická situace nějakému soustředěnému vzdělávání nepřála. Probíhala válka o rakouské dědictví, v roce 1745 došlo k volbě a korunovací císaře Františka I. (u toho chtěl mladý Černín stůj co stůj být) a Prokop Vojtěch si ještě přál absolvovat pobyt v Anglii a seznámit se s dvorským prostředím britských panovníků. To vše se mu splnilo a hodně mu k tomu dopomohl Johann Joseph Khevenhüller, nejvyšší maršálek dvoru Marie Terezie, zároveň ale i rakouský diplomat a druhý český vyslanec na volbě římského krále, do jehož doprovodu se začlenil v Hannoveru v létě 1745. Domů se vrátil po závěrečné cestě do Porýní a jižního Nizozemí už na počátku roku 1746 a 20. narozeniny tedy oslavil doma.¹⁸⁾

Pouze jeden rok na pražských právech, jen několik málo měsíců v Leidenu a žádné další systematické studium, to vše dává tušit, že Prokop Vojtěch nebyl žádným pečlivým či dokonce nadšeným studentem jako třeba Václav Antonín z Kounic¹⁹⁾ a že místo důkladného vzdělání v právních disciplínách a dalších oborech spoléhal více na sociální kapitál rodu a rozsáhlý rodinný majetek, jenž mu měl zajistit bezproblémovou budoucnost. Že mladý Černín nebyl kdovíjakým čtenářem a přítelem knih, dokládá také pohled do majorátní knihovny deset let po jeho návratu z cest. Katalog z roku 1755 eviduje na 4200 titulů, naprostou většinu z nich však pořídili jeho předkové. Publikaci vydaných po roce 1740 obsahuje jen nepatrné množství, konkrétně 24 titulů. Prokop Vojtěch sice prokazatelně knihy nakupoval (svědčí o tom zachované účty²⁰⁾), avšak v době své kavalírské cesty a v prvních letech své vlády rozhodně nepožíval knihy nijak masivně. Tyto akvizice ve fran-

¹⁷⁾ Srov. I. CERMAN, *Šlechtická kultura*, s. 94–100; J. KUBEŠ, *Náročné dospívání*, s. 87–92.

¹⁸⁾ Průběh cesty shrnuje J. KUBEŠ, *Náročné dospívání*, s. 171–176. Černínův kontakt s Khevenhüllerem dokládá *Vollständiges Diarium von der höchst-beglückten Erwehlung des ... herrn, herrn Franciscus ... zum römischen König und Kayser...*, Frankfurt am Main 1746, s. 268 a jeho jméno v seznamu Khevehüllerova doprovodu v příloze tohoto tisku.

¹⁹⁾ Srov. Grete KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg des Hauses Kaunitz. Studien zur Herkunft und Bildung des Staatskanzlers Wenzel Anton*, Göttingen 1975, s. 158–253; J. KUBEŠ, *Náročné dospívání*, s. 164–170.

²⁰⁾ Srov. Zuzana ADAMAITIS – Tereza PALIČKOVÁ, *Zpráva o zpracovávání fondu starých tisků Czerninské knihovny uložené v Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR*, in: *Bibliotheca Antiqua* 2014. Sborník z 23. konference, Olomouc 2014, s. 41–48, zde s. 44.

couzštině, latině a němčině, zřejmě nakoupené na příkaz jeho matky či hofmistra, přesto odrážely změny v evropské učenecké kultuře.²¹⁾

Nacházejí se mezi nimi standardní právnícká pojednání,²²⁾ různé dějepisné práce,²³⁾ zeměpisná a cestovatelská literatura,²⁴⁾ z tradičních témat je pak možné nalézt oblíbenou příručku o jízdě na koni,²⁵⁾ populární memoáry pruského spisovatele

²¹⁾ Srov. katalog z roku 1755 uložený v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, provizorně kart. 384. Badatelům byl dlouho neznámý. Jako první s ním nedávno pracovali Z. ADAMAITIS – T. PALIČKOVÁ, *Zpráva*.

²²⁾ Jedná se o práce protestantských autorů, a to konkrétně o dílo Georga Heinricha Ayrera, göttingenského univerzitního profesora a poddaného britského krále, *Dissertatio de iure connubiorum apud veteres Germanos: Sectio I. De sponsalibus*, Göttingen 1738. Ayser předsedal i obhajobě dalších právníckých pojednání, která Černínové pořídili. Jsou to spisy Abraham Gottfried WINCKLER, *Specimen iurisprudentiae consultatoriae de abusu iuramentorum e republ. proscribendo...*, Göttingen 1741; Carolus Fredericus WINCKLER, *Commentatio academica de iure dispensandi circa connubia: iure divino non diserte prohibita ad edictum regium Borussicum...*, Göttingen 1742. Černínové zakoupili též revidovanou podobu starší práce (1703) jenského historika a univerzitního profesora Burkharda Gotthelfa Struve. Jedná se o dílo Burkhard Gotthelf STRUVE, *Bibliotheca juris selecta...*, Jena 1743. Toto vydání připravil Christian Gottfried Buder. Z dalších spisů jmenujeme práci slavného právního historika Jean DE BARBEYRAC, *Histoire des anciens traités jusqu'à Charlemagne*, Amsterdam 1739.

²³⁾ Z moderních dějin to byla několikasvazková práce na velmi aktuální téma Jean ROUSSET DE MISSY, *Histoire memorable des guerres entre les maisons de France et d'Autriche*, Amsterdam 1748. Jedná se o druhé vydání (první vyšlo 1742) z pera slavného historika a znalce mezinárodního práva. Rousset byl francouzský hugenot žijící v Nizozemí a živil se také jako novinář. Z dalších historických prací z moderní doby jmenujeme třísvazkový spis francouzského exjezuity Simona REBOULET, *Histoire du regne de Louis XIV surnommé le grand, roy de France*, Avignon 1744. Černínové ale nakoupili i díla ze starověkých dějin. Srov. první svazek rozsáhlého dějepisného kompendia o 46 svazcích *Histoire universelle depuis le commencement du monde jusqu'à présent ... Tome premier, contenant l'histoire universelle jusqu'a Abraham, l'histoire d'Égypte, & l'histoire des anciens peuples de Canaan*, Amsterdam – Leipzig 1742 nebo klasickou práci římského spisovatele z 2. století po Kr. Aulus Gellia *Noctes Atticae* (vydání Curiae Regnitianae 1741).

²⁴⁾ Tyto práce byly velmi rozmanité. Srov. Jean HUBNER, *Abrégé de la vieille et nouvelle Geographie...*, Amsterdam 1735; *Histoire generale des voyages, ou nouvelle collection de toutes les relations de voyages par mer et par terre...*, Paris 1746 (cesty Portugalců a Angličanů do Asie okolo Afriky); Pierre DE CHARLEVOIX, *Histoire et description generale de Japon*, Paris 1736 (první vydání později velmi známého díla francouzského jezuitu); anonymní *Description de la haute Normandie*, Paris 1740 nebo práce o švýcarských lázních David-François DE MERVEILLEUX, *Amusemens des bains de Bade en Suisse, de Schintznach et de Pfeffers*, Londres 1739.

²⁵⁾ Friedrich Wilhelm VON EISENBERG, *L'Art de monter à cheval ou Description du manège moderne dans sa perfection*, Amsterdam – Leipzig 1747. Baron Eisenberg pocházel z německého prostoru a proslavil se jako štolmistr. Šest let strávil ve službách neapolského vicekrále hraběte Dauna, působil ale i ve Vídni, kde učil jízdě pozdějšího císaře Františka Štěpána Lotrinského. Pak se přesunul do Anglie, kde vydal práci *The Art of Riding a Horse* (1727), jež se

le a dobrodruha barona Pöllnitze²⁶⁾ či knihu o ohňostrojích.²⁷⁾ Černínové ale nakoupili též lingvistická díla²⁸⁾ a pojednání ze stále oblíbenějších exaktních věd. U těch se zastavíme podrobněji, protože se v nich odráží moderní filozofické a přírodovědné myšlenky. Antické kořeny tehdejší fyziky odhaloval ve svých dílech francouzský jezuita a profesor matematiky a fyziky v Paříži Noël Regnault, jehož dva spisy z 30. let 18. století Černínové pořídili.²⁹⁾ Zásadnější však bylo, že zakoupili i práci slavného Leidenského profesora, matematika, astronoma a filozofa Willema Jacoba 's Gravesande *Physices Elementa Mathematica, Experimentis Confirmata, Sive Introductio ad Philosophiam ...* (Leiden 1742). 's Gravesande byl totiž propagátorem myšlenek Isaaca Newtona a byl také znám pro své experimenty, při nichž vysvětloval zákony mechaniky. Dalším moderním dílem, jež pochází ze 40. let 18. století, bylo opravené vydání práce *Traité des sens* (Amsterdam 1744) francouzského chirurga Clauda-Nicolase Le Cata, učitele chirurgie a anatomie v Rouenu, kde založil *Académie royale des sciences, belles-lettres et arts* (1744). Právě tam také vyšlo v roce 1740 poprvé výše zmíněné dílo a obratem se dočkalo dalších vydání. Le Cat byl Voltairovým přítelem a propagoval mechanistický přístup k fyziologii. Lidské tělo pojmál jako hydraulický stroj a podle něj tělem protékala systémem trubic nervová síla.³⁰⁾ Do černínské knihovny se dostalo i další dílo o anatomii, fyziologii a patologii, a to z pera velmi praktického augsburského odborníka Frantze Widenmanna, manžela dnes zřejmě slavnější porodní báby Barbary.³¹⁾ Nechyběly

záhy stala standardní prací svého žánru a byla přeložena do několika jazyků. Černín pořídil francouzské vydání.

- ²⁶⁾ Konkrétně Černínové pořídili druhý svazek jeho práce Karl Ludwig VON PÖLLNITZ, *Nouveaux Mémoires du Baron de Pollnitz, contenant l'histoire de sa vie*, Frankfurt 1738.
- ²⁷⁾ François FREZIER, *Traité des feux d'artifice pour le spectacle*, Paris 1747. Práce o zábavných ohňostrojích vyšla poprvé již v roce 1706, toto je revidované vydání.
- ²⁸⁾ V knihovně se nacházel spis českého jezuita a vynikajícího hebraisty Franze HASELBAUERA, *Lexicon Hebraico - Chaldaicum una cum capitibus dictionum seu abbreviaturis in libris et scriptis Judaeorum passim occurrentibus*, Praha 1743. Dále srov. Hermannus HUGO, *De prima scribendi origine et universa rei literariae antiquitate*, Trajecti ad Rhenu 1738 (reedice starší práce flanderského jezuita a jednoho ze spoluzakladatelů barokní emblematicky z roku 1617); *Ausonii Popmae Frisii De differentiis verborum Libri IIII item De usu antiquae locutionis Libri II iam denuo insigniter aucti ab Adam Daniel Richtero...*, Lipsko – Drážďany 1741 (zajímavé je, že se jedná o práce z předbělohorské doby, jež upravil k vydání Adam Daniel Richter, rektor z Annaberku, který se v té době též zabýval teorií divadla).
- ²⁹⁾ Noël REGNAULT, *Entretiens physiques d'Ariste et d'Eudoxe, ou physique nouvelle en dialogues*, Amsterdam 1732; TÝŽ, *L'origine ancienne de la physique nouvelle...*, Amsterdam 1735.
- ³⁰⁾ Heinrich ROHLFS, *Lecat oder Le Cat (Claude Nicolas)*, in: Johann Samuel Ersch – Johann Gottfried Gruber (edd.), *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, 2. Sektion, 42. Teil, 1888, s. 341.
- ³¹⁾ Frantz WIDENMANN, *Collegium Chyrgicum, oder Sonderbare, teutsche Wund-Artzneyische Versammlung*, Augsburg 1739. Srov. Hana JADRŇÁ-MATĚJKOVÁ, *Neznalé báby a vzdělání*

také některé další přírodovědecké spisy,³²⁾ ale ve velkém se taková díla pro černínskou knihovnu opravdu nepořizovala.

Katalog z roku 1755 také neobsahuje žádné publikace vydané po roce 1750.³³⁾ Je evidentní, že většina děl se kupovala v době, kdy hrabě Prokop Vojtěch navštěvoval školy a vydal se na kavalírskou cestu, protože se měl seznámit s tím, co hýbe světem. Po návratu pořídil jako jednu z mála knih i tisk o volbě Františka I. římským králem a jeho korunovací císařem, vydaný ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1746.³⁴⁾ Akvizicí této práce si Prokop Vojtěch zřejmě chtěl připomenout svůj pobyt ve městě v době volebních jednání, vždyť jeho jméno se v tomto tisku hned dvakrát objevilo. Tehdy jistě měl důvody vidět svou budoucnost růžově. Na přelomu let 1745 a 1746 si totiž vybral nevěstu, dceru perspektivního a vlivného říšského vicekancléře Rudolfa Josefa Colloreda (blíže se s ním seznámil právě v době předvolebních jednání ve Frankfurtu nad Mohanem), jež se jmenovala Marie Antonie a již pak ve Vídni na počátku léta 1746 pojal za manželku. Zásnuby se konaly v přítomnosti mnoha významných dvořanů 20. června³⁵⁾ a sňatek šest dní poté.³⁶⁾ Cesta ke dvoru se zdála být otevřená, protože málokdo měl tchána s tak rozsáhlými styky.

lékaři. Konstrukce (ideální) porodní báby a strategie vytváření autority ve spisech autorek a autorů raně novověkých porodnických příruček z německojazyčných oblastí, dizertační práce Univerzity Palackého, Olomouc 2015, s. 126–127.

³²⁾ Např. Antoine-Joseph DÉZALLIER D'ARGENVILLE, *L'histoire naturelle éclaircie dans deux de ses parties principales, la lithologie et la conchyliologie...*, Paris 1742.

³³⁾ Nejmladším tiskem je *Jacobi Tirini ... Commentarius in Sacram Scripturam*, Venetii 1750, ovšem v tomto případě se jedná o jedno z pozdějších vydání velmi populárního biblického komentáře antverpského jezuita Jacoba Tirina.

³⁴⁾ Pod názvem „*Beschreibung der Wahl Francisci I. zum römischen Kayser*“ se zřejmě ukrývá práce *Vollständiges Diarium von der höchst-beglückten Erwehlung des Herrn Franciscus ... zum Römischen König und Kayser*, Frankfurt 1746.

³⁵⁾ Svatební smlouva z Vídne z 20. 6. 1746 je uložena v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 382. Svědky za nevěstu byli její otec Rudolf Josef Colloredo, dále pak knížata Karel Maxmilián z Ditrichštejna, Jindřich Josef z Auersperku a další významní lidé (hrabata Jan Arnošt ze Schaffgotsche, Johann Wilhelm von Wurmbrand, Ferdinand Bonaventura /II./ z Harrachu, Josef Jan Maxmilián Kinský). Na ženichově straně se podepsali jako zástupci otce Filip Josef Kinský, dále pak kníže Johann Wilhelm von Trautson a hrabata Corfitz von Ulfeldt, Fridrich August z Harrachu, Johann Josef von Khevenhüller a Karel zu Salm.

³⁶⁾ Rudolf KHEVENHÜLLER-METSCH – Hans SCHLITTER (edd.), *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Oberhofmeister, 1742–1776 II: 1745–1749*, Wien – Leipzig 1908, s. 95 (zásnuby) a 98 (svatba). Zásnub v domácnosti říšského vicekancléře Colloreda se Khevenhüller osobně zúčastnil: „*Den 20. [...] ich bei dem Herrn Reichs Vice Canzler zu Mittag gespeist und selben Abend dem Versprechen seiner ältesten Tochter Antoniae mit dem Majorats Herrn Graffen Procop Czernin, kaiserl. Cammerherrn und größern Land Rechts Beisitzern in Böhmen, als dises leztern Beistand beigewohnt habe.*“

Černínova kariéra

Na začátku se zdálo, že vše půjde hladce. Urozeností, bohatstvím či zásluhami předků, kterých si tehdejší elita velmi cenila, hrabě disponoval a s tchánovou protekcí v zádech se mohl pustit do budování kariéry. Nejpozději v první polovině roku 1746 se stal císařským komorníkem³⁷⁾ a v době sňatku už věděl, že bude za krátko jmenován přísedícím zemského soudu v Království českém. To se na konci června stalo a ve jmenovacím dekretu byly zmíněny právě zásluhy jeho předků.³⁸⁾ Někdy před rokem 1750 se též stal dolnorakouským zemským radou, což byla jedna z nižších funkcí v dolnorakouské zemské vládě.³⁹⁾ Kromě toho po otci držel také čestnou funkci nejvyššího dědičného šenka Království českého.

Jeho otec, děd i praděd se u dvora nikdy výrazně neuplatnili, neboť zastávali „jen“ vysoké úřady v zemské vládě v Čechách, takže mladý Černín mohl svou výchozí pozici brát jako velmi výhodnou, vždyť mohl významně pozvednout svůj rod a zviditelnit jej ve dvorské společnosti. Kdo však po jeho slibném startu v druhé půli 40. let čekal rychlý služební postup, ten musel být zklamán, protože žádné povýšení nenásledovalo a navíc v roce 1758 pozbyl funkci dolnorakouského zemského rady.⁴⁰⁾ Teprve v roce 1772 se dočkal titulu skutečného tajného rady, to ale byla čestná hodnost, kterou držely desítky dalších šlechticů.⁴¹⁾ Nakonec tedy Prokop Vojtěch žádnou vysokou zemskou, natož pak dvorskou funkci nezískal a v tomto ohledu zásluhy svých předků nerozmnožil. Zdá se, že na to ani nebyl připraven, protože v dobách reforem habsburské monarchie potřebovala Marie Terezie a její administrativa vzdělané a zasloužilé šlechtice a Černín nebyl ani jedno. Nedotáhl svá právnícká studia ani neabsolvoval žádnou diplomatickou misi, jež by jeho pověst vylepšila. Jeho kariérní neúspěch však nelze vysvětlit jen tím. Vypadá to, že na vině byly do značné míry i daleko prozaičtější důvody, a to finanční problémy.

³⁷⁾ Ve svatební smlouvě je již titulován jako císařský komorník. Je uložena v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 382.

³⁸⁾ Stojí v něm, že funkci získal zejména „*in ansehung deren von seiner familie umb Ihro Majestät und [...] ertz-hauß [...] erworbenen stattlichen verdiensten*“. Originál dekretu z Vídně z 30. 6. 1746 je uložen tamtéž. V dekretu je zmíněno, že toto místo se uvolnilo při povýšení hraběte Ferdinanda Kokořovce z Kokořova na místo nadpočetného místodržitele. Originál poslal hraběti z Vídně jeho agent Johann Heinrich Schmidt. Tamtéž, agentův dopis z 16. 7. 1746.

³⁹⁾ Jako jediný to zmiňuje v dolnorakouských dějinách skvěle zběhlý F. K. WIBGRILL, *Schauplatz*, s. 179.

⁴⁰⁾ Tamtéž.

⁴¹⁾ Dokladem o zisku titulu je vyrozumění purkrabského úřadu v Praze z 14. 4. 1772, v němž hraběte Černína žádají, aby vrátil zlatý komornický klíč. Prý je pravidlem, že když se komorník stane skutečným tajným radou, musí klíč pod pokutou 50 dukátů vrátit nejvyššímu komorníkovi a jeho úřadu. Viz SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 394.

Černínova finanční situace

Je to s podivem, vždyť pozemkový majetek řadil Prokopa Vojtěcha mezi nejbohatší české šlechtice. Otec mu sice zanechal velké dluhy, ale poručnická správa je postupně umořovala.⁴²⁾ Když se mladý Černín vrátil z cest, odhadovali jeho úředníci, že rodinný fideikomis se sice ztenčil, ale stále měl hodnotu přes 1 429 000 zl. Skládal se z panství Chocomyšl (169 000 zl.), Chudenice (45 900 zl.) a Švihov (129 500 zl.) v Plzeňském kraji, Jindřichův Hradec (463 400 zl.) v Bechyňsku, Krásný Dvůr (76 500 zl.), Sedčice (47 800 zl.), Milčoves (38 200 zl.) a Petrohrad (140 500 zl.) na Žatecku, ze slezského panství Schmiedeberg (dnes Kowary v Polsku, 216 600 zl.) a z paláce v Praze (100 000 zl.). Navíc ještě Černín disponoval různými alodními statky v hodnotě přes 728 000 zl, z nichž nejlukrativnější zřejmě byly ty umístěné v okolí Prahy. Patřily mezi ně Kbely, Satalice, Vinoř a několik dalších zboží. Když se k tomu přičetla hodnota mobilii, knihovny, obrazů a kapitálových aktiv, odhadoval se černínský majetek na skoro 2 238 000 zl.⁴³⁾ Prokop Vojtěch prý tehdy mohl počítat s ročními příjmy z patrimonie přes 100 000 zl., což jej řadilo na třetí příčku v celém království. Bohatší byla jen knížata Lobkovicové a Schwarzenberkové.⁴⁴⁾

To jsou příznivá čísla, ovšem elaborát z roku 1745 zároveň sděloval, že na statcích stále vážnou dluhy a jsou pojistěny hypotéky ve výši 652 000 zl. Jen matce měl podle svatební smlouvy vyplatit ještě 98 000 zl.⁴⁵⁾ Mladý hrabě se o tom všem podrobně dozvěděl po návratu z cest, když po dosažení zletilosti převzal své statky,

⁴²⁾ Zadlužení černínského dominia, jež způsobil především František Josef Černín, analyzoval A. VALENTA, *Lesk a bída*, s. 158–169. Za svůj život prý tento aristokrat nahromadil pasiva v hodnotě astronomických 3,3 milionu zlatých. Už na sklonku svých dnů však část dluhů uhradil, protože se mu podařilo alodizovat část fideikomisu. Další statky (v hodnotě 1,6 milionu zl.) prodali poručníci.

⁴³⁾ SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 382, soupis jmění a dluhů z 31. 12. 1745, podepsán Wenzel Anton Kuzele.

⁴⁴⁾ Srov. P. MAŤA, *Svět*, s. 172, jenž čerpal z údajů shromážděných v práci Eila HASSENPFUG-ELZHOLZ, *Böhmen und die böhmischen Stände in der Zeit des beginnenden Zentralismus. Eine Strukturanalyse der böhmischen Adelsnation um die Mitte des 18. Jahrhundert*, München – Wien 1982, s. 335 an. Roční příjmy z černínských statků prý od dob Františka Josefa klesly o více než třetinu. Uvádí to A. VALENTA, *Lesk a bída*, s. 168. V roce 1747 měl Prokop Vojtěch k dispozici z panství příjem ve výši zhruba 106 500 zl. Viz SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, Černínská hlavní pokladna, kn. 23.

⁴⁵⁾ SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 382, soupis jmění a dluhů od W. A. Kuzele. Mezi nejvýznamnější věřitele či držitele hypoték pojistěných na černínských statcích patřili kromě Černínovy matky jezuité z české provincie (55 500 zl.), Antonín Colloredo (36 000 zl.), Antonín Filip z Losinthalu (30 000 zl.), Marie Ludmila Černínová z Chudenic (20 000 zl.), vdova Anna Terezie z Kolovrat, rozená z Trauttmansdorffu (20 000 zl.), svatovítská kapitula (18 000 zl.), dr. Scherzer (12 000 zl.) či pražská arcibiskupská konzistoř (10 000 zl.).

a tím skončila poručenská správa.⁴⁶⁾ V dubnu 1746 se však před odjezdem na ženítku do Vídně rozhodl, že správou svých statků pověří dočasně opět svou matku, čímž si značně ulehčil situaci.⁴⁷⁾ V září 1747 pak došlo ještě k prodeji slezského Schmiedeburgu pruskému králi za 216 630 zl.⁴⁸⁾ Mohlo by se tedy zdát, že nadále byly podnikány kroky k ozdravení rodinných financí.

Prokopu Vojtěchovi však nebylo dopřáno, aby svou finanční situaci stabilizoval. V následujících letech totiž ke zbytku pasiv přidělal vlastní poměrně rozsáhlé dluhy, s nimiž mu už matka nedokázala pomoci, a musel se obrátit na panovnici. V roce 1751 mu císařovna Marie Terezie povolila dočasně zříditi hypotéku 30 000 zl. a pojistit ji na fideikomisu, aby se dostal z nejhorsích problémů.⁴⁹⁾ To ale nepomohlo, a proto byla Černínova matka na jaře 1753 zbavena správy panství, kterou převzal sám Prokop Vojtěch.⁵⁰⁾ Ani pak ale nenastalo kýžené zlepšení, protože už po půl roce hledal hrabě Černín spolupředsedu panství, neboť na svých českých statcích moc nepobýval a někdo nahromaděné problémy musel intenzivně řešit. Matka tehdy odmítla se této funkce znovu ujmout a hrabě vstoupil v jednání s baronem Václavem Kazimírem Netolickým z Eisenberku, prezidentem české královské reprezentace, komory a nejvyšším sudím dvorským (v pramenech je vychválen jako „*ein eigener wohl erfahrender oberwüthschaffts-director*“). Dohodli se na způsobu řešení finančních problémů,⁵¹⁾ které císařovna v březnu 1754 schválila.⁵²⁾

Toto vyjednávání však prosáкло na veřejnost. Vše dospělo tak daleko, že se Černínovy potíže nejen otevřeně diskutovaly ve vídeňské dvorské společnosti, ale před

⁴⁶⁾ Tamtéž, Prokop Vojtěch Černín hospodářskému inspektorovi Ferdinandu Františkovi Hecklovi, Hořín, 23. 3. 1746. Dává mu vědět, že přebírá statky a že ponechává všechny služebníky ve funkcích. Protože však zakrátko vyrazí na cestu do Vídně, kde se delší čas zdrží, mají podávat zprávy jeho matce a řídit se její vůlí.

⁴⁷⁾ Tamtéž, dopis Marie Isabelly synovi z Hořína z 18. 4. 1746.

⁴⁸⁾ Kupní smlouva je uložena tamtéž, prov. kart. 383.

⁴⁹⁾ Tamtéž, prov. kart. 384, opis dopisu, kterým byl o černínské hypotéce informován nejvyšší sudí dvorský a prezident královské reprezentace a komory Václav Kazimír Netolický z Eisenberku, Praha, 20. 4. 1751. Stojí v něm, že oněch 30 000 zl. má „*hypothecam generalem auf die gräf. tscherninische fidei-commis-güther constituiren, mithin die andrünglichsten debita damit abtilgen können*“. Hypotéka byla povolena na tři roky od počátku roku 1752 s tím, že každoročně se mělo splatit 10 000 zl., a fideikomis se tak měl do třech let hypotéky zbavit.

⁵⁰⁾ Tamtéž, dekret Nejvyššího soudního úřadu (*Oberste Justizstelle*) z 8. 5. 1753, Vídeň. Ve věci Černínových dluhů prý zasedla zvláštní dvorská komise a na její radu císařovna rozhodla přenechat Prokopu Vojtěchovi administraci panství Jindřichův Hradec s povinností vždy na konci roku složit účty do rukou rady Nejvyššího soudního úřadu hraběte Františka Ferdinanda ze Schratzenbachu. Věřitelé se od té doby měli obracet na dr. Josefa Azzoniho, Černínova právníka.

⁵¹⁾ Tamtéž, dohoda o koadministraci černínských statků, listopad 1753.

⁵²⁾ Tamtéž, povolení z 22. 3. 1754.

hrabětem jako neplatičem dluhů varovaly i místní noviny! Zřejmě to byla docela ostuda, protože se v novinách *Wienerisches Diarium* mohli všichni dočíst, že Prokop Vojtěch sice měl nějaké dluhy po předcích, ovšem přidal k nim vlastní, z nichž řada prý vznikla pouze „aus Güte seines Gemüts“. Pisatel vyhodnotil situaci jako vážnou, protože hrabě sice měl mnoho alodních statků, přesto však dluhy zatížil i fideikomis. Naštěstí prý Černín pochopil bezvýhodnou situaci a prozřetelně sám požádal královnu o stanovení spoluadministrátora všeho svého majetku. Hrabě se vyjádřil, že chce „*seinem gar zu guten Gemüt gewisse Schranken selbst zu setzen*“, a zavázal se, že už si nevezme jedinou půjčku. Jakékoliv černínské finanční transakce byly od té doby povoleny pouze tehdy, když je schválil kromě hraběte i koadministrátor baron Netolický. Pisatel novinového článku jedním dechem dodával, že takové rozhodnutí je v řadách zadlužené šlechty bezprecedentní, a velmi oceňoval Černínovu upřímnou snahu se špatným stavem něco dělat. Koadministrační instrument měl být vložen do desek zemských, aby nabyl právní moci. Pro Černínovu rodinu to bylo považováno za nejlepší možné řešení, Prokop Vojtěch sám ale jistě nejal, že je jeho jméno v takovém kontextu zmiňováno v nejčtenějších vídeňských novinách a že je naznačováno, že je dobrák a špatný hospodář.⁵³⁾ Je evidentní, že se hrabě neinspiroval zdatnými podnikateli mezi šlechtou té doby, mezi něž patřili např. Jan Josef z Valdštejna, František Karel Swéerts-Sporck či Jan Ludvík Harbuval-Chamaré, kteří zakládali první manufaktury, intenzivně se sami angažovali ve správě svých statků, realizovali progresivní hospodářské kroky, a byli dokonce vyhledáváni jako poradci v hospodářských záležitostech.⁵⁴⁾

Přesto se Černínova finanční situace posléze přeci jen začala lepšit, ovšem nikdy nebyla zrovna ideální. Hrabě měl totiž i neuvěřitelnou smůlu. V roce 1773 postihly jeho panství hned několikrát devastující požáry, které napáchaly obrovské škody. Prokop Vojtěch se opětovně obrátil na královnu s žádostí o pomoc. V memoriálu prosil Marii Terezii o povolení zatížit fideikomis novou hypotékou ve výši 100 000 zl. Zdůvodnil to špatnými roky a pěti požáry, jež stihly jeho statky. Nejhorší prý byly následky červeného kohouta v Jindřichově Hradci dne 13. června.⁵⁵⁾ Za

⁵³⁾ *Wienerisches Diarium*, 20. 3. 1754, část nazvaná *Notification*, Videň, 16. 3. 1754.

⁵⁴⁾ Jiří HRBEK, *Johann Josef von Waldstein – ein adeliger Unternehmer im barocken Böhmen*, in: Zdislava Röhnsner (ed.), *Wallenstein und noch viel mehr. 850 Jahre Familie Waldstein*, Wien 2009, s. 117–131; Ferdinand MENČÍK, *Das ökonomische System des Grafen Swéerts-Sporck*, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 27, 1899, s. 233–286; Veronika ČAPSKÁ, *Mezi texty a textiliemi. (Swéerts-)Šporkové, textové praxe a kulturní výměna na přelomu baroka a osvícenství*, Praha 2016, s. 175–198; Bohumír SMUTNÝ, *Johann Ludvík Graf von Harbuval und Chamaré. Manufakturunternehmer und Merkantilist der Theresianischen Ära in Böhmen*, in: Ivo Cerman – Luboš Velek (edd.), *Adel und Wirtschaft. Lebensunterhalt der Adelligen in der Moderne*, München 2009 s. 85–119.

⁵⁵⁾ O požáru více níže v části Černínův itinerář a oblíbená sídla.

obeť mu tehdy padlo 63 měšťanských domů, kostel sv. Alžběty, a dokonce samotný zámek, jenž „*bies in grund eingeäschert worden*[ist]“. Požár pak v Jindřichově Hradci řádl znovu o dva týdny později (25. června, shořelo 17 měšťanských domů). Do toho hořelo 22. června ve Švihově (prý byla zničena většina města včetně panského ovčína), 20. srpna v Blšanech na panství Krásný Dvůr a 18. září postihl požár i Černínovu oblíbenou rezidenci v Chocomyšli a zcela zničil tamní nově vybudovaný zámek a poplužní dvůr. Hrabě odhadoval škody na skoro 200 000 zl., a proto žádal o hypotéku, aby si mohl upravit k obývání zámky Petrohrad a Jemčinu, aby mohl obnovit Chocomyšl a pomoci svým strádajícím poddaným. Ve zdůvodnění žádosti zmínil Prokop Vojtěch ještě jeden motiv. Jeho špatná finanční situace prý byla také zapříčiněna výdaji, jež měl s dětmi. Těch bylo momentálně třináct a hrabě argumentoval, že jim přeci musí poskytnout přiměřené vzdělání a výchovu.⁵⁶⁾ Proto je nutné prozkoumat jeho rodinnou situaci a zamyslet se nad tím, jakou a v jakém duchu dostaly jeho děti výchovu a vzdělání.

Rodina a služebníci

Již bylo sděleno, že se hrabě v roce 1746 oženil ve Vídni s dcerou říšského vicekancléře Rudolfa Josefa Colloreda. O jejich manželském soužití toho ale bohužel výzkum v Rodinném archivu Černínů mnoho neprozradil. Informací z let 1747–1756 se tu obecně dochovalo velmi málo.⁵⁷⁾ Mladému páru se nicméně narodilo několik potomků. Dlouho to byly jen dcery. Nejstarší se jmenovala Marie Gabriela (25. 5. 1747), následovala Marie Josefa (21. 12. 1748), Marie Antonie (30. 3. 1750) a Marie Isabella (2. 3. 1756). Zatímco první dvě se narodily v Praze,⁵⁸⁾ další porody se odehrály ve Vídni,⁵⁹⁾ kde Černínové v 50. letech 18. století pravidelně pobývali. Tam se také 9. června 1757 narodil vytožený dědic Jan Rudolf.⁶⁰⁾ Jeho druhé jméno jednoznačně odkazuje na mocného Černínova tchána. Dalších vnučat se však

⁵⁶⁾ Nedatovaný opis Černínova memoriálu Marii Terezii (zřejmě z podzimu 1773) je uložen v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 395. Hrabě žádal o „*ein darlehen pr m/100 fl dergestalten aufnehmen und landtäfl. versichern zu können, daß die ersten 6 jahre von aller capital zahlung befreuet, so dann aber dieses aufgenommene darlehen anwiederum alljährlich mit 5000 fl abzustossen schuldig und gehalten seyn solle.*“

⁵⁷⁾ Tamtéž, prov. kart. 383–384.

⁵⁸⁾ Archiv hlavního města Prahy, Sbirka matrik, sign. VÍT N5, s. 569, 581.

⁵⁹⁾ SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 385, jistý Weber oznamuje černínskému sekretáři, že se dnes večer v 8:30 narodila hraběnce dcerka Marie Isabella. Vídeň, 2/3. 3. 1756.

⁶⁰⁾ Tamtéž, Johann Wenzel Krail, hejtman panství Petrohrad, gratuluje Prokopu Vojtěchovi k narození syna, Petrohrad, 29. 6. 1757. Dostal jeho list z Vídně z 23. 6. 1757 a gratuluje k narození „*einen jungen frisch und gesunden majorat herrn*“. Dále informuje o oslavách na panství.

říšský vicekancléř od své nejstarší dcery nedočkal, protože ta už 2. října toho roku nečekaně (a tudíž bez testamentu) zesnula. Stalo se to během návštěvy na panství Petrohrad a na vině byly neštovice. Její tělo bylo následně dopraveno poštovním kočárem do Prahy, krátce bylo vystaveno na Hradčanech v kapli sv. Matouše před Černínským palácem a večer 5. října byla pohřbena do černínské hrobky v katedrále sv. Víta.⁶¹⁾ Zajímavé v této souvislosti je, že poručníkem nezletilých dětí byl jmenován jejich děd Rudolf Josef Colloredo, což nebylo zvykem, pokud byl otec dětí na živu. Je evidentní, že úřady tehdy neměly v hospodářské schopnosti Prokopa Vojtěcha Černína důvěru.⁶²⁾

Za necelé dva roky, 26. července 1759, se Prokop Vojtěch oženil podruhé, a to ve farním kostele v Dolní Lukavici. Jeho vyvolenou se stala baronka Marie Terezie Rajská z Dubnic.⁶³⁾ Tentokrát si Černín vybral zcela jinou partii, a vysloužil si tím velkou nemilost své matky,⁶⁴⁾ jež kdysi jásala nad snachou z rodu Colloredů s vazbami do vídeňského dvorského prostředí. Rajští totiž byli jen baroni a nikdo z nich se svými konexemi nedal srovnat s Rudolfem Josefem Colloredem. Nevěstin otec František Václav Rajský, generál polní strážmistr v rakouské armádě, byl již po smrti (padl v bitvě u Hlohova s pruskou armádou v roce 1741) a matka Marie Aloisie, rozená Lažanská z Bukové se znovu provdala za hraběte Ferdinanda Maxmiliána Morzina na Dolní Lukavici.⁶⁵⁾ Ten je dodnes připomínán jako mecenáš slavné

⁶¹⁾ Tamtéž, vyúčtování nákladů na léčbu hraběnky Černínové a na její pohřeb z petrohradské pokladny (345 zl.), zpečetili a podepsali hejtman Krail a ostatní úředníci panství Petrohrad, 10. 10. 1757. Manželé dorazili do Petrohradu 23. 9. a Marie Antonie si prý stěžovala na velkou zimu. Hned 24. 9. ulehla a nepřijala delegaci poddaných, kteří jí přišli gratulovat k narození syna. Hrabě hned povolal lékaře z Prahy (dr. Kirchmayera), jenž dorazil 26. 9. Toho dne se na jejím těle objevily „*kinderblattern*“. Hrabě nechal sloužit zvláštní pobožnosti u chyšských karmelitánů a rabštejnských servitů. Vše ale bylo marné a hraběnka 2. 10. odpoledne mezi 16. a 17. hodinou (zaopatřena svátostmi farářem z Buškovic) skonala. Podle dalšího účetního materiálu z Prahy z konce roku 1757 (tamtéž, účty pokladníka Johanna Franze Hubalka) přišel pohřeb celkem na 1371 zl.

⁶²⁾ Tamtéž, prameny k vypořádání pozůstalosti po Marii Antonii z června 1758. Toho se ujala ve Vídni zejména její matka a uspořádala dokonce veřejnou dražbu. Potomkům zbyl kapitál ve výši cca 42 000 zl.

⁶³⁾ Tamtéž, prov. kart. 386, opis oddacího listu z 29. 4. 1896. Nevěsta podle tohoto dokumentu nesla celé jméno Herula Terezie Rajská z Dubnic, oddávajícím knězem byl její příbuzný Timotheus Rajský, jezuitský provinciál v Čechách, a svědky otec a syn Ferdinand Maxmilián a Karel Josef Morzinové.

⁶⁴⁾ Negativní postoj matky je dokumentován v několika zdrojích. Jednak v důvěrných francouzských listech Marie Vileminy Morzinové (sestry Marie Terezie Rajské) hraběti Černínovi z první půli roku 1759 (tamtéž) a také v dopisu Černínova nastávajícího švagra plukovníka Rajského z Dubnic z 26. 6. 1759 (tamtéž).

⁶⁵⁾ Svatební smlouva uzavřená na Dolní Lukavici 25. 7. 1759 se dochovala tamtéž a je zajímavé, že ji dosvědčili i někteří vysoce postavení zemští úředníci. Na straně ženicha to byli František

ho skladatele Josepha Haydna, jehož v roce 1758 pověřil vedením své kapely. Nikdo z blízkých příbuzných nevěsty tedy nedisponoval vysokými funkcemi ve státní správě. Nadšením zřejmě nesršeli ani Colloredové, kteří stejně jako Černínova matka chybí v soupisu adresátů dopisů, jimiž novopečení manželé oznamovali příbuzným a přátelům svůj sňatek.⁶⁶⁾ Každopádně Prokop Vojtěch s rodinou Colloredů nadále udržoval blízké vztahy, protože se starali o výchovu jeho dětí z prvního manželství. Pravidelně mu psala zejména jeho tchyně Marie Gabriela.⁶⁷⁾

Z druhého manželství se hraběti Černínovi narodilo v letech 1761–1775 dalších 11 dětí, z toho čtyři hoši. Celkem tedy měl 16 dětí (z toho šest synů) a deset potomků otce přežilo. Dva jeho synové položili život ve válkách s revoluční Francií a další dva založili rodiny. Kromě dědice fideikomisu Jana Rudolfa (1757–1845) se jednalo o Wolfganga Mariu (1766–1813), jenž původně vstoupil do maltézského řádu, ale po smrti ostatních bratrů se rozhodl pro světský život. Když hrabě Černín žádal v roce 1773 císařovnu o povolení nové hypotéky, postěžoval si též, že má velké výdaje s dcerami. Konkrétně uváděl, že Marie Josefa se stala dvorní dámou, Marie Antonie se vdala a Marii Terezii musel hradit pobyt v prestižním klášteře v Nivelles u Bruselu.⁶⁸⁾ Zejména vdavky přišly na nemalé sumy peněz. Pět jeho dcer se nakonec vdalo, přičemž otec stihl zajistit svatbu dvěma z nich. Marie Gabriela si nejprve vzala Jana Václava z Trauttmansdorffu (1766 v Jemčině) a posléze pozdějšího nejvyššího purkrabí Království českého Jindřicha Františka z Rottenhanu (1772).⁶⁹⁾ Marie Antonie pojala za choť Jana Nepomuka z Lützow (1772 v Praze), pozdější

Leopold Buquoy, Josef Vilém z Nostic, Prokop Krakovský z Kolovrat a jeho mladší bratr Jan Nepomuk Krakovský z Kolovrat. Na straně nevěsty se podepsali její matka Marie Aloisie Morzinová, rozená Lažanská a dále Filip Krakovský z Kolovrat, nevěstin nevlastní otec Ferdinand Maxmilián Morzin, jeho syn Karel Josef Morzin a František Věžník z Věžník. Nevěsta dostala věno 3000 zl., ženich jej obvěnil 50 000 zl. (pojištěno na panství Jindřichův Hradec) a na živobytí v manželství dostala nevěsta tzv. *Spenadel- und Spiegelgeld* ve výši 1500 zl. ročně. V případě ovdovění měla, pokud ponese jméno Černínová, dostávat ročně 3000 zl. a k tomu 300 zl. příspěvku na vdovské sídlo.

⁶⁶⁾ Tamtéž, předtištěná parte byla expedována 10. a 14. 8., ale byla antedatována k 29. 7. 1759. V seznamu, který obsahuje 40 jmen, je též evidováno, kdo z oslovených odpověděl. Pokud to-muto pramenu můžeme věřit, pak se polovina adresátů neozvala.

⁶⁷⁾ Tamtéž, dopisy Marie Gabriely Colloredové hraběti Černínovi z Vidně z 6. 10., 27. 10., 7. 11., 24. 11., 22. 12. a 26. 12. 1759.

⁶⁸⁾ Nedatovaný opis Černínova memoriálu Marii Terezii (zřejmě z podzimu 1773) je uložen v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 395.

⁶⁹⁾ Georg WACHTEL, *Memoiren des gräflich Černin'schen Schlosses Gestütthof nächst Neuhaus*, s. 10; několik dopisů Marie Gabriely otcí ze 70. let 18. století je porůznu dochováno v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 396–397. V listu z Wetzlaru z 21. 4. 1776 jej např. informovala o své cestě po řiši (navštívila Würzburg, Hanau, Frankfurt nad Mohanem, Mohuč či Wetzlar).

ho prezidenta dvorské válečné rady salcburského knížete-arcibiskupa.⁷⁰⁾ Krátce po Černínově smrti se pak v Schönbrunnu vdávala Marie Josefa za hraběte Aloise z Ugarte, jenž to dotáhl na moravského zemského hejtmana a pak i na nejvyššího kancléře.⁷¹⁾

Na příkladu Marie Josefy je dobře vidět, že potomci z prvního Černínova manželství se ve Vídni neztratili, protože nad nimi držel ochrannou ruku jejich děd, kníže Rudolf Josef Colloredo. On, jeho žena či jeho syn a od roku 1772 salcburský arcibiskup Jeroným se také stali klíčovými osobami ve výchově a vzdělávání dědice černínského fideikomisu Jana Rudolfa. Vyrůstal v colloredské domácnosti ve Vídni, kde následně chodil na univerzitu a po letní návštěvě na dědově panství Opočno se na podzim 1774 přesunul přes Jemčinu, kde se setkal s otcem, do Salcburku, a tam pak studoval pod dohledem svého strýce arcibiskupa. Hned v prvním listu psal svému otci, že se věnuje studiu práv, jízdě na koni, šermu a hře na housle: „*J'ai deja entendu six colleges de droit chez le Professeur Stainhauser, qui vient chéz moi deux fois par jours. J'ai aussi commencé de frequenter le manege et de prendre leçon d'armes et Mr Brunetti viendra aujourd'hui me donner une seconde leçon sur le violon.*“ Zmíněným učitelem práv byl Johann Philipp Stainhauser von Treuberg, jenž působil na salcburské univerzitě přes dvě dekády a v té době byl profesorem státního práva a říšské historie. Původně plánovaný dvouletý pobyt se mladému Černí-

⁷⁰⁾ Tamtéž, prov. kart. 394, tištěné oznámení o sňatku Marie Antonie s hrabětem Lützwem, císařským komorníkem a obristwachtmeisterem u pěšího pluku hraběte Pallaviciniho, v Praze 4. 5. 1772. Hrabě Lützwow byl však z počátku pro tchána zklamáním. Na konci roku 1774 opustil pluk pobývající v Pardubicích a přestěhoval se do Salcburku, brzy se však zadlužil a čelil sekvestraci. Černína o neudržitelné finanční situaci informoval jeho švagr a místní arcibiskup Jeroným Colloredo, který pokládal hraběte Lützwowa za lehkomyšlného muže. Žádal Prokopa Vojtěcha, aby svému zeti finančně pomohl s tím, že on ho pak v Salcburku také podpoří. Zatím se pokusil sám Lützwowovi domluvit a donutit ho, aby začal šetřit. Podle Marie Antonie arcibiskup jejího muže přesvědčoval „*samtliche pferde zu verkaufen und alle bedienten zu entlassen. Mit mühe habe sie es dahin gebracht, den kammerdiener noch behalten zu können.*“ Srov. tamtéž, prov. kart. 397, dopisy Jeronýma Colloreda (9. 11., 29. 12. 1775), Marie Antonie Lützwové (23. 8., 30. 9. a 8. 11. 1775) i samotného Jana Nepomuka Lützwowa (19. 12. 1775) hraběti Černínovi.

⁷¹⁾ Osudy Marie Josefy jsou ze všech sester nejlépe sledovatelné, protože se dochovalo nejvíce jejich dopisů otci. Její korespondence ze 70. let 18. století z Vídne, Prešpurku, Schlobhofu či Schönbrunnu, kde působil jako dvorní dáma Marie Kristýny Sasko-Těšínské, dcery Marie Terezie, je uložena tamtéž, prov. kart. 394–397 (celkem 41 dopisů). Zásnuby s Ugartem proběhly ještě za otcova života, v prosinci 1776. Černína o tom informoval jeho tchán kníže Colloredo listem z Vídne z 12. 12. 1776. Nabízel tehdy hraběti, že jej při sňatku ztoupí, a neodpustil si výtku. Nechápe prý okolnosti, které Černínovi nedovolují dát nevěstě větší věno než 6000 zl. Tamtéž, prov. kart. 397.

novi, nadšenému houslistovi a organizátorovi hudebního života, prodloužil až do roku 1778. Otec ho ještě stihl v Salcburku před létem 1775 navštívit.⁷²⁾

Výdaje na výchovu dětí a provoz rodiny se u šlechty vždy lišily podle počtu potomků a služebníků.⁷³⁾ Na základě účetního materiálu je možné konstatovat, že Prokop Vojtěch sice nijak výrazně nezmenšil rozsah svého dvora a stále ho obklopovalo nějakých 40 až 50 osob, ovšem ze srovnání také vyplývá, že došlo ke snížení platů některých služebníků. Porovnat lze údaje z roku 1747 a z doby jeho smrti v roce 1777.⁷⁴⁾ Zatímco hraběcí sekretář dostával původně 600 zl. ročně, o tři desítky let později už měl výplatu jen 400 zl., kuchmistrovi klesl plat z 500 zl. na 250 zl. ročně a podobně komorník si dříve vydělal 300 zl. a posléze jen 150 zl. Jiní služebníci však pobírali gáže v původní výši. Cukrář si v obou případech vydělal 300 zl. a první komorná 100 zl. Pravou rukou hraběte zřejmě býval sekretář. Nejenže měl stabilně nejvyšší plat a disponoval vlastním písařem, ale často vyřizoval osobní přání hraběte. V této funkci se vystřídali Wenzel Anton Kuzele, Thadäus Dollhopf (doložen 1756), Anton Dominik Wolff (1771) a posledním byl Wenzel Johann Sternberger (ve funkci 1774–1777). Černínův dvůr kopiroval dobové trendy např. v tom, že se na něm pravidelně komunikovalo francouzsky a na výchovu dětí se najímali Francouzi.⁷⁵⁾ Zatímco v roce 1747 o nich ještě prameny neobsahují ani řádky, v roce 1777 se už mezi nejlépe placenými služebníky nacházejí francouzská vychovatelka jeho dcer madame Chevigny (400 zl.) a *gouverneur* jeho synů monsieur Grupont (200 zl.). Mimochodem, Černínovy děti také v této době s otcem

⁷²⁾ Torzovitě dochované dopisy Jana Rudolfa otci jsou uloženy zejména tamtéž, prov. kart. 394–397 (léta 1771–1776, viz třeba list z Opočna z 23. 8. 1774 nebo jeho první dopis ze Salcburku z 11. 11. 1774). Před odjezdem do Salcburku se stal jeho vychovatelem na návrh knížete Colloreda jistý plukovník Petermann. Srov. též list Prokopa Vojtěcha Černína knížeti Colloredovi, Praha, 11. 7. 1774 uloženy tamtéž, prov. kart. 396. Dochovaly se i dva listy vychovatele Petermanna hraběti Černínovi ze Salcburku (6. 12. 1774, 13. 12. 1776). Tamtéž, prov. kart. 396–397. O profesoru Stainhauserovi více https://www.sn.at/wiki/Johann_Philipp_Stainhauser_von_Treuberg.

⁷³⁾ Pro starší období srov. Jiří KUBEŠ, *Die Dienerschaft der Aristokraten in den böhmischen Ländern in den Jahren 1550–1750*, in: Anna Fundárková – István Fazekas et alii (edd.), *Die kirchliche und weltliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert*, Wien 2013, s. 273–299.

⁷⁴⁾ SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, Černínská hlavní pokladna, kn. 23 (soupis z roku 1747) a tamtéž, RA Černínů, prov. kart. 397, soupis černínských dvořanů zhotovený po smrti Prokopa Vojtěcha, zřejmě únor 1777. Nemůže být kompletní, protože v něm zcela chybí osazenstvo stájí. Obsahuje jen 29 jmen.

⁷⁵⁾ Ke kontextu srov. Ivo CERMAN, *La noblesse de Bohême dans l'Europe française. L'Enigme du français nobiliaire*, in: Michel Figeac – Jaroslaw Dumanowski – Olivier Chaline (edd.), *Le rayonnement culturel de la France en Europe Centrale du 17e siècle à nos jours*, Pessac 2009, s. 365–385.

korespondovaly téměř výhradně ve francouzštině. Kromě lidí, kteří hlavu rodu Černínů vídali skoro každý den, měl Prokop Vojtěch smluvně zajištěné i služby specialistů, s nimiž se příliš pravidelně a často nepotkával. Jednalo se o jeho právní zástupce (dr. Josef Azzoni, dr. Josef Schertzer von Kleinmühl), vídeňské agenty (Johann Heinrich von Schmidt, Wenzel Franz von Haymerle) či o uznávané pražské lékaře dr. Franze Ferdinanda Kirchmayera von Reichwitz a Josefa de Vignet, kteří v případě nutnosti zajížděli za hrabětem i na venkov. Např. lékař Kirchmayer byl povolán na zámek do Petrohradu, když umírala Černínova první žena.⁷⁶⁾

Černínův itinerář a oblíbená sídla

Na venkově trávil Prokop Vojtěch vůbec poměrně hodně času, ale nějakou výjimkou z trendu urbanizace šlechtického životního stylu nebyl. I on dodržoval standardní sezónnost pobytů, když zimu a společenskou sezónu trávil v metropolích, zatímco v teplejším období vyjížděl na své statky.⁷⁷⁾ Někjaký ucelený itinerář hraběte Černína nelze pro nedostatek vhodných pramenů zrekonstruovat, ale z mnoha různých zmínek včetně datací listů či matričních zápisů lze vyvodit, že po svatbě v roce 1746 se nejprve několik let v chladnější části roku zdržoval v Praze, kterou v první polovině 50. let 18. století nahradila Vídeň (tam se narodilo v březnu 1750, březnu 1756 a červnu 1757 jeho třetí až páté dítě). Po úmrtí první ženy a následném druhém sňatku se opět vrátil na sezónu do Prahy. Je to až neuvěřitelné, ale jeho druhá žena v české metropoli rodila skoro každý konec zimy či na počátku jara v letech 1761–1775⁷⁸⁾ a hrabě tu také v lednu 1777 zemřel. Po Velikonocích se pak Černín přesouval na statky, přičemž neměl jen jedno oblíbené sídlo. Do dnešních dnů se zachoval jeho milovaný zámek Jemčina u Jindřichova Hradce, kde trávil hodně času, a to zejména se svou druhou ženou. Nezapomínal však ani na

⁷⁶⁾ Oba lékaře zmiňuje práce *Die In dem Königreich Böhmeim ... sowohl Geistliche, als Weltliche Diacasterien, Berichts-Instantien, und Landes-Aemter pro Anno MDCCLXII*, Prag 1762, s. 34. O Kirchmayerově pobytu v Petrohradu v roce 1757 se zmiňuje vyúčtování nákladů na léčbu hraběnky Černínové a na její pohřeb z petrohradské pokladny z 10. 10. 1757 uložené v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 385.

⁷⁷⁾ Srov. Petr MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999, s. 139–162.

⁷⁸⁾ Srov. zápisy o křtech devíti jeho dětí v Archivu hlavního města Prahy, Sbirka matrik, sign. VÍT N6 a VÍT N7. Děti se mu v Praze narodily v květnu 1761, únoru 1765, únoru 1766, březnu 1767, březnu 1768, únoru 1769, březnu 1770, březnu 1773 a březnu 1775. Jen František Josef a Marie Karolína se v říjnu 1763 resp. dubnu 1772 narodili mimo Prahu.

ostatní panství svá a pravidelně navštěvoval minimálně Chocomyšl⁷⁹⁾ a Petrohrad.⁸⁰⁾

Jemčina však byla jeho celoživotním dílem a zájem o ni sílil souběžně s poklesem obliby rezidenčního zámku v Jindřichově Hradci. Tam sice proběhl přínos první nevěsty v červenci 1746,⁸¹⁾ Prokop Vojtěch tam krátce po návratu z kavalířské cesty postavil divadlo (1746–1748)⁸²⁾ a zejména na podzim na zámku často pobýval, ale pak přišla sedmiletá válka a během ní – konkrétně po bitvě u Štěrbohol v květnu 1757 – zřídily úřady se souhlasem majitele ve městě a také v části zámku hlavní polní nemocnici.⁸³⁾ V roce 1762 bechyňský krajský hejtman František Arnošt Malovec z Malovic dokonce oslovil hraběte s žádostí, zda by se v části zámku využívané armádou nedala vybudovat kasárna. Prokop Vojtěch připustil, že „*mein neühaüser schloß zum grösten theil mit dem spithal beleget geweßen und dadurch zu meiner hinwiederumbigen bewohnung ist unbrauchbahr gemacht worden,*“ ale přesto tuto myšlenku z dlouhodobého hlediska odmítl. Argumentoval, že zámek je součástí fideikomisu, jež převzal v nějakém stavu a který je povinen zase ve stejném rozsahu předat dědici. Černínův vztah k jindřichohradeckému zámku ale skvěle dokládá závěr listu, kde připustil možnost dočasného zřízení kasáren. Stylizoval se tedy do pozice ochránce tradice, zároveň však nepovažoval za nutné na zámku vybudovaném jeho předky bydlet – raději pobýval v moderní rezidenci v Jemčině.⁸⁴⁾

⁷⁹⁾ K stavebním dějinám zámku v Chocomyšli stručně Pavel VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999, s. 270–271. Na Chocomyšli pobýval Černín např. v únoru a na podzim 1746, na podzim 1759 či na podzim 1771. Po požáru v roce 1773 byl zámek neobyvatelný a hrabě se už nedožil jeho opravy. Srov. rodinnou korespondenci uloženou v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 382–383 (1746), 386 (1759) a 394 (1771).

⁸⁰⁾ Srov. stručně P. VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 410. Černín zde pobýval např. na jaře a v létě 1747 nebo na podzim 1757. Srov. SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 385 (1757) a tamtéž, Černínská hlavní pokladna, kn. 23 (1747).

⁸¹⁾ Viz popis příjezdu novomanželů dne 2. 7. 1746 do Jindřichova Hradce od hejtmana Stumpfa uložený tamtéž, RA Černínů, prov. kart. 382. Více o tom F. TEPLÝ, *Dějiny I/4*, s. 119–124.

⁸²⁾ Viz např. P. VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 290 a v kontextu rodiny Černínů více A. JAKUBCOVÁ (ed.), *Starší divadlo*, s. 125–126. V divadle se konalo za přítomnosti vrchnosti představení např. 29. 9. 1751, jak dokládá účet mydláře Kalivody potvrzující dodání 15 liber svíček na iluminaci „*schloß comoedi saal*“ z 31. 12. 1751. SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 384.

⁸³⁾ Srov. F. TEPLÝ, *Dějiny I/4*, s. 153–154.

⁸⁴⁾ SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, kart. 430, fol. 107–109, Malovcův list z Tábora z 29. 11. 1762 a koncept Černínovy odpovědi z Jemčiny z 11. 12. 1762. Zásadní část jeho listu zní takto: „[...] *nachdeme aber solches in das von mir besitzende fidei commissum miteingerechnet ist, verfolge ich meinem successori in fidei commissio deßen eben wieder so, wie ich es angetreten habe, zu hinterlassen schuldigh bin, mithin lasset sich auch einer*

Je smutným paradoxem, že se tento strážce tradice dožil zhoubného požáru zámku v červnu 1773.⁸⁵⁾ Dne 13. června toho roku pobýval v Jemčině, a když chtěl s rodinou jít v poledne na mši, dostal zprávu, že je na nebi směrem na Jindřichův Hradec vidět kouř. Poslal tím směrem kurýra, ovšem nedalo mu to a se švagrem baronem Rajským se hned po mši tím směrem také vydali a záhy zjistili, že město hoří již od 10 hodin. Když dorazili na výšinu před město, uviděli celý zámek v plamenech. Prý se pokusili zorganizovat pomoc, aby ochránili alespoň zbytek města.⁸⁶⁾ Následky byly pro zámek i pro jeho tehdejší vnitřní vybavení katastrofální. Úřednický elaborát se soupisem škod a nutných oprav, jenž vznikl čtyři měsíce po smutné události, sečetl ztráty a vyčíslil výdaje na opravy na obrovskou sumu 159 461 zl.! Zámek přišel o střechy, podlahy a nádherné stropy v reprezentativním apartmá včetně Zlatého sálu: „*die deken in goldenen saal von 88 cl[after] lang und brait von zusammesetzten tischler und bildhauer arbeit, mahlerey und massiven vergoldung zu 400 fl die cl[after] 35 200 fl*“. Hraběte jistě velmi zasáhla ztráta jím zbudovaného a vybaveného divadla: „*ein vor wenig jahren neu errichtetes commedi hauß samt 8ley decorationen, logen, lustern, wandleüchtern und all anderen bedürffnußen 6000 fl*“. Zničena byla část úřednických bytů a kanceláří, stáje, kočáry či velká jizdárna. Nemenší ztrátu představovaly po generace budované obrazové sbírky, jejichž jádro tvořil unikátní cyklus „*81 stukh aller böhmischen fürsten von Czech und Lech an, könige und römischer kaisere portrait in lebens größe von berühmtesten künstlern samt denen rahmen*“.⁸⁷⁾ Prokop Vojtěch Černín, vladař domu hradeckého, v jehož žilách kolovala i krev Slavatů, pánů z Hradce či Rožmberků, přišel také o „*39 familien portrait eben in lebens größe der herren von Neühaus, Roßenberg, Slawata und Tschernin, die der famili unschätzbar waren*“, „*I sehr große gemahlte genealogietafl der herren von Rosenberg mit angehangener beschreibung samt rahm*“, „*3 stambaümer der herren von Rosenberg und Slavata von Primislavo und Libuscha*“ a desítky dalších cenných maleb a mnoho kusů nábytku.⁸⁸⁾ Naštěstí neshořelo všechno, protože hodně věcí hrabě průběžně odvázel do svých ostatních sídel a také rodinné portréty z 18. století měl Černín z části na Jemčině, které dával přednost před rodinným místem paměti.

von dem spithal belegte theil zu einer cassarnen in perpetuum nicht wohl adaptiren [...]“ Dodával ale, že v případě, že by úřady trvaly na zřízení kasáren v Jindřichově Hradci, pomůže jim vyhledat jiný objekt. Píše o tom též F. TEPLÝ, *Dějiny I/4*, s. 159, který líčí, že Malovcova nabídka hraběte velmi rozčílila.

⁸⁵⁾ O požáru tamtéž, s. 173–174.

⁸⁶⁾ Viz G. WACHTEL, *Memoiren*, s. 11.

⁸⁷⁾ Pavel PREISS, *Cykly českých panovníků na státních zámcích*, Zprávy památkové péče 17, 1957, s. 65–78.

⁸⁸⁾ Soupis škod je uložen v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, kart. 430, fol. 95–97.

Gstüthof, jak se tehdy Jemčině říkalo, leží asi 13 km jihozápadně od Jindřichova Hradce nedaleko řeky Nežárky. Slavatové tu v 70. letech 17. století zřídili hřebčín a okolo něj postupně vznikaly další budovy včetně jedné, kterou mohlo obývat panstvo. Černínova matka Marie Isabella dala podnět k přestavbě v roce 1744 a Prokopu Vojtěchovi se zde tak zalíbilo, že začal areál rozšiřovat a v 50. letech 18. století zvětšil obytnou budovu, přistavěl jízďárnu a další prostory, aby vzniklo sídlo hodné bohatého a světa znalého šlechtice. Stavební aktivity se děly v několika vlnách okolo čestného dvora, přičemž tou nejzásadnější byla přestavba z let 1767–1769, během níž vznikla dnešní kaple sv. Jana Nepomuckého s hodnotnou uměleckou výzdobou. Okolo zámku se pak rozkládala obora ohraničená plotem a lesem dal Černín prosekat novou přístupovou cestu, tzv. Hradeckou alej, na jejímž konci byly v roce 1772 kvůli několika letům různých nemocí umístěny protějškové sochy nebeských přímluvců sv. Šebestiána a sv. Tekly. Hrabě nepolevoval v přestavbách ani ve stáří a ještě před smrtí dal upravit hlavní budovu v rokokovém slohu.⁸⁹⁾ Význam Jemčiny v jeho životě podtrhují události, které zde uspořádal. Právě zde se konal sňatek jeho nejstarší dcery Marie Gabriely v říjnu 1766,⁹⁰⁾ zde pravidelně v květnu slavil svátek zemského patrona sv. Jana Nepomuckého, jemuž byla zasvěcena místní kaple,⁹¹⁾ a Jan Muk zachytil příhodu, jež se mu stala také zde. Hrabě prý sledoval přestavbu svého sídla s tak živým zájmem, že chodil po lešení a málem z něj spadl, když se pod ním zvrátilo prkno. Naštěstí ho chytil polír a uchránil ho před újmou.⁹²⁾ Jemčina prostě nebyla místem připomínajícím minulost, zde hrabě oslavoval přítomnost a těšil se na budoucnost.

Prokop Vojtěch absolvoval také několik cest mimo vlastní statky. Jednak občas jezdil do lázní v Karlových Varech (léto 1752, červen 1756)⁹³⁾ nebo do Teplic (čer-

⁸⁹⁾ Základní informace o Jemčině shrnuje P. VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 281. Dále srov. G. WACHTEL, *Memoiren*; Jan MUK, *Lovčí zámek Jemčina u J. Hradce a jeho okolí v minulosti*, Jindřichův Hradec 1939 či Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, *Vznik a vývoj černínské obory na Jemčině u Jindřichova Hradce*, Národní zemědělské muzeum. Prameny a studie 53, 2014, s. 205–214. Inventář zámku z roku 1761 je uložen v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, kart. 534.

⁹⁰⁾ Oddával je terstský biskup Anton von Herberstein. G. WACHTEL, *Memoiren*, s. 10.

⁹¹⁾ Viz např. dopis barona Johanna Franze Kfellerera von Sachsengrün, arciděkana krumlovského, hraběti Černínovi, Český Krumlov, 18. 4. 1773 (rád ho opět navštíví v Jemčině a doufá, že mu tam bude moci sloužit slavnostní mši svatou na den sv. Jana Nepomuckého); nebo list Marie Antonie Lützowové, rozené Černínové, otci Prokopu Vojtěchovi, Pardubice, 10. 5. 1774. Oba jsou uloženy v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 395.

⁹²⁾ J. MUK, *Lovčí zámek*, s. 43.

⁹³⁾ Srov. ojedinelou zmínku SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 384 (1752). Pobyt v roce 1756 dokládají karlovarské Kurliste. Tehdy přijel Černín 2. 6. s manželkou Marií Antonii a ubytovali se „in der golden Strauß auf der Wießen“. SOkA Karlovy Vary, Archiv města Karlovy Vary, Karlsbader Kurliste, inv. č. 1077, rok 1756, zápis č. 124.

ven 1759),⁹⁴⁾ a pak ho v pokročilém věku zlákal Salcburk, kam jej pozval jeho švagr a místní arcibiskup Jeroným Colloredo. Prokazatelně tam pobýval dvakrát, a to na konci května a v červnu 1774⁹⁵⁾ a posléze od 29. května někdy do července 1775, kdy sem přijel i za synem.⁹⁶⁾ Salcburské pobyty Prokopa Vojtěcha rádi připomínají muzikologové, protože „starý Černín“ se tu seznámil se začínajícím Wolfgangem Amadeem Mozartem a zřejmě jím byl uchvácen, protože mu přislíbil roční penzi 20 dukátů. Alespoň tak lze pochopit zmínku v listu vychovatele Černinova syna Petermanna z prosince 1776, kde stojí: „*J'ai parlé au petit Mozart pour les termes du payement de 20 ducats par année. C'est qu'il remmet absolument a Votre volonté. Ainsi j'attends la dessus vos ordres. Il m'a dit aussi qu'il vous enverra au premier pour la symphonie et les autres pieces.*“⁹⁷⁾ K výplatě penze ale zřejmě ani jednou nedošlo a přímo pro Prokopa Vojtěcha Mozart nic nesložil, ale pro jeho syna Jana Rudolfa a dceru Marii Antonii, provdanou Lützowovou ano, protože ti se s Mozartem v arcibiskupské rezidenci potkávali poměrně často.⁹⁸⁾

Do Salcburku ovšem nepřítahovala hraběte Černina jen kvalitní hudba. Jeho zalíbení v místní rezidenci potvrzuje sám arcibiskup Jeroným, který ve vlastnoručním listu ze srpna 1775 se smutkem sděloval, že ho moc mrzí, že Prokop Vojtěch nakonec ustoupil od svého plánu se do Salcburku na několik let zcela přestěhovat. Zároveň osvětluje, čím hraběte do Salcburku lákal: „*Je suis donc doublement fâché, que vous ayez abandonné votre beau projet de prendre une maison et de venir vous*

⁹⁴⁾ Viz ojedinelou zmínku v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 386.

⁹⁵⁾ Srov. tamtéž, kart. 395. Jednak se o jeho plánovaném pobytu zmiňuje sám arcibiskup v listu ze Salcburku z 7. 5. 1774 (těší se na jeho příjezd), a pak se dochovalo vyúčtování kočího, jenž vezl ve dnech 17. – 21. 5. 1772 panská zavazadla z Jemčiny do Salcburku (jel přes Kaplici, Freistadt, Linec, Wels, Lambach a Neumarkt am Wallersee). Srov. též Elisabeth LOBENWEIN, *Ein Fürstenleben zwischen Alltag und Aufruhr. Die französische Korrespondenz (1772–1801) des letzten Salzburger Fürsterzbischofs Hieronymus Colloredo mit seinem Bruder Gundaker. Eine historisch-kritische Edition*, Wien – Köln 2022, s. 151–157.

⁹⁶⁾ Pobyt v roce 1775 dokládá rodinná korespondence. Jednak je zmíněn v listu jeho dcery Marie Gabriely provdané Rottenhanové z Prahy z 29. 5. 1775 (doufá, že otec s matkou v pořádku dorazili do Salcburku, prosí o potvrzení, jak se mají a jak se daří arcibiskupovi a zda je otec spokojený s Janem Rudolfem). Pobyt potvrzuje i list Černinovy příbuzné Johanny Cavriani, rozené Kolovratové, adresovaný Prokopu Vojtěchovi, Videň, 10. 8. 1775 (těší ji jeho dobrý zdravotní stav po návštěvě v Salcburku, prosí o vyplacení úroků a sděluje termín svého porodu). Oba listy se nacházejí SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 397. Dále srov. E. LOBENWEIN, *Ein Fürstenleben*, s. 170–171, 178–179.

⁹⁷⁾ List vychovatele Petermanna hraběti Černinovi ze Salcburku 13. 12. 1776. SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 397.

⁹⁸⁾ Srov. Otto Erich DEUTSCH, *Mozart. A Documentary Biography*, Stanford 1965, s. 157–158; Ruth HALLIWELL, *The Mozart Family. Four Lives in a Social Context*, Oxford 1998, s. 219; Tomislav VOLEK – Ivan BITTNER, *The Mozartiana of Czech and Moravian Archives*, Praha 1991, s. 5.

établir ici pour une couple d'années, mon theatre est aussi achevé, j'en suis fort content et il ne me manque que le comte Czernin per impressario [podtrhl sám Colloredo].“ Oním lákadlem bylo právě dokončené arcibiskupské divadlo, v němž by se mohl Prokop Vojtěch realizovat jako impresárió.⁹⁹⁾ To nebyla zas až tak překvapivá myšlenka, protože Prokop Vojtěch byl milovníkem divadla, a navíc od roku 1774 působil jako intendant divadla v Kotcích v Praze.

Hrabě Černín a divadlo

Už zaznělo, že Prokop Vojtěch dal hned ve 40. letech 18. století zřídit zámecké divadlo v Jindřichově Hradci a nepřekvapí asi, že se divadelní hry konaly i na Jemčině.¹⁰⁰⁾ Nejlépe doložené jsou ale divadelní aktivity hraběte Černína v Praze v 70. letech 18. století, když se stal ředitelem (intendantem) divadla v Kotcích.¹⁰¹⁾ V té době úzce spolupracoval s impresáriem Johannem Josefem von Brunian, jehož společnost německých herců působila v Kotcích v podnájmu od roku 1768.¹⁰²⁾ V roce 1774 hospodařila s rozpočtem přibližně 18 000 zl. ročně a divadlo zaměstnávalo přes 40 lidí.¹⁰³⁾ Podpora hraběte Černína byla pro Bruniana a jeho soubor klíčová, protože mu hrabě pomohl z nucené správy, do níž se jako dlužník dostal v roce 1772. Na počátku roku 1774 hrabě dluhy v hotovosti uhradil, Brunian se tak zbavil dosavadního guberniem dosazeného administrátora a Černín začal systematicky dohlížet na chod divadelní společnosti.¹⁰⁴⁾ Brunianovu lojalitu získal i tím,

⁹⁹⁾ SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, dopis z 26. 8. 1775. Arcibiskup na začátku informuje, že se vrátil z cesty do Bavorska a našel jeho list z 13. 8., kde mu Černín sdělil, že ho v Jemčině přepadl záchvat dny a že plánuje cestu do Prahy a na svá panství na Žatecku. Podle arcibiskupa by mu vzduch v Salcburku udělal lépe. Pak pokračuje informací o dokončení divadla, kde by mohl Černín působit jako impresárió.

¹⁰⁰⁾ A. JAKUBCOVÁ (ed.), *Starší divadlo*, s. 125–126.

¹⁰¹⁾ Srov. prameny uložené v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 396–398. Jedná se zejména o listy zaslané Černínovi J. J. Brunianem, resp. jeho kanceláři (12 kusů ze srpna až listopadu 1774 a ze září 1775, tři vydala Alena JAKUBCOVÁ, *Kancelář divadelního ředitele Bruniana hraběti Černínovi*, Divadelní revue 22, č. 1, 2011, s. 37–50, zde s. 45–50), dále jde o seznam her s obsazením (říjen – listopad 1775), různé účty či o listy jednotlivých herců a hereček hraběti.

¹⁰²⁾ Srov. podrobně Brunianovo heslo v České divadelní encyklopedii dostupné online na http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Brunian,_Johann_Joseph.

¹⁰³⁾ Rozpočet odhadují z pololetního vyúčtování divadelního provozu sestaveného pokladníkem Franzem W. Potutschkem za březen až září 1774, kde se uvádí příjem 9086 zl. a výdaje 8720 zl. Vyúčtování je uloženo v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 396.

¹⁰⁴⁾ O tom blíže A. JAKUBCOVÁ, *Kancelář*, s. 37–38.

že za něj tu a tam něco zaplatil.¹⁰⁵⁾ Z účetní dokumentace vysvítá, že významné sumy poskytoval divadlu také Franz von Nagel und Königshofen.¹⁰⁶⁾ Otázkou ale zůstává, zda se jednalo o jeho peníze, protože v jednom Brunianově listu je zmíněno, že pan Nagel působí jako Černínův právní zástupce, takže možná pouze doručoval hraběci zlaťáky.¹⁰⁷⁾

Prokop Vojtěch rozhodně nebral svou novou funkci na lehkou váhu a impresário Brunian jej pravidelně žádal o rozhodnutí v řadě věcí. Hrabě mu velmi rychle odpovídal a uděloval nezbytné příkazy. Pomáhal například angažovat nové herce a propouštěl ty nevhodné, vedl s nimi korespondenci, a dokonce se podílel na radikální přestavbě repertoáru, jak uvidíme níže. Požadoval také, aby se Brunian a herci pravidelně scházeli s ním a dalšími poradci z vyšší společnosti a společně vybírali hry k nastudování, diskutovali rozvrh představení či přidělení konkrétních rolí.¹⁰⁸⁾ Jako spoluředitel divadla Černína v době jeho nepřítomnosti v Praze (tj. v létě a na podzim) zastupoval jistý hrabě Libštejnský z Kolovrat, jehož nasazení prý bylo obdivuhodné. Ze svých statků dal přivést kostýmy, razantně zastával Černínovy zájmy a místo něj vytvářel repertoár.¹⁰⁹⁾ Výjimečně do programu zasáhl

¹⁰⁵⁾ V roce 1774 za něj například uhradil pronájem u jistého pana Jerzabka (dva kvartály celkem za 85 zl.). SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 396.

¹⁰⁶⁾ V pololetním vyúčtování z roku 1774 je zmíněno, že Černín přispěl na provoz divadla 250 zl. a pan Nagel dokonce částkou 1646 zl. Tamtéž. Nagelovo jméno stojí i v Potutschkově účtu z března a dubna 1776, kde se nachází zápis „an geldt vorschuesß von /titul/ herrn Frantz edlen v. Nagl und Königshoffen“. Potutschek od něj proti kvitancím z 22. 2., 22. 3., 29. 3., 12. 4., 19. 4. a 26. 4. přijal celkem 895 zl.! Tamtéž, prov. kart. 397. Zřejmě se jedná o prokurátora desek zemských Franze Ignaze Nagela bydlicího na Starém Městě pražském na Malém rynku. Viz Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti II*, Praha 2010, s. 8.

¹⁰⁷⁾ SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 396, dopis z 5. 11. 1774.

¹⁰⁸⁾ A. JAKUBCOVÁ, *Kancelář*, s. 39.

¹⁰⁹⁾ Rozhodně se nejednalo o Filipa Františka Krakovského z Kolovrat (A. JAKUBCOVÁ, *Kancelář*, s. 42), protože v jednom listu se jasně podepsal „Kollowrath Liebstein“. Osobně se domnívám, že se jednalo o mladého Františka Josefa II. Libštejnského z Kolovrat, pozdějšího zednáře. Viz SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 396, Kolovratovy dopisy Černínovi z 16. 7. a 11. 10. 1774 (Kolovrat hraběti tykal, ale nikdy se nepodepsal křestním jménem). O Kolovratovi píše ve svých listech také impresário Brunian (tamtéž, 3. 8. 1774) a herec Franz Frank (tamtéž, 21. 7. 1774). Hrabě Kolovrat prý, pokud použijeme Frankova slova, „läßt sich sein Directorium so eifrig angelegen seyn, daß er bey allen Leß- und Theaterproben selbst gegenwärtig ist. Er hält die Proben so genau so ordentlich, daß es eine Lust ist, sagt, wenn fehler vorgehen, seine Meinung ohne Bitterkeit und wascht denen, die ihre Rollen nicht studiren, zimlich die Köpfe. Mit einen worte er ist fürs Theater voll Feuer, Liebe und Enthusiasmus und recht Freüden trunken, daß Ihro hochgräfliche Gnaden Ihn zum Mitdirecteur haben ernennen wollen.“ Ke Kolovratovi jako zednáři blíže I. CERMAN, *Šlechtická kultura*, s. 161 a Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*, Brno 2006, s. 88–97.

také další vysoce postavení aristokraté, na jejichž přání se narychlo zařadila jiná hra, než bylo původně plánováno. Na konci října 1774 třeba přijel z venkova kníže Josef Adam ze Schwarzenberku a vyžádal si uvedení Goldoniho komedie *Die schlaue Wittib*.¹¹⁰⁾

Být intendantem divadla znamenalo, že Prokop Vojtěch Černín do Kotců pravidelně docházel, musel se seznámit s hereckým ansámblem, projednával s Brunianem organizační otázky, kontroloval vyúčtování, mohl se účastnit zkoušek a měl k dispozici lóži, kde přihlížel premiérám a dalším představením. Teoreticky mohl chodit na představení třikrát týdně, protože v Kotcích se hrávalo v úterý, čtvrtek a v neděli a repertoár byl poměrně široký. Např. v říjnu až listopadu 1774 (konkrétně od 2. 10. do 22. 11.) bylo uvedeno 22 her, z toho 19 pouze jednou a třikrát se dávala repríza.¹¹¹⁾ Teatrologové považují Brunianovo české angažmá za zlomové, protože prý zreformoval pražské divadlo v osvícenském duchu a s důrazem na náročnější činohru v němčině.¹¹²⁾ Zároveň je ale nutné dodat, že tak udělal i pod vlivem svého šlechtického mecenáše a jeho známých. Černín i Kolovrat s tím museli souhlasit. To ale neznamená, že by se herci soustředili jen na německé autory. Brunianova společnost uváděla v překladech a adaptacích i hry anglických, francouzských či italských autorů. Úspěšně dávali německou úpravu Shakespeara *Richarda III.*, zařadili kus *Der akademische Stutzer* spisovatele a dramatika Henryho Fieldinga nebo veselohru *Die eifersüchtige Frau* podle předlohy George Colmana staršího. Z francouzského prostředí pocházely hry Denise Diderota, úspěšně se hráli komedii *Die Jagdlust Heinrich des Vierten* přeloženou z originálu od Charlese Collého, dávali *Die gebesserte Coquette* od Jeana-Baptiste de La Noue nebo *Dürmel oder die Einquartierung der Franzosen* od Louise-Sébastien Merciera. Zdaleka nejúspěšnější hrou podzim 1774 se ovšem stalo drama *Die zwei Königinnen* podle předlohy Clauda-Josepha Dorata sehrané u příležitosti jmenin Marie Terezie. Nesmíme ale zapomenout ani na původně italské kusy. Brunian totiž nadále spoléhal na oblíbené komedie Carla Goldoniho, z nichž na podzim 1774 hráli nám již známou *Die schlaue Wittib* či *Der Lügner*.¹¹³⁾ Na repertoáru však nechyběla ani díla místních autorů a hrabě Černín se dokonce na podzim 1774 dočkal dedikace nové hry. Právě začínající dramatik a herec Brunianovy družiny Heinrich Ferdinand

¹¹⁰⁾ Brunianův dopis Černínovi z 23. 10. 1774. SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 396.

¹¹¹⁾ SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 397, program divadla v Kotcích s obsazením hlavních rolí, 2. 10.–22. 11. (bez udání roku, ale jistě z roku 1774).

¹¹²⁾ Naposledy Alena JAKUBCOVÁ ml., *Sedmdesátá léta 18. století ve znamení reformy divadelního repertoáru a vkusu*, in: Dalibor Dobíáš – Václav Smyčka (edd.), *Počátky literární kritiky v českých zemích (1770–1805)*, Praha 2021, s. 193–197.

¹¹³⁾ Repertoár z podzimu 1774 se nachází tamtéž, krátce o tom pojednává heslo v *Divadelní encyklopedii* (http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Spole%C4%8Dnost_Johanna_Josepha_Bruniana) a blíže k tomu i s výdělky z představení A. JAKUBCOVÁ, *Kancelář*, s. 39–42.

Möller mu připsal svůj kus *Louise oder der Sieg der Unschuld*, jenž měl premiéru 24. listopadu 1774 a vyšel krátce poté i tiskem u Wolfganga Gerleho.¹¹⁴⁾

Pro Brunianovu společnost bylo úmrtí hraběte Černína, jehož herec Möller nazval „*unser gnädigster Papa*“, zásadní. Na počátku roku 1777 tak ztratili štědrého patrona se zájmem o věc, jenž prý dokonce krátce před smrtí impresáriovi vrátil nesplacené dlužní úpisy. Bez takové podpory se Brunian začal opět zadlužovat, a ačkoliv měl v Praze podle dohody zůstat až do roku 1780, odjel hned v roce 1777 s částí svých lidí do Drážďan a už se nikdy nevrátil. Ani zbytek jeho společnosti se v Praze dlouho neudržel.¹¹⁵⁾ Nečekaná smrt Prokopa Vojtěcha tedy ovlivnila i osudy lidí spjatých s pražským divadelním životem.

Černínův skon

Prokop Vojtěch trpěl už ve středním věku ataky dny, běžné to nemoci raně novověkých elit. První zmínka pochází z dopisu jeho známého hraběte Fuchse z června 1759, kde pisatel s potěšením kvitoval, že záchvat dny u Černína povolil.¹¹⁶⁾ Tehdy bylo hraběti 33 let. V 70. letech 18. století se pak objevují stížnosti na tuto chorobu v rodinné korespondenci stále častěji a zřejmě se, soudě podle jeho portrétu dochovaného v jindřichohradeckém zámku, nelze divit, protože Prokop Vojtěch evidentně trpěl nadváhou. O jiných nemocech se ale nikde nic nepíše. Oficiální parte sdělovalo, že hrabě „*nach ausgestandener 16tägigen Krankheit und empfangenen heil. Sacramenten in 50. Jahre seines Alters den 30. Jäner Abends um 7. Uhr in Gott verschieden*“.¹¹⁷⁾

Pohřeb proběhl už za čtyři dny, 2. února 1777, v katedrále sv. Víta na Hradčanech, kde se v kapli sv. Zikmunda nachází černínská rodinná hrobka, a následovaly obvyklé třídní exekvie. Zkrácení doby mezi skolem a pohřbem i u hlav šlechtických domů je typické pro nastupující moderní dobu. Ještě Černínův děd se totiž v roce 1710 tak rychlého pohřbu nedočkal.¹¹⁸⁾ Ze srovnání s předky Prokopa Vojtě-

¹¹⁴⁾ Srov. Möllerovo heslo na http://encyklopedie.idu.cz/index.php/M%C3%B6ller,_Heinrich_Ferdinand. Dva Möllerovy dopisy z Prahy z 19. 10. a 12. 11. 1774 se dochovaly v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 396. V listopadovém psaní prosil Möller Černína o expresní rozhodnutí, zda si přeje, aby mu dedikoval hru Louisa. Kdyby prý odmítl, musel by to věnovat hraběti Kolovratovi. Také vyslovil přání, aby byl na premiéře přítomen „*daß ganze hochreüchsgräf. Zcherninsche hauß*“. Hrabě dedikaci evidentně neodmítl, protože je v tisku přítomna. Möller v ní zmiňuje Černínovy „*seltene, und glänzende Verdienste*“.

¹¹⁵⁾ http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Spole%C4%8Dnost_Johanna_Josepha_Bruniana.

¹¹⁶⁾ SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 386, list z 12. 6. 1759.

¹¹⁷⁾ Parte vydané Černínovou manželkou je uložené tamtéž, prov. kart. 398.

¹¹⁸⁾ K pohřbům v tomto období na příkladech Schwarzenberků bližší Václav GRUBHOFFER, *Pod závojem smrti. Poslední věci Schwarzenbergů v letech 1732–1914*, České Budějovice 2013, s. 125–161, o zkrácení doby mezi smrtí a pohřbem s. 128. O smrti a pohřbu Heřmana Jakuba více

cha vyplývají i další zásadní odlišnosti. Je např. pravděpodobné, že jeho pohřeb byl daleko levnější, protože jen zhotovení *castra doloris* pro jeho děda v katedrále sv. Víta v roce 1710 přišlo minimálně na 1900 zl. Podle vyúčtování pohřebních výdajů z roku 1777 však stačila stejná suma na celý pohřeb Prokopa Vojtěcha (účet zní na 1932 zl.). Není do toho ale bohužel započítáno žádné *castrum doloris*, které se v této době ještě běžně v kostelech v souvislosti s pohřebními obřady stavělo,¹¹⁹⁾ takže vyúčtování asi nebude kompletní. Prameny v černínském rodovém archivu však o jeho zřízení mlčí. Zato víme, že se tehdy do světa rozletěla tištěná parte oznamující Černínovu smrt (20 zl.). Truhlář musel dodat rakev (30 zl.), kterou zámečník opatřil kováním (9 zl.). Vypůjčil se černý kočár (12 zl.) a zaplatilo se ženám, jež umyly tělo hraběte Černína (2 zl.), krajskému lékaři za ohledání těla (4 zl.)¹²⁰⁾ i hlídačům, kteří pak stáli u vystaveného nebožtíka (18 zl.). Zařídilo se čtyřdenní vyzvánění v okolních kostelech, tj. jak ve sv. Vítu, tak na Strahově, v pražské loretě, u barnabitů a uršulinek, a zadalo se sloužení celkem 400 zádušních mší (200 zl.) v pěti různých kostelech.¹²¹⁾ Katedrála a zejména kaple sv. Zikmunda se musela příslušným způsobem vyzdobit, a tak se na Malé Straně a Novém Městě nakoupilo velké množství svíček (393 zl.),¹²²⁾ černínský „*haußjud*“ dodal smuteční flor za 221 zl. a malíř dostal za zhotovení 142 kusů černínských erbů necelých 50 zl. Litec navíc zhotovil za 10 zl. „*eine taffel, worauf die gräff. wapen und titl gestochen worden*“. Tyto informace svědčí nepřímo o tom, že v katedrále či spíše přímo ve zmíněné kapli muselo stát *castrum doloris*, protože velké množství svíček se kladlo právě na něj, flor se zavěšoval na stěny kaple a na oltář, na flor se umísťovaly erby a na centrální místo pak přišla deska se jménem zesnulého a s jeho titulem.¹²³⁾ Obřadu a exekvií se zúčastnila zámecká hudba (130 zl.) a hradčanská městská stráž držela při vlastním pohřbu hřídku (2 zl.). Desítky zlatých stálo smuteční oblečení pro členy rodiny. Kupovaly se látky, krejčí šil smutky a činil se i kloboučník (dohromady se za to vyplatilo přes 270 zl.). Při pohřbu se pak rozdaly almužny

Z. HOJDA a kol., *Heřman Jakub Černín I*, s. 101–104 (zemřel 8. 8. a exekvie se prý konaly až od 4. 9. 1710). V matrice však stojí, že byl pohřben již 10. 8. 1710. Viz Archiv hlavního města Prahy, Sbirka matrik, sign. VÍT N2Z1, s. 152.

¹¹⁹⁾ V. GRUBHOFFER, *Pod závojem smrti*, s. 142–146.

¹²⁰⁾ Standardně se tehdy prováděla pitva. Zmíněný krajský lékař ji zřejmě provedl, pokud se tedy pitva ukrývá pod lakonickým sdělením „*von visitirung des adelichen leichs*“. Viz vyúčtování z roku 1777 uložené v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 398.

¹²¹⁾ Mše byly rozděleny takto: v katedrále se jich mělo odsloužit 300, u kapucínů 40, u františkánů 30, u barnabitů 20 a konečně u piaristů 10. Pro srovnání: Schwarzenberkové si v této době přáli sloužit 2000 zádušních mší. Udělal to jak Adam František v roce 1728, tak Josef II. v roce 1811. V. GRUBHOFFER, *Pod závojem smrti*, s. 141.

¹²²⁾ Pro srovnání: v roce 1710 přišly svíce, lampy a olej do nich na 1186 zl.! Z. HOJDA a kol., *Heřman Jakub Černín I*, s. 104, pozn. 291.

¹²³⁾ Viz V. GRUBHOFFER, *Pod závojem smrti*, s. 143.

v hodnotě 100 zl. Přes 22 zl. se také zaplatilo za poštu, jež rychle dopravila zprávu o úmrtí dědicovi černínského majetku do Salcburku.¹²⁴⁾

Poručníkem nezletilých dětí se opět stal kníže Rudolf Josef Colloredo, jenž k uspokojení některých tíživých dluhů nařídil veřejný rozprodej mobiliáře zámku v Jemčině, takže z původního zařízení milovaného sídla Prokopa Vojtěcha s výjimkou několika málo panských pokojů moc nezbylo.¹²⁵⁾

Závěr

Na začátku stála otázka, nakolik ovlivňovaly osvícenské myšlenky tu část urozené společnosti, po níž nezbyla literární díla. Na příkladu člena významného českého šlechtického rodu Prokopa Vojtěcha Černína z Chudenic bylo zkoumáno, zda využíval své slibné začátky, během nichž mohl získat skvělý rozhled po tom, co hýbe Evropou. Absolvoval totiž kavalírskou cestu a v rámci ní pobyt v Nizozemí na univerzitě v Leidenu, kde studoval u Vitriaria, získal také kontakty na významné muže z britského prostředí. Proto se dalo předpokládat, že ho nějakým způsobem zasáhly, stejně jako řadu jeho současníků z elitní společnosti, tehdy módní osvícenské myšlenky.

Pramenný výzkum jasně ukázal, že hrabě Černín bohužel nenavázal na kariéry svých předků v habsburské monarchii. Nepodařilo se mu – zřejmě kvůli povrchnímu vzdělání a nerozvinutým zkušenostem se zahraničím – zapojit mezi reformátory monarchie ani získat významné zemské či dvorské funkce. Také se nesoustředil na správu statků, protože v tom nebyl dobrý a dlouhá léta bojoval s velkým zadlužením, které sám ještě zhoršoval mnoha zbytečnými dluhy. Rozhodně ho ale není možné označit jen nálepkami rozhazovačného dobráka (*Wienerisches Diarium*) či podivína. Tak se o něm vyjádřil historik František Teplý v roce 1936, když napsal, že o jeho „povaze, podivínství, myslivosti a nerozmyslu ještě před 30 lety kolovala v kraji nejedna pověst“.¹²⁶⁾ Hrabě se totiž neuzavíral na svých venkovských statcích, pravidelně se objevoval v průběhu zimní sezóny ve společnosti ve Vídni a posléze v Praze a i přes finanční potíže to byl stále jeden z nejbohatších Čechů své doby, navíc s vlivným tchánem, knížetem Rudolfem Josefem Colloredem, který se výrazným způsobem podílel na výchově svých vnoučat, Černínových potomků z prvního manželství.

¹²⁴⁾ *Nota deren funeral unkosten 1777*. SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, prov. kart. 398.

¹²⁵⁾ F. TEPLÝ, *Dějiny I/4*, s. 182.

¹²⁶⁾ Tamtéž.

V řadě aspektů navazoval hrabě na životní styl svých předků a byl dítětem barokního období. Jako pravý Černín se angažoval ve svých stavebních aktivitách v pozdně barokním slohu, když zásadně přestavěl zámek Chocomyšl, zbudoval lovecký zámeček Svátý Hubert na panství Petrohrad a jeho nejvýznamnějším dosud existujícím pomníkem se stala stále rozsáhlejší Jemčina na panství Jindřichův Hradec. Zřejmě patřil mezi zbožné katolíky s velkou důvěrou v kultu svatých; na Jemčině slavil svátek sv. Jana Nepomuckého a ještě v roce 1772 tam nechal vztyčit sochy nebeských ochránců proti epidemiím. Na osvícenské myšlenky určitě narazil během kavalírské cesty, jak svědčí i několik titulů z jeho knihovny. Protože ale k hlubšímu studiu a rozumovému poznání netíhl, nové filozofické myšlenky, vědecké objevy či moderní hospodářské postupy ho nezaujaly a k žádnému učeneckému kroužku rozhodně nepatřil.¹²⁷⁾ Vášnivým čtenářem se Prokop Vojtěch nestal a rozšiřování knihovny o módní osvícenské spisy se nevěnoval. Proto po něm asi také nezbylo žádné literární dílo.

Francouzsky se ale naučil a tento jazyk plynule používal. Jeho děti měly francouzské hofmistry a guvernanky a s otcem si psaly francouzsky. Tímto jazykem komunikoval běžně i se zbytkem rodiny a se šlechtickými známými. V jednom oboru se navíc velmi dobře vyznal, a to v divadle. Tato jeho záliba měla evidentně barokní kořeny, ovšem minimálně v posledních letech svého života propagoval německou činohru zacílenou nejen na společenskou elitu, ale i na středostavovské publikum. Proto nelpěl na hraní v italštině či francouzštině. Rozhled po moderních divadelních trendech zesílil díky spolupráci s Brunianovou hereckou společností v Praze v letech 1774–1776. Černín spolufirmoval repertoár divadla v Kotcích a jeho štedrá podpora pomohla i při vzniku nových her z pera místních herců. Podílel se tedy na vernakularizačním procesu, tolik typickém pro středoevropské osvícenství této doby.¹²⁸⁾ Za odborníka na soudobé divadlo ho považoval i jeho švagr, salcburský arcibiskup a osvícenský reformátor Jeroným Colloredo. Jinak by mu místo impresária svého dvorského divadla nenabídl. Další mecenášské plány však Černínovi překazila smrt, jež k němu přišla v nedožitých 51 letech. To už ale dosáhl dospělosti jeho dědic Jan Rudolf a rod Černínů byl připraven se dále zapisovat do dějin Českého království i zdejší krajiny.¹²⁹⁾

¹²⁷⁾ D. TINKOVÁ, *Osvícenství jako proces*, s. 15; TÁŽ, *Osvícenství, obrození, vernakularizace či „kulturní obnova“? Dodatečné poznámky ke konceptu osvícenství jako „demokratizace vědění“ a ke vztahu osvícenství a obrození*, Cornova 10, č. 2, 2020, s. 51–64, zde s. 60–61.

¹²⁸⁾ D. TINKOVÁ, *Osvícenství jako proces*, s. 16–17; A. JAKUBCOVÁ ml., *Sedmdesátá léta*.

¹²⁹⁾ Srov. Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, *Krajinařská tvorba Jana Rudolfa Černína: vznik a vývoj parků v Krásném Dvoře, Jemčině, Petrohradě a Chudenicích*, Praha 2014; Christoph BRANDHUBER, *Johann Rudolph Graf Czernin von Chudenitz (1757–1845). Ein Leben für die Künste*, in: Roswitha Juffinger (ed.), *Residenzgalerie Salzburg. Gesamtverzeichnis der Gemälde II*, Salzburg 2010, s. 434–459.

Jiří Kubeš

PROKOP ADALBERT CZERNIN VON CHUDENITZ (1726–1777).

Bohemian Count between the Baroque and Enlightenment

SUMMARY

This study brings the first comprehensive perspective on the life of Prokop Adalbert Czernin, the count von Chudenitz (1726–1777). It strives to clarify how the count continued in his ancestors' merits, how he asserted himself in the then society and how the ideas of the Baroque period and Enlightenment encountered each other in his life and activities. The author has chosen a chronological approach and has collected basic information pertaining to the count's life from his birth to his death, which subsequently made it possible to answer postulated questions.

The study begins with information on his youth, adolescence and studies – both at home and abroad – which were topped off with a fairly brief *Grand Tour*. Young Czernin provably did not study systematically and did not become a promoter of modern ideas of the Enlightenment, as is evidenced for instance by the composition of his library collection of 1755. Upon returning from his travels, he managed to enter into a very advantageous marriage with a female member of the Colredo family (1746) and thus gained an influential father-in-law active at the Viennese Court, yet he himself never managed to get any significant function within the land or at the Court, gaining only an honorary title of an actual secret councilor, which means that he did not manage to follow in the footsteps of his successful ancestors. It is possible that his career advancement was hampered *inter alia* by financial reasons, for the count belonged among the richest Bohemian noblemen, yet his property was burdened with enormous debts. He had inherited part of the debts, yet he partly also created them through his irresponsible administration. This meant that an official administrator of his property was appointed in 1754, whose task was to satisfy the count's creditors and to improve the financial situation of the Czernin family. His situation gradually improved, but it was never ideal, since his estates were damaged by devastating fires several times and he had to provide for his large family. He had five children from his first marriage and eleven more from his second one (1759). Out of the total number of sixteen children, ten lived to adulthood. Moreover, the count was always surrounded by his court comprising forty to fifty people.

In many aspects, Czernin behaved as a nobleman of the Baroque period. He cultivated various cults of saints, especially the cult of Saint John of Nepomuk, rebuilt his residences in the Baroque style, while investing most of his efforts to the construction of Jemčina Castle. He also defended his family fideicommissary residence in Jindřichův Hradec against interests of the ever-stronger state apparatus that wanted to turn it into military quarters, and he ran theater companies at his residences. Nevertheless, Count Czernin also participated in spreading of ideas of the Enlightenment. He traveled to Salzburg twice, where his oldest son Johann Rudolf was getting educated at the court of the count's brother-in-law, local archbishop and promoter of enlightened reforms Hieronymus Colloredo. In Prague, the count became a director of the theater in Kotce (1774-1776) and he also cooperated with the theater company of Johann Josef von Brunian. He participated in creation of its repertoire, was active in hiring of new actors and his generous support helped Brunian to settle his debts. The repertoire reflected modern trends and employed often more demanding drama in German language. Czernin was thus involved in a vernacularization process typical for the Central European Enlightenment. It is therefore obvious that the count was a man on the borderland between two ages.

Translated by Daniela Reischlová

III

LITERATURA

Jan ČERVENKA, Literární dialogy a tolerance v české reformaci, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2022, 360 s.

Téma náboženské snášenlivosti (tolerance) v prostoru zemi Koruny české v době pozdního středověku a raného novověku bylo v posledních desetiletích předmětem pozornosti řady badatelů a celkově odráželo velkou míru zájmu, který je věnován náboženským dějinám našich zemí v uvedeném období. Vzhledem k jejich specifickému vývoji od poslední čtvrtiny 14. století do bělohorských událostí, kdy u nás došlo k řadě pokusů o náboženskou reformu, umocněných v 16. století dotekem s evropskou reformací a nutností se s těmito změnami vyrovnat, to není nijak překvapivé. Na studie domácích autorů, kteří v 90. letech 20. století významnými příspěvky zasáhli do diskuse na uvedené téma, když shrnuli výsledky svého bádání z doby, v níž je nemohli veřejně publikovat,¹⁾ navázaly nové generace badatelů, kteří problematiku sledovali jak v širším kontextu středoevropských politických a náboženských dějin, tak na pozadí studia dříve opomíjených náboženských minorit, které v předbělohorské době obohacovaly konfesní spektrum Čech a Moravy.²⁾ Vedle souhrnných pojednání z posledních dvou desetiletí, v nichž Josef Válka,

¹⁾ František ŠMAHEL, *Svoboda slova, svatá válka a tolerance z nutnosti v husitském období*, Český časopis historický 92, 1994, s. 644–679; Jaroslav MEZNÍK, *Tolerance na Moravě v 16. století*, in: Milan Machovec (ed.), *Problém tolerance v dějinách a v perspektivě*, Praha 1995, s. 76–85; Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 385–416 (kapitola Náboženská tolerance).

²⁾ Thomas WINKELBAUER, *Überkonfessionelles Christentum in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts in Mähren und seine Nachbarländern*, in: Libor Jan (ed.), *Dějiny Moravy a Matice moravská. Problémy a perspektivy*. Sborník příspěvků z vědecké konference konané ve dnech 24.–25. listopadu 1999 v Brně, Brno 2000, s. 131–146; Robert ŠIMŮNEK, *Toleration from Necessity or from Indifference? The Role of Faith in South Bohemia in the late Middle Ages*, in: Eva Doležalová – Jaroslav Pánek (edd.), *Confession and Nation in the Era of Reformations. Central Europe in Comparative Perspective*, Prague 2011, s. 91–111; Martin ROTHKEGEL, *Radikalität und Toleranz: Das Taufertum von der frühreformatorischen Bewegung zur geduldeten Minderheit in Mähren und Oberungarn*, in: Vincenc Rajšp et al. (edd.), *Die Reformation in Mitteleuropa. Beiträge anlässlich des 500. Geburtstages von Primus Truber*, Wien – Ljubljana 2011, s. 149–172.

Winfried Eberhard a František Šmahel ještě jednou představili výsledky svého dlouhodobého odborného zájmu o téma náboženské snášenlivosti,³⁾ se objevila také díla, která dokládají, že jde o problematiku stále přitažlivou.⁴⁾

Významný příspěvek k bádání o náboženské snášenlivosti v Čechách v době po-děbradské a jagellonské nyní předložil ve své publikaci *Literární dialogy a tolerance v české reformaci* Jan Červenka, který v ní prezentoval výsledky svého doktorského studia na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. A že lze tento příspěvek k tématu označit přinejmenším jako důstojný, nesignalizuje pouze rozsah knihy. Publikace je přehledně rozdělena do sedmi hlavních částí, po úvodu následuje podle očekávání charakteristika metodologického přístupu. Autor vychází především z díla britského historika Quentina Skinnera, který se zabývá intelektuální historií, hojně cituje také amerického historika Dominicka LaCapru. Předmětem jeho zájmu je role literárního dialogu jako specifického způsobu šíření myšlenek a zkoumá různé roviny vztahů, které vznik díla ovlivnily: intenci autora a textu, poměr textu k ostatním dílům autora, vztah lingvistických struktur a textu, kombinuje literární a jazykový přístup. Ve třetí kapitole nazvané „Dialog jako historický pramen“ si všímá literárního dialogu jako žánru, pojednává o jeho formě, jak se vyvíjela od dob antiky, všímá si ho jako literární kategorie a vysvětluje rozdíl mezi ním a (náboženskou) polemikou.

V důležité čtvrté kapitole „Tolerance jako historický fenomén“ (s. 65–93) se autor zabývá významovým obsahem pojmu „tolerance“, respektive „náboženská snášenlivost“ a předpoklady pro její rozvinutí. Charakterizuje zde tři různé pohledy, které v české historiografii v posledních desetiletích vykrytalizovaly ve zkoumání příčin tohoto fenoménu: tolerance z nutnosti, tolerance z nezájmu a nadkonfesní křesťanství, a kriticky se s nimi vyrovnává. Autor konstatuje, že náboženská snášenlivost se může rozvinout pouze v prostředí, kde je podporována svoboda víry, přičemž upozorňuje na to, že náboženská snášenlivost a náboženská svoboda bývají nepatříčně směřovány. Tolerance totiž zahrnuje i nesouhlas s názory, které jsou tolerovány, dokáže je posoudit a výhrady formulovat, je tedy spíše předstupněm (či neúplnou formou) druhého fenoménu. Náboženská svoboda neobsahuje

³⁾ Josef VÁLKA, *Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský*, Brno 2005, zejména s. 229–266; Winfried EBERHARD, *Toleranz und Religionsfreiheit im 15.-17. Jahrhundert in Mitteleuropa. Probleme und Prozesse*, in: Petr Hlaváček (ed.), *Brunčvik a vila. Přemýšlení o kulturní a politické identitě Evropy – Brunčvik und die Nympe. Die Überlegungen zur kulturellen und politischen Identität Europas*, Praha 2010, s. 55–72; František ŠMAHEL, *Europas Mitte in Bewegung. Das Königreich Böhmen im ausgehenden Mittelalter*, München – Göttingen 2021.

⁴⁾ Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Jiří MIKULEC – Martina THOMSEN (edd.), *Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609*, Stuttgart 2014.

hodnocení a neurčuje, co je ještě správné či přijatelné, a co již ne. V dřívějším bádání byly počátky snášenlivosti spojovány s nástupem evropské reformace, ale autor konstatuje, že tento přístup je již překonán. Poukazuje přitom na soužití většinové křesťanské společnosti se židy ve středověku, i když varuje před přeceňováním projevů této tolerance. Zde máme co do činění spíše s pouhým potlačením nebo odsunutím perzekuce – aby byl příslušnému jedinci poskytnut čas k nápravě, případně ke konverzi.

Podnětným způsobem autor ve čtvrté kapitole ohledává vztah náboženské snášenlivosti a obecného dobrého. Snášenlivost považuje za charakteristickou součást fungování takové společnosti, kde zájem obce předchází jednotlivé konfesní zájmy. V návaznosti na výsledky staršího bádání ji dokonce pokládá za součást obecného dobrého.⁵⁾ To samo je přitom nutné považovat za sekulární princip, při jehož prosazování náboženství ustupuje do pozadí, respektive není již prioritou, je vytěšňováno z rozhodování o politických záležitostech, což se konkrétně projevuje například odepnutím hlasu stavu duchovních na zemském sněmu.

V páté kapitole nazvané „Kontexty“ (s. 95–181), která je vzhledem k proporcím knihy poměrně obsáhlá, se autor věnuje charakteristice základních rysů politicko-spoločenské situace jako nezbytnému kroku pro pochopení vzniku literárních dialogů věnovaných náboženské snášenlivosti. Za osu domácích náboženských dějin přelomu pozdního středověku a raného novověku přitom považuje ujednání kompaktát (s. 96), která v jednom ze svých požadavků, zahrnujících též svobodné kázání slova Božího, ve svých důsledcích předjímají konfesní pluralitu (vznik jednoty bratrské, respektive dalších skupin alternativní zbožnosti). Autor právem upozorňuje na to, že největší problém mají s náboženskou snášenlivostí duchovní a teologové, což je ve své podstatě paradoxní, neboť právě tyto elity by ve svém repertoáru teoreticky měly mít příslušné nástroje, jak tuto otázku řešit. Za klíčovou konstelaci, která umožnila vznik kultury snášenlivosti (přínejmenším v teoretické podobě), považuje utrakvismus a humanismus. Autor se snaží vymezit jejich vzájemný vztah, přičemž reflektuje současné diskuze o charakteru českého humanismu⁶⁾ a konstatuje, že „*humanistický utrakvismus sehrál klíčovou úlohu při koncepci tolerantních dialogů*“ (s. 149). Zároveň si je jasně vědom limitů recepce humanismu v našem prostředí a za klíčový faktor považuje nedostatečné instituční zázemí

⁵⁾ Obhajobu tolerance jako součásti obecného dobrého vnesl do odborné diskuse již W. EBERHARD, *Toleranz und Religionsfreiheit*.

⁶⁾ K tomuto tématu srov. zejména Petr VOIT, *Humanismus v novém konceptu literatury českých zemí (1. polovina 16. století)*, Česká literatura 65, 2017, s. 181–212; TÝŽ, *Koncept humanismu v marxisticky formované paleobohemistice (1956–1996)*, Česká literatura 66, 2018, s. 777–812; Eduardo Fernández COUCEIRO, *Pronikání humanismu a renesance do české knižní kultury*, Praha 2022.

(s. 164–172). Za jádro problému tedy nepokládá samotné husitství, ale spíše podmínky, jaké vytvořilo.

V následující kapitole „Pět dialogů o české toleranci“ autor postupně analyzuje pět textů, literárních dialogů, které reflektují téma náboženské snášenlivosti: Mikuláše Kusánského *De pace fidei* (který připouští určitou míru tolerance jako neúčinnější nástroj proti válkám), Jana z Rabštejna *Dialogus*, Václava Piseckého a Řehoře Hrubého z Jelení *Boloňské hádání*, Mikuláše Konáče z Hodíškova *Rozmlouvání a Dialog*. U posledních tří děl (a v literárních projevech Konáče již zcela zásadně, jako další partner dialogu) na scénu vedle utrakvistů a katolíků vstupuje také jednota bratrská. V této souvislosti si autor publikace povšiml klíčové úlohy bratrské *Apologie* z roku 1511, která byla vytištěna latinsky v Norimberku a strhla na jednotu pozornost i v zahraničí, čímž zároveň utrakvistům zkomplikovala jejich snahy o narovnání vztahu s římskou církví.

Na celé publikaci, v níž je pronikavým pohledem a inovativním způsobem zkoumán vzájemný vztah literárních dialogů a myšlenek tolerance, je sympatické, že se autor neostýchá revidovat závěry staršího bádání a zdvořile (ač někdy nekompromisně) polemizovat s uznávanými veličinami. Ostražitost je však na místě, když v sedmé a závěrečné části publikace (s. 311–318) předkládá čtenáři v obecnějších shrnutích výtěžky své práce. Diskutabilní je například tvrzení, že problematika náboženské tolerance je v českém prostředí reflektována poměrně pozdě (s. 316). V tomto případě by bylo nutné pro srovnání představit vývoj myšlenky náboženské snášenlivosti v literárních projevech jiných evropských národních společenství a poukázat na vzájemné rozdíly, ale i na konvergence. Z hlediska terminologie je problematické označovat období, v němž vznikaly výše uvedené dialogy, bez dalšího objasnění jako „raně reformační“ (s. 318; na s. 311 se dokonce mluví o tomto období jako o počátcích české reformace, na s. 318 jako o „raně české reformaci“).

Jediná výhrada, kterou lze vztáhnout k publikaci jako celku, je formálního rázu: V případě citovaných dobových textů, které zde mají v podstatě dokladový charakter a nejde o edici ve vlastním slova smyslu, mohl autor bez obav více vyjít vstříc čtenářskému komfortu: sjednotit transkripci (odstranit divergentní ošetření některých jevů v různých použitých edicích), důsledněji zavádět interpunkci, zejména tam, kde její nepřítomnost ohrožuje porozumění textu (např. na s. 152, 160), podle současného úzu upravovat hranice slov, doplňovat částečně chybějící kvantitu a upravit nejednotnou distribuci velkých a malých písmen. Řadu těchto nedopatření bylo zřejmě možné odstranit důslednější jazykovou redakcí během přípravy publikace.

Sarah A. BENDALL, *Shaping Femininity, Foundation Garments, the Body and Women in Early Modern England*, London, Bloomsbury Publishing 2022, 312 s.

V anglosaském prostředí náleží dějiny módy (*fashion history*) k nedílné součásti historického výzkumu. V posledních letech ještě tento trend zesílil v návaznosti na rozvoj genderových studií a na jejich metodologické inspirace pro historickou vědu. Již tradičně silné anglosaské regiony udávají směr v dějinách módy, které dokládají dvě největší společnosti dějin módy – americká Costume Society of America založená v roce 1973 a o něco mladší britská The Association of Dress Historians založená roku 1991. Podobně činí i jedna z nejuznávanějších vysokých škol Fashion Institute of Technology, která sídlí v New Yorku. Jako jedna z mála nabízí studijní programy zaměřené na konzervátorství a historii odívání. V českém prostředí lze i přes chybějící institucionální zázemí najít publikace z oblasti dějin módy, i když se objevují velmi ojediněle. Lze jmenovat především již zesnulou historičku umění Ludmilu Kybalovou, která se zasloužila o zpracování nejen renesanční a barokní módy. Pomyslnou štafetu později přebrala Alena Nachtmannová, která představila tematiku odívání v celém raném novověku. Do třetice lze doplnit jméno Mileny Hajné, která zpracovala téma španělské módy v českých zemích ve své dizertační práci.¹⁾

Kniha Sarah A. Bendall, která v současné době působí na Australian Catholic University, představuje inspiraci nejen pro české prostředí. Její metodologické uchopení kombinuje tři základní pilíře – dějiny těla, gender a materiální kulturu. Komplexnost, se kterou se Sarah A. Bendall chopila otázky módy v raně novověké Anglii, vede k velmi erudovanému vhledu do problematiky odívání anglických žen v časovém období 16. až 18. století s hlavním těžištěm ve druhé polovině 16. století a v první polovině 17. století. Jako hlavní otázku si nekladla, jaká byla móda anglických žen v raném novověku, ale řešila aktuální společenský problém přetrvávající do 21. století, tedy jak móda formovala tělo žen v raném novověku. Zároveň se autorce podařilo módu zařadit do společenského kontextu raně novověké Anglie. Stranou neoponechala ani praktičtější otázky spojené s produkcí módy a s ní spojeným konzumem.

Australská autorka rozdělila své dílo celkem do sedmi kapitol. Jelikož se předlohou představované monografie stala její dizertační práce, kniha kopíruje její strukturu. Sarah A. Bendall se držela standardního rozvržení a v úvodu věnovala

¹⁾ Výběrově: Ludmila KYBALOVÁ, *Baroko a rokoko*, Praha 1996; TÁŽ, *Dějiny odívání. Renesance (15.–16. století)*, Praha 1996; Alena NACHTMANNOVÁ, *Mezi tradicí a módou: odívání v Čechách od renesance k baroku*, Praha 2012; Milena HAJNÁ, *Španělská móda a urozená společnost v českých zemích raného novověku*, dizertační práce Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2015; TÁŽ (ed.), *Šaty chodící: každodennost a symbolika ve šlechtickém šatníku raného novověku*, České Budějovice 2016.

prostor především metodologii a bibliografii relevantních děl. Následná první kapitola posloužila jako historický a tematický úvod do problematiky, ve kterém autorka nepředložila nic překvapujícího. Nesoustředila se však pouze na anglické prostředí, ale dokázala představit čtenářům důležité evropské módní vlny raného novověku, které ovlivňovaly módu anglických žen. Z tohoto pohledu opomenula rozvinout důležitou otázku: Lze najít spojitost mezi módou a aktuálním mocenským postavením určitého ohniska, odkud přicházely módní impulzy? I když nelze považovat španělský a posléze francouzský dvůr za originální zdroj nové módy, posloužily oba jako akumulátory módních vln, které se šířily ve zbytku Evropy. Ostatně především na španělský módní vliv autorka několikrát naráží v následné kapitole.

V kontrastu s předešlou částí textu se Sarah A. Bendall v následujících dvou kapitolách soustředila mnohem detailněji na ženskou módu a vnímání ženského těla ve dvorské kultuře, na kterou posléze navázala studiem nešlechtického prostředí v letech 1550 až 1650. Mnohdy velmi podrobně popsala šaty urozených dam po fyzické stránce, avšak tentokrát svůj výklad doplnila o velmi důležitou roli šatů, kterou mohly hrát v kontextu politických událostí. Například anglická královna Alžběta I. se od roku 1590 nechávala vyobrazovat v šatech francouzského stylu. Autorka si vložila tento fakt jako symbolický odpor namířený proti nepřátelskému Španělsku (s. 63). Avšak ústřední myšlenka první kapitoly spočívá v analýze vzájemného vztahu mezi realitou dvorské společnosti a učením soudobých moralistů, kteří určitým způsobem pohrdali dvorskou módou. Následně autorka zdárně propojila dvorské prostředí s módou neurozených žen. Tato pasáž přinesla zajímavou analýzu o jejich konzumním životě a pojednala způsoby, jak se tyto ženy nechávaly inspirovat ve dvorském prostředí. Zároveň přinesla několik důležitých důkazů o propojení módy a sociálního vzestupu. Sarah A. Bendall prokázala, že neurozené ženy kopirovaly nové trendy mnohem rychleji, než se dosud předpokládalo. Části oděvů formující jejich těla si nechávaly šít na zakázku, kupovaly si je již hotové nebo použité a případně je mohly i ukrást. Tyto způsoby distribuce pojednala autorka v další kapitole, v níž se zabývala prodejem, výrobou a tvůrci raně novověké módy. Za velký přínos recenzované práce považují zjištění, že i neurozené ženy aktivně ovlivňovaly výrobu svými konkrétními požadavky podobně jako šlechtičny.

V páté a šesté kapitole se pozornost autorky přesunula více k rozmanitým aspektům každodenního i nekaždodenního života anglických žen. Autorka analyzovala módu a její vliv na ženský život z pohledu životních cyklů a každodenních nároků na pohyb. Na základě této analýzy Sarah A. Bendall došla k důležitému poznatku: I když bylo ženské tělo kvůli módě formováno do požadované podoby, opakovaná prohlášení o jeho deformování jsou přinejmenším přehnaná (s. 186–187). Následně autorka neopomněla pojmout otázku týkající se důležitého propojení módy

s erotikou a sexuální touhou, s těhotenstvím a porodem a také se snahou regulovat projevy sexuality v raně novověké společnosti. V poslední kapitole potom logicky završila svou analýzu vnímání módy spojené s problematikou ženského těla shrnujícím pohledem na následný vývoj ve druhé polovině 17. století a v první polovině 18. století.

Velmi dobře uspořádané dílo je doplněno velkým množstvím obrazového materiálu s celkovým počtem 150 dobových vyobrazení šlechticů. Kromě soudobých obrazů jsou zde publikovány také fotografie zachycující rekonstruované části dámského oblečení, zhotovené samotnou autorkou. Doprovodný obrazový materiál usnadňuje čtenáři orientaci v částech ženského oděvu raného novověku, o kterých autorka hovoří ve svém textu. V něm se však nesoustředila pouze na příklady ženského oděvu, ale čtenáři obrazově přiblížila také jeho výrobu v rámci textilních průmyslových podniků raně novověké Anglie. Pro pochopení jednotlivých výrobních fází (stejně jako částí raně novověkého oděvu) je důležité porozumět dobové terminologii, k čemuž slouží několikastránkový odborný glosář na konci publikace (s. 255–259).

V neposlední řadě lze ocenit autorku za využití značného množství archivních pramenů především anglické provenience. Využila pro svůj výzkum hmotné a ikonografické prameny, které pocházely zejména z muzeí a galerií, analyzovala umělecké sbírky z celkově třiceti šesti institucí, mezi kterými lze nalézt i instituce mimoevropské, například ze Spojených států amerických či z Japonska. Zároveň uplatnila velmi široké spektrum metod, mezi nimiž vyniká experimentální rekonstrukce, která se nejen v českém prostředí používá spíše v archeologii. Autorka sama poznamenala, že v případech, kdy uplatnila pohled experimentální historie, byl problémem samotný rámec metody, protože dosud neexistují všeobecně ustálené postupy pro její aplikaci. I když byly nedostatky experimentální historie patrné a autorka musela volit osobnější přístup, s riziky se vypořádala zodpovědně již v úvodu knihy (s. 12–15). Důkladně okomentovala svůj přístup a případné problémy, které v jeho důsledku mohou vzniknout. Celkově Sarah A. Bendall představila téma ženského odívání, ženského těla a módy v raně novověké Anglii velmi poutavým způsobem a její dílo lze shledat velmi inspirativním především z pohledu metodologické všestrannosti.

Ondřej Lee Stolička

Markéta RŮČKOVÁ (ed.), *Města a měšťané perem badatelky. Příspěvky (nejen) k dějinám měst pražských a jejich elitám v raném novověku. K životnímu jubileu Olgy Fejtové, Červený Kostelec – Ústí nad Labem, Nakladatelství Pavel Mervart ve spolupráci s Filozofickou fakultou Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem 2022, 396 s.*

Tabula gratulatoria na počátku zajímavé a bezesporu užitečné publikace obsahuje přes padesát jmen kolegyň a kolegů z domácích i zahraničních archivních, muzejních a historických pracovišť. A mnohá další jména jsou skrytá pod dovětkem „kolegové z *Archivu hlavního města Prahy*“. Kniha obsahuje půldruhou desítku studií Olgy Fejtové z let 1988–2020, které pro ni jako narozeninové překvapení vydali přátelé a spolupracovníci.

Úvodní *laudatio* Michaely Hrubé a Václava Ledvinky informuje o profesní dráze jubilantky, a to od jejích studií až po současnou pracovní pozici v Archivu hlavního města Prahy. Uvádí postupné tematické rozšiřování jejího odborného zaměření, zmiňuje se o zahraničních pobytech a výzkumech, o její účasti na mezinárodních projektech. Autoři také zmiňují různé ediční, přednáškové, konferenční, organizační i grantové aktivity O. Fejtové a současně poukazují na její rozsáhlou recenzní činnost.

Druhým textem anotované knihy je zamyšlení Jiřího Peška nad předkládaným souborem studií. Autor upozorňuje, že se jedná jen o malý výsek autorčiny tvorby, který vychází z jejích výzkumů v městských archivech v Lounech a Praze. Dále člení publikované práce do několika tematických okruhů. Mimo jiné vyzdvihuje badatelčin průkopnický zájem o Nové Město pražské, který napomáhá revidovat starší stereotypní pohled na tento celek jako na „*poloviční periferii či quasipředměstí Starého Města*“. A také konstatuje, že její přístup k Novému Městu si vždy udržuje celopražský kontext. Dalšími tématy, na která autor upozorňuje, je vedle lounských výzkumů také jubilantčino studium nadregionálních kontaktů rané novověké Prahy, její zaměření na dějiny městských elit i podíl na výzkumu pražského českobratrského prostředí.

Vzhledem k tomu, že jádro anotované knihy tvoří edice studií připravená v archivním prostředí na vysoké profesionální úrovni, nemůže v ní chybět ani ediční poznámka. M. Růčková zde uvádí periodika, v nichž byly vybrané texty původně uveřejněny, specifikuje editorský přístup k článkům s různými druhy citačního úzu – poznámkový aparát textů vydaných Archivem hlavního města Prahy byl ponechán, u ostatních (většinou starších) textů byl sjednocen podle úzu Českého časopisu historického. Editorka z důvodu provázání této edice s prvními vydáními textů uvádí *in margine* paginaci původních článků.

Patnáct studií Olgy Fejtové, které kniha obsahuje, je seřazeno do tří okruhů. V prvním jsou dvě pojednání vycházející z archivního materiálu Loun, jedná se

o analýzu sociální a ekonomické skladby tamních měšťanů v předbělohorské době a o jejich kulturní úroveň. Druhý okruh publikovaných studií zahrnuje šest článků zaměřených na měšťany pražských měst. Jsou zde příspěvky k domovní držbě a sociální skladbě v 16. a 17. století, ke vztahům Prahy a Vratislavi v raném novověku, k národnostním poměrům a integraci cizinců, k dějinám městské správy v pohusitské a pobělohorské době. Poslední okruh knihy, celkem sedm textů, je věnován městským elitám v pražských městech. Zde se jedná o historiografické pohledy na výzkum elit a o jejich vývoj, o komparaci raně novověkých elit Prahy a Krakova, některé studie směřují k tematice nekatolických elit v předbělohorské době. Vedle souhrnného pohledu na jednotu bratrskou v Praze jde o nekatolické předky dvou významných umělců, Karla Škréty a Václava Hollara a o rodinu Kutnaurů ze Sonnenštejna, jejíž dva příslušníci se stali oběťmi staroměstské exekuce.

Informace o anotovaném jubilejním tisku by nebyla úplná, pokud bychom nezmínili dva doprovodné oddíly, zařazené na konci knihy. Jedním z nich je pečlivě připravená a přehledně uspořádaná bibliografie textů Olgy Fejtové z let 1984–2021. Druhým je pak stručné shrnutí obsahu všech publikovaných studií otiskované v češtině a jako cizojazyčné resumé také v jazyku německém.

Pokud jsem na počátku této anotace uvedl, že jde o knihu bezesporu užitečnou, nejednalo se o zdvořilostní obrat, nýbrž o konstatování faktu. Soubory studií významných autorů samozřejmě bývají užitečné již tím, že díky nim jsou texty otiskované v různých a někdy i hůře dostupných časopisech k dispozici na jednom místě. Ale ani tuto užitečnost jsem na mysli neměl. Kniha vytvořená z prací Olgy Fejtové je přínosná především tím, že podává překvapivě jednotný a velmi zajímavý pohled na městské prostředí raného novověku. Sice do ní mohla být zahrnuta jen malá část autorčiných vydaných textů, ale přes to (nebo možná i díky tomu) funguje v podstatě jako monografie, samozřejmě bez syntetického shrnutí. Na základě konkrétních případů nabízí pohledy na některé stránky městské společnosti v raném novověku. Soudím, že zde je třeba velmi ocenit pečlivou editorku Markétu Růčkovou, jejíž promyšlený výběr k takovému účinku zvolených textů vedl.

Jiří Mikulec

Lucie RYCHNOVÁ, František Josef Šlik a česká barokní krajina. Život šlechtice na východočeském venkově, Praha, Scriptorium 2020, 298 s.

Dlouho platilo, že téměř vždy, když se v minulosti vyskytlo v odborné historické literatuře sousloví „barokní krajina“, mohl se čtenář připravit na výklad o Františku Antonínu Šporkovi, jeho Kuksu a okolí či o polabských panstvích, do jejichž

krajiny vkládal Špork vlastní představy a projektoval do ní svá očekávání, a ona tak odrážela jeho modlitby, ale i frustrace. Spojení barokní krajiny a hraběte Šporcka, šlechtice, jemuž byla z nejrůznějších důvodů uzavřena kariéra dvořana, diplomata i vojáka, a který tak trávil většinu svého života uprostřed „své“ krajiny, se může odvolávat na dlouhou tradici bádání sahající až k Heinrichu Benediktovi a k jeho důstojnému následovníkovi Pavlu Preissovi.¹⁾

Poslední desetiletí však přineslo doslova boom bádání o historii krajiny, v níž doba baroka hraje navzdory počínajícímu zájmu o pozdější romantické úpravy²⁾ stále hlavní roli. Většina autorů tvrdí, že právě baroko zanechalo na české krajině dominantní stopu. Přestože lze s tímto tvrzením úspěšně polemizovat a namítat, že původní barokní krajina byla zásadním způsobem „překryta“ v následujících stáletích v důsledku bouřlivých změn, jimiž si prošel český venkov, je možné poměrně snadno nalézt dodnes v krajině památky na toto dějinné období – od úvozových cest přes drobné sakrální stavby až po architektonické kolosy hospodářských dvorů, popř. zámecké či klášterní budovy. Otázkou však zůstává, do jaké míry šlo o kompletní propojení krajiny do jednoho celku s jednou spojující myšlenkou, tedy o její komponování, a na kolik jen o soubor pozůstatků lidské činnosti řídící se například hospodářskou racionalitou nebo vzniklý zcela náhodně. Historik zabývající se barokní krajinou tak musí být maximálně obezřetný, aby ji nekomponoval pouze ve svých představách, nevkládá do ní významy, u nichž není doloženo, že by je v raném novověku obsahovala, a řídil se striktně a pouze svědectvím pramenů, ať už jde o prameny písemné povahy, umělecké památky či o archeologické nálezy.

Jak bylo již zmíněno, v průběhu minulých let byla v Čechách a na Moravě „objevena“ řada barokních krajin, k nimž mnozí autoři někdy až příliš ochotně přidávají adjektivum „komponované“. Aby se však komponovaná krajina dokázala zcela rozvinout do prostoru, musí být tento prostor dostatečně rozsáhlý, a tak se zatím pozornost odborníků soustředila na pozemkové majetky velkých klášterů³⁾

¹⁾ Srov. Heinrich BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck. Zur Kultur der Barockzeit in Böhmen*, Wien 1923; Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 2003.

²⁾ Martin KRUMMHOLZ, *Buquoyové Nové Hrady. Počátky krajinných parků v Čechách*, Praha 2013; Petra TRNKOVÁ (ed.), *Krajina – Sidlo – Obraz. Romantický řád Jiřího Jana Buquoye*, Praha 2015; Martina ŠANTRŮČKOVÁ – Zdeněk HOJDA – Martin KRUMMHOLZ a kol., *Jan Rudolf Černín a jeho Krásný Dvůr. Krajinářský park v Čechách v ohnisku vlivů a cestovních inspirací 1770–1830*, v tisku.

³⁾ Druhý přístup vychází z předem definovaného regionu bez ohledu na raně novověkou vlastnickou strukturu. Pro jižní Moravu František SVOBODA a kol., *Krajina jako dílo. Barokní krajinou od Mikulova po Znojmo*, Brno 2016, pro východní Čechy Eva CHODĚJOVSKÁ (ed.), *Krajina v rukou barokního člověka. Lidé a krajina 16.–18. století na východě Čech*, Josef 2020.

(Broumovsko,⁴⁾ Plasko⁵⁾) a bohatých šlechtických rodů (Lichtenštejnové ve valticko-lednickém areálu,⁶⁾ Schwarzenberkové v jižních Čechách,⁷⁾ sasko-lauenburští vévodové⁸⁾ v západních a v severních Čechách). Na menších panstvích nebo na panstvích méně významných majitelů lze o komponování krajiny mluvit jen výjimečně, přičemž zde historik nezřídka naráží na nedostatek archivních pramenů.⁹⁾

V uvedené plejádě barokních krajin vyniká Jičínsko, tedy oblast, které se věnovala Lucie Rychnová v recenzované knize. Hlavním důvodem této výjimečnosti je překrývání a doplňování dvou, časově od sebe nepříliš vzdálených vrstev: valdštejnské a šlikovské.¹⁰⁾ Jičín byl totiž původně plánován jako hlavní rezidenční (venkovské) sídlo císařského generalissima Albrechta z Valdštejna, centrum jeho frýdlantského vévodství. Scelená pozemková doména bohatého a mocného šlechtice měla být propojena a vnitřně uspořádána tak, aby sloužila reprezentaci slavného vojévůdce a zároveň představovala jeho ekonomickou základnu. Tento záměr však byl změněn kolem roku 1700, kdy se začala přetvářet pod dohledem Františka Josefa Šlika v barokní mariánskou zahradu.

Spíše než samostatné téma představuje problematika šlikovské krajiny okolí Jičína úhel pohledu: prizmatem krajinných úprav a vytváření prostoru pro život vrchnosti i poddaných lze nahlížet sociální vývoj oblasti stejně jako její ekonomickou strukturu. V případě mariánské zahrady jde navíc o úzké sepětí s problematikou rekatolizace. Samozřejmě nejvíce zasahuje bádání o krajině do oblasti dějin architektury a výtvarných projevů, v níž se L. Rychnová pohybuje s jistotou zkušeného historika umění. Ostatně stačí připomenout její předchozí studie o malostranském staviteli Filipu Spannbruckerovi, činném mj. právě na Jičínsku.¹¹⁾

⁴⁾ Petr BERGMANN – Martin BURIAN – Jana JEŘÁBKOVÁ, *Broumovsko. Interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*, Broumov 2003; Eva CHODĚJOVSKÁ, *Broumovsko. Česká barokní krajina?*, in: Táž, *Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha*, Praha 2015, s. 245–292.

⁵⁾ Petr ROŽMBERSKÝ, *Dvory plaských cisterciáků*, Plzeň 2008; Irena BUKAČOVÁ, *Cesta opata Fortunáta Hartmanna (1755–1779): příspěvek k barokní topografii Plaska*, *Historická geografie* 35, 2009, s. 229–248.

⁶⁾ Přemysl KREJČÍŘÍK (ed.), *Lednicko-valtický areál*, Praha 2012.

⁷⁾ Ludmila OURODOVÁ-HRONKOVÁ (ed.), *Schwarzenberská krajina Hlubocka a Třeboňsko*, České Budějovice 2017.

⁸⁾ Michal VOKURKA, *Barokní krajinná tvorba na sasko-lauenburských panstvích 1635–1740*, Praha 2022.

⁹⁾ Zdeněk LIPSKÝ – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ – Martin WEBER a kol., *Vývoj krajiny Novodvorská a Žehušicka ve středních Čechách*, Praha 2011;

¹⁰⁾ Eva BÍLKOVÁ – Lenka ŠOLTYSOVÁ (edd.), *Valdštejnská loggie a komponovaná krajina v okolí Jičína*, Semily 1997.

¹¹⁾ Lucie RYCHNOVÁ, *Filip Spannbrucker. Ke vztahu stavitele a stavebníka v době vrcholného baroka*, *Z českého ráje a Podkrkonoší* 23, 2010, s. 31–47.

Historická práce o barokní krajině by rozhodně neměla být katalogem větších, menších i drobných profánních a sakrálních památek určitého regionu. Od jistě záslužných evidenčních prací mnoha nadšenců se kniha L. Rychnové liší v řadě aspektů, které povyšují její dílo mezi pozoruhodné práce, jež by měly sloužit jako inspirace pro podobné projekty. Jedním z těchto aspektů je hluboký teoretický základ, z něhož vychází. Kromě téměř povinné kapitoly o předchozím bádání a pasáže geograficky vymezující studovanou oblast totiž autorka vytvořila vynikající text nazvaný „Krajina a život na venkově“, v němž reflektovala barokní ideál šlechtického pobývání v kraji bájně Arkádie a jeho antické, resp. renesanční kořeny.¹²⁾ Téma intenzivně studované v zahraniční literatuře bylo dosud u nás opomíjené a přitom jde o samotný *raison d'être* krajinných úprav v celém raněnovověkém období. Vzhledem k jedinečnosti tématu v tuzemské historiografii lze jen litovat, že uvedená kapitola není delší a zaujímá pouze deset stran, ovšem nabytých inspirativními postřehy. Text, který se věnoval teoretickým konstrukcím reflektujícím změny, jimiž prošlo myšlení o podobě a využívání přírody v rámci renesančního objevení antiky, bylo možné spojit se závěrem knihy, kde se čtenář setkává s pasáží nazvanou „Exkurz do knihovny stavebníka a správce panství“. Tento exkurz však není nesouvisajícím přívažkem, ale pojednává o zcela konkrétních dílech, jež obsahovala knihovna Františka Josefa Šlika a která tedy mohla sloužit jako inspirativní zdroj pro jeho zásahy do krajiny. Tím se autorka vlastně vrací na začátek svého putování za krajinou Jičínska, k pojednání o barokní krajinářské teorii. Ponechává však na čtenáři, aby si jednu z úvodních a jednu ze závěrečných kapitol propojil sám, i když zcela evidentně tvoří celek jediné problematiky.

Další z aspektů, jež z recenzované knihy činí i metodologicky zajímavé dílo, je míra kontextualizace tématu krajiny, v níž se setkávají osudy aristokratické rodiny Šliků nejen s přírodou, ale i s lidmi. L. Rychnová ukazuje, jak důležité je podat vedle výkladu geografického profilu určitého regionu také popis jeho hospodářské a sociální struktury. Do toho, jak daná krajina vypadala, totiž promlouvalo především to, jak byla využívána. Klasickým příkladem může být otázka jejího zalesnění, v němž se odrážely nejen hospodářské akcenty vrchnosti (obchod se dřevem, prodej zvěřiny), ale také míra a specifika lovecké vášně, již propadl konkrétní majitel panství. Lesnictví tak představovalo hospodářské odvětví stejně jako nedílnou součást šlechtické reprezentace. Jeho podoba však vycházela i na první pohled z nesouvisajících faktů, například zda se jednalo o panství alodní, nebo fideikomisní.

¹²⁾ Srov. Klaus GARBER (ed.), *Europäische Bukolik und Georgik*, Darmstadt 1976; Reinhard BENTMANN – Michael MÜLLER, *Die Villa als Herrschaftsarchitektur. Versuch einer kunst- und sozialgeschichtlichen Analyse*, Frankfurt am Main 1981; John D. HUNT, *Garden and Grove. The Italian Renaissance Garden in the English Imagination, 1600-1750*, Princeton 1986, 21996; Mirka BENEŠ – Dianne HARRIS (edd.), *Villas and Gardens in Early Modern Italy and France*, Cambridge 2001.

Nejen díky výzkumům L. Rychnové se totiž ukazuje, že právní status určitého panství promlouval do jeho hospodářského profilu a vlastně do jeho celkové podoby více, než se původně zdálo. Dalším na první pohled nepřilíš zřetelným kontextem, je souvislost mezi krajinou a rekatolizací, zvláště důležitá v případě, když tuto krajinu budeme definovat jako „mariánskou zahradu“. Na souvislost mezi geografickým profilem regionu a formami náboženského disentu upozornila v české historiografii již Eva Hajdinová na příkladu východočeských protestantských komunit.¹³⁾ L. Rychnová rozebírá úskalí rekatolizace na konkrétním případě kostelíka Na Křížánku, ležícího jak z geografického, tak i správního hlediska na periferii šlikovské domény.¹⁴⁾

Jádrum recenzované knihy je stavební vývoj šlikovských panství během doby, kdy jim vládl František Josef Šlik. Vznik jednotlivých objektů chápe jako výslednici vzájemných vztahů mezi architektem (projektantem), stavitelem (realizátorem) a stavebníkem (zadavatelem). Často věhlasné jméno architekta (Jean-Baptiste Mathey) doplňovala jména téměř neznámých místních řemeslníků (zedníků, kameníků a podobně), nad nimiž bděl vlastník panství, jenž stavbu financoval. Osob, které se podílely na výsledku, však mohlo být podstatně více: vrchnost se mohla nechat zastupovat minimálně v kontrolní činnosti některým ze svých úředníků (viz role ředitele Karla Říhy při stavbě kostela ve Veliši),¹⁵⁾ do podoby kostelů a kaplí mohl zasahovat místní kněz jako v případě chrámu sv. Jakuba v Kopidlně.¹⁶⁾ Poměr a spolupráce všech těchto klíčových osob se odrazily v konečné podobě budov, na nichž všechny zanechaly svůj rukopis.

Kromě estetického účinku v rámci krajiny panství a reprezentativní funkce vždy posuzovala L. Rychnová i hospodářskou roli objektů a zajímalo ji i jejich praktické využití. Většina postavených budov totiž byla polyfunkční: například střecha Lorety mohla sloužit i jako vyhlídková terasa a s kaplí Nejsvětější Trojice u Ostružna se kromě pravidelně sloužených mší spojují také lázně a později vrchnostenská bělírna plátna. Podobně jako v případě dvorů plaských cisterciáků na severním Plzeňsku zastávaly i ty šlikovské na Jičínku kromě hospodářských funkcí i funkce reprezentativní. Docházelo k tomu nejen díky umělecké výzdobě a architektonickému řešení, které mohl přichodit u každé stavby obdivovat na místě. Hospodářské dvory působily i jako celek, protože jejich podoba byla zaznamenána do souboru tušo-

¹³⁾ Eva HAJDINOVÁ, *Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století*, Praha 2016, zejména s. 353–374.

¹⁴⁾ Tohoto zajímavého příkladu si všiml už František TEPLÝ, *O zrušení husitského kostelíka na Křížánku*, in: *Od pravěku k dnešku II*, Praha 1930, s. 133–150.

¹⁵⁾ Srov. Vladislava ŘÍHOVÁ - Jana STRÁNÍKOVÁ, *Schlikovský úředník Karel Říha a výstavba kostela ve Veliši*, *Theatrum historiae* 6, č. 9, 2011, s. 473–490.

¹⁶⁾ Lucie RYCHNOVÁ, *František Josef Šlik a česká barokní krajina. Život šlechtice na východočeském venkově*, Praha 2020, s. 154.

vých kreseb, hojně reprodukováných v recenzované knize. Toto album, jež bylo spíše než technickou dokumentací součástí interiéru některého ze šlechtických sídel, mohlo ve druhé polovině 18. století reprezentovat velikost a ekonomický výkon šlikovské domény.¹⁷⁾

Velmi oceňuji, že pro L. Rychnovou nejsou stavby jen mrtvými zdi nebo soubory jednotlivých architektonických prvků, ale živými organismy, kde se konaly bohoslužby, kde se hodovalo nebo úřadovalo. Stavba je také pro ni momentálním využitím určitého místa, zhodnocením jistého prostoru, který má sám o sobě své dějiny. Tam, kde existovala delší historická tradice, proto právě ji věnuje potřebnou pozornost, protože podobně jako v případě Starých Hradů nejde jen o „horizontální“ zapojení objektu do prostoru šlikovských panství, ale také o „vertikální“ umístění stavby v časovém kontinuu. Reflektuje proto velmi příhodně vazbu zámku na starší sídla stojící na stejném místě a zohledňuje tradici hradu, založeného ve 14. století. Tato tradice potom dává této lokalitě zcela jinou kvalitu, než měla například novostavba zámku v Jičíněvsi, tedy hlavní šlikovské rezidence. A nejde zdaleka jen o stavby, ale také o prostor mezi nimi a jejich bližší či vzdálenější okolí: o přílehlé zahrady, o bažantnice a obory, o starobylé či naopak nově naplánované a vytyčené cesty, o aleje a průseky.

Komplexní práce L. Rychnové potvrzuje, že mezi českou aristokracií existovali jedinci, kteří se realizovali na venkově a kteří ochotně vyměnili lesk evropských dvorů za zvelebování svých statků. Asi těžko bychom našli lepší příklady pro pochopení obou, od sebe vzdálených životních světů, než právě v rodině Šliků v případě dvou bratrů Františka Josefa a Leopolda Antonína.¹⁸⁾ Šlechtic bydlící uprostřed barokní krajiny ji ovlivňuje více než sedlák nebo měšťan, neboť má více peněz, jež může investovat, a disponuje správní mocí nad svým dominiem. Barokní krajina mu na oplátku poskytuje útočiště, stejně jako roku 1715 poskytla útočiště Františku Josefu Šlikovi, který toho roku rezignoval na úřad prezidenta české komory.¹⁹⁾ Právě poselství o sepětí osudů šlechtice a „jeho krajiny“ je potom jednou z hlavních myšlenek výjimečné knihy, které byly věnovány předchozí řádce.

Jiří Hrbek

¹⁷⁾ L. RYCHNOVÁ, *František Josef Šlik*, s. 123. Na tento fakt upozornila již Eva CHODĚJOVSKÁ, *Příspěvek k ikonografii hospodářských budov na schlikovských panstvích Jičína*, in: Ivo Navrátil (ed.), *Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji*, Semily 2009, s. 332–346, zde s. 336.

¹⁸⁾ K němu Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014, s. 159–231.

¹⁹⁾ L. RYCHNOVÁ, *František Josef Šlik*, s. 159.

Petr HONČ, Spojenci i rivalové. Církev a stát v době platnosti solní smlouvy (1630–1782), Praha, Argo 2021, 276 s.

Nakladatelství Argo se v minulém roce rozhodlo do své edice nazvané Každodenní život zařadit práci spadající svým obzorem spíše do hospodářských a církevních dějin. S dějinami každodenního života má původní dizertační práce Petra Honče společného pramálo. Poněkud nečekané ediční zařazení však práci nijak neubírá na přínosu, ceně a důležitosti pro českou odbornou veřejnost. Jedná se totiž o první práci, která zpracovává fungování tzv. solní smlouvy po celou dobu její platnosti a účinnosti. Tak zvaná *cassa salis* měla nahradit zdroje financování chodu diecézí (původně pouze jediné) a později po vydělení farářské pokladny i farní sítě v Čechách. Již po polovině 16. století, v době znovuožazení pražského arcibiskupství za vlády Ferdinanda I., byla vyloučena myšlenka kompletní restituce majetků, o něž bylo pražské arcibiskupství v souvislosti s náboženskými a hospodářskými proměnami v průběhu 15. a 16. století připraveno. Místo toho se začalo kalkulovat s myšlenkou ročního příjmu pražské arcidiecéze formou podílu z některého ze státních zdrojů, zprvu přímo z české komory. Jenže v souvislosti s dalším vývojem v Českém království, a zvláště se stavovským povstáním, pražská arcidiecéze ještě dále výrazně zchudla. Opakované snahy o navrácení majetků se mijely účinkem a příjmy z české komory často vázly s odkazem na její vyčerpání válečnými náklady. Proto se postupně zrodil plán kompenzace v podobě podílu z příjmů z prodeje soli, které byly výhradním královským právem (regálem). Odtud solní smlouva. O jejím vzniku v roce 1883 pro Královskou českou společnost nauk pojednal obsírněji Antonín Gindely. Přehledová práce, která by mapovala její fungování, ale chyběla – až dosud.

Petr Honč se vydal na nelehkou cestu studia převážně italsky a latinsky psaných dokumentů, které v první polovině 20. století přepisovali čeští badatelé pod vedením Hynka Kollmanna z akt různých italských archivů. Přitom také vypsali velké množství akt z Archivio Storico de Propaganda Fide. Solní pokladnu a její fungování měla ze strany papežského státního aparátu na starosti právě kardinálská kongregace pro šíření víry (Congregatio de Propaganda Fide), která vedle vlastního postupu financování chodu a zřizování diecézí na území původní pražské arcidiecéze řešila i mnoho dalších problémů spjatých s rekatolizací země. Práce Petra Honče je nejen proto shrnutím či spíše základním přehledem pro další studium těchto materiálů.

Autor svou studii rozdělil celkem tradičně. Nejprve pojednává o vzniku solní smlouvy, a poté se věnuje jednotlivým obdobím správy solní pokladny pražskými arcibiskupy (respektive jejich úředníky). Těžiště práce přitom zcela zřetelně orientoval do období let 1630–1710, tedy od samého začátku platnosti kontraktu až po smrt arcibiskupa Jana Josefa Breunera a následnou apoštolskou vizitaci solní pokladny v době před ustanovením Františka Ferdinanda z Khünburku na pražský

stolec. V tomto období svůj výklad podrobněji strukturuje a s výjimkou arciepis-kopátu Ferdinanda Matouše Sobka z Bílenberka přidává exkurz, ve kterém vypráví ilustrativní příběhy. Snad nejvíce se přitom charakteru ediční řady přiblížil nejroz-sáhlejším z nich, věnovaném defraudaci solní pokladny a životnímu příběhu kanc-léře kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu Viléma Zumackera. Tím jakoby nazna-čil, co sám potvrzuje v závěru své práce, kde doslova přiznává, že téma zdaleka nevyčerpal. Zde toto konstatování nemá být výtkou, pouze poukazem na to, že téma, nejen pro 18. století, kde autor shrnul své poznatky stručněji než pro dobu předchozí, skýtá mnoho dalších možností. Pro ně je tato kniha autorovými slovy „hlavní stavbou, k níž se mohou ze všech stran připojovat četné přístavby“.

Co by mělo být těmito přístavbami? Na (re-)konstrukci pražské arcidiecéze a její farní sítě nebyly vynaloženy jen prostředky získané z příjmů solní kasy. Přispívali na ni iniciativně mnozí dárci, ať už duchovní, šlechtici, měšťané. Část příjmů ply-nula z nemnohých církevních statků, kterých díky darům, ale i koupím a dalším transakcím postupně přibývalo. Některé církevní statky byly za účelem finančního zisku, určeného pro potřeby zřizování nových institucí (biskupství, semináře atp.), naopak prodávány. Pomyslný rozpočet pražské arcidiecéze v letech 1630–1782 by bylo asi jen velmi náročně sestavit. Otázku, jak velký podíl v něm vlastně činily příjmy ze solní kasy a výdaje z ní financované, (zatím) nemůžeme zodpovědět. Kongregace pro šíření víry se však snažila udělat si o věci alespoň přibližnou před-stavu. Příklady, jimž se P. Honč v textu věnuje (spor o statek Úhřetice), jsou sku-tečně pouze ilustracemi.

Pokud jde o obrat od zřizování nových biskupství směrem k rekonstrukci farní sítě, je autorovým cenným poznatkem, že se jednalo mj. o iniciativu papežského nuncia Maria Alberizziho. Rekonstrukci farní sítě za svůj program chápali i pražští arcibiskupové Sobek, Valdštejn a Breuner. Jejich výzvy pohnuly ke spolupráci i sa-motného císaře Leopolda I. a dospěly až ke zřízení farářské pokladny a k postupné – i když velmi pozvolné – skutečné obnově mnohých far a kostelů. V těchto otáz-kách je však třeba analyzovat i mnohé další podněty, které nakonec přivedly českou církevní hierarchii, Propagandu a diplomaty papežského státu ke změně koncepce. Především to byly problémy ryze praktického rázu – města určená pro nová biskup-ství tuto počtu často nijak nevívala a viděla v ní spíše přítěž, jednání se zastavila na mrtvém bodě v Plzni a později i v Klatovech, které měly Plzeň nahradit. Oproti tomu zakládání a obnovování far bylo mnohem snazší, méně nákladné, přinášelo mnohem méně kontroverzí a mohlo se z hlediska stálé péče o konkrétní věřící jevit jako výrazně efektivnější. Tyto souvislosti P. Honč spíše naznačuje. Měl by je po-drobněji popsat? Kniha by se potom výrazně rozrostla a to na mnoha místech na-tolik, že by zapadl její původní účel, totiž podat přehled o fungování solní kasy. Na komplexní studii dějin obnovy pražské arcidiecéze v průběhu 17. a 18. století ambi-ce neměla. Jen stěží by také takový úkol zvládl jediný historik.

Je škoda, že ve své práci P. Honč nezohlednil prameny řádové proveniencie, které zůstaly stranou stejně jako některé rodové archivy. O to, jak by měla fungovat solní kasa, totiž projevovali zájem i mocní jednotlivci, ať už z vlastní iniciativy, nebo z pověření svěřeného úřadu. Mnoho pro to přináší nejen studium materiálů vážících se k činnosti Valeriana Magniho a Basilia d'Aire, spolupracovníků kardinála Harracha, ale i akt především jezuitských a premonstrátských řádových archivů. Samostatnou problematiku může představovat promýšlení těchto otázek státními úředníky, zvláště Vilémem Slavatou a později především Bernardem Ignácem z Martinic. Že se tyto představy nestaly námětem jednání kardinálů Propagandy, vlastně není rozhodující. Stranou zůstaly i panovnické reskripty a činnost české dvorské kanceláře, která opakovaně naléhala na půjčky z prostředků solní kasy a osobovala si právo do způsobu nakládání s těmito penězi zasahovat. Zatímco záměry a koncepce Harrachových spolupracovníků P. Honč sleduje ve stopách Alessandra Catalana, k ostatním zmiňovaným bude třeba cestu teprve hledat.

Co však v knize absentuje nejvíc, je snaha poskytnout čtenáři představu o způsobu vnitřního fungování institucí, které měly správu solní pokladny na starosti. Mám tím na mysli především způsob jednání samotné Propagandy, na jejichž zasedáních byly přednášeny relace o stavu diecéze, jak ty průběžné, tak ty plynoucí z konkrétních zadání. P. Honč věnuje samostatnou kapitolu vizitaci bývalého vídeňského internuncia Marcantonio Santiniho, podrobně vypisuje z jeho relace a komentuje jeho kritiku adresovanou pražskému arcibiskupství. Vlastní postup přednášení relací, diskuse a jednání o nich při zasedáních kongregace však ponechává stranou. Prameny uložené v pražské Sběrce přepisů z italských a vatikánských archivů o tom poskytují představu poměrně názornou. Podobně je tomu vlastně i se stranou příjemce. Až na výjimky zůstává hlavním aktérem nakládání se solní pokladnou v pražské arcidiecézi samotný arcibiskup, který však byl pouze nejvyšší rozhodující instancí na české straně. Podrobnější vhled do fungování a obsazování jeho vlastní kanceláře v 17. a 18. století je však spíš tématem pro budoucí historiky. Pozornost, kterou věnoval P. Honč Vilému Zumackerovi, Alessandro Catalano dalším Harrachovým úředníkům či Pavla Stuchlá svého času Antonínu Janu Václavu Vokounovi, generálnímu vikáři pražské arcidiecéze a pomocnému biskupovi pražskému, představuje spíš sondy do rozsáhlé, složité a poměrně málo prostudované problematiky.

Vedle finančních toků kontrolovala kongregace Propagandy i misijní činnost řeholních řádů, vzdělávací ústavy, především ty určené pro výchovu budoucích kněží, a mnoho dalších oblastí. K těmto problémům však dosud chybějí souhrnné práce, které by například mapovaly podíl a postupy jednotlivých církevních řádů, ale i diecézi speciálně pověřovaných duchovních na misiích v rámci pražského arcibiskupství.

Poněkud ambiciózně může vyznít Hončova důvěra, že výsledky jeho výzkumu jsou potřebným základem pro studium tak komplexního procesu, jakým byla obnova pražské arcidiecéze, její farní síť a zřízení nových biskupství. Bez něj by však chyběl jeden z hlavních trámů stavby. Snad opravdu tato přehledová práce podníká badatele k dalším výzkumům, které se budou moci o ni opřít a vytvořit nám ucelenější představu o dějinách pražské arcidiecéze v raném novověku.

Jiří M. Havlík

OBSAH

I. STUDIE - TÉMA

Církev a krize v raném novověku

Petr V o r e l

Církevní reforma bez účasti představitelů církve. Augšpurský interim z roku 1548 jako mocenský nástroj císaře Karla V.

The Ecclesiastical Reform without the Participation of the Church Representatives. The Augsburg Interim of 1548 as Emperor Charles V's Tool of Power

5-26

Radmila P r c h a l P a v l í č k o v á

Knihy o stálosti, konverzi a exilu z těsně pobělohorského období - dva příklady

Books about Constancy, Conversion and Exile from the Period Just after the Period Following the Battle of White Mountain - Two Examples

27-38

Petr H o n ě

Malé krize doby pobělohorské. Kurie, nunciové a čeští preláti

Minor Crises of the Period Following the Battle of White Mountain. Curia, Nuncios and Bohemian Prelates

39-55

II. STUDIE - MISCELLANEA

Marie B u ň a t o v á

Rodinná mobilita mezi aškenázskými obcemi raně novověké Evropy na příkladu židovské obce v Praze v dlouhém 16. století

Family Mobility between Ashkenazi Communities in Early Modern Europe Shown on the Example of the Prague Jewish Community in the Long 16th Century

59-80

Jiří K u b e š

Prokop Vojtěch Černín z Chudenic (1726–1777).

Český hrabě mezi barokem a osvícenstvím

Prokop Adalbert Czernin von Chudenitz (1726–1777).

Bohemian Count between the Baroque and Enlightenment 81–112

III. LITERATURA

Jan ČERVENKA, Literární dialogy a tolerance v české reformaci,

Olomouc 2022

Jiří J u s t 115–118

Sarah A. BENDALL, Shaping Femininity, Foundation Garments,
the Body and Women in Early Modern England, London 2022

Ondřej L e e S t o l i č k a 119–121

Markéta RŮČKOVÁ (ed.), Města a měšťané perem badatelky.

Příspěvky (nejen) k dějinám měst pražských a jejich elitám

v raném novověku. K životnímu jubileu Olgy Fejtové, Červený

Kostelec – Ústí nad Labem 2022

Jiří M i k u l e c 122–123

Lucie RYCHNOVÁ, František Josef Šlik a česká barokní krajina.

Život šlechtice na východočeském venkově, Praha 2020

Jiří H r b e k 123–128

Petr HONČ, Spojenci i rivalové. Církev a stát v době platnosti solní
smlouvy (1630–1782), Praha 2021

Jiří M. H a v l í k 129–132

SEZNAM AUTORŮ:

Mgr. Marie Buňatová, Dr. phil., Historický ústav AV ČR, Prosecká 809/76,
190 00 Praha

PhDr. Petr Honč, Ph. D., 3. lékařská fakulta Univerzity Karlovy, Ruská 91,
100 00 Praha

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph. D., Fakulta filozofická Univerzity Pardubice,
Studentská 95, 532 10 Pardubice

doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph. D., Filozofická fakulta Univerzity
Palackého v Olomouci, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc., Fakulta filozofická Univerzity Pardubice,
Studentská 95, 532 10 Pardubice

Kontakt na redakci:

Folia Historica Bohemica, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9,
e-mail: fhb@email.cz

Folia Historica Bohemica / Vedoucí redaktor Jiří Mikulec. Výkonný redaktor Jiří Hrbek. Technický redaktor Petr Čížek. Praha: Historický ústav, 2022 - 136 s. [1-136]. (Folia Historica Bohemica, ISSN 0231-7494; sv. 37/1)

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Central European Journal of Social Sciences and Humanities.

ISSN 0231-7494

9 770231 749009